

**KOALİSYON HÜKÜMETLERİNDE İSTİKRAR VE VERİMLİLİK:
1991-2002 TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

MELİH ERTUĞRUL YILMAZ

TARAFINDAN

**YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE
SUNULAN TEZ**

**SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

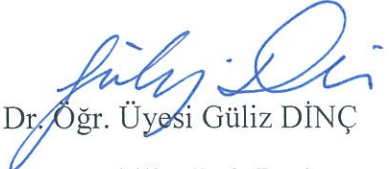
HAZİRAN 2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

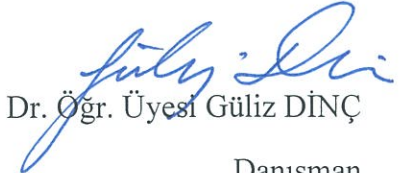
Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

Enstitü Müdürü V.

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gerekli tüm şartları sağladığımı tasdik ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Güliz DİNÇ
Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığımı beyan ederiz.

Dr. Öğr. Üyesi Güliz DİNÇ
Danışman

Jüri Üyeleri (İlk isim jüri başkanına ve ikinci isim ise danışmana aittir)

Doç. Dr. Tuba KANCI DOĞAN

(KOÜ, İİBF)

Dr. Öğr. Üyesi Güliz DİNÇ

(AYBÜ, SBF)

Doç. Dr. Ayşe ÇOLPAN KAVUNCU

(AYBÜ, SBF)

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı: Melih Ertuğrul YILMAZ

İmza:

ABSTRACT

STABILITY AND EFFICIENCY IN COALITION GOVERNMENTS: 1991-2002 TURKEY EXAMPLE

Yılmaz, Melih Ertuğrul
Master, Department Of Political Science and International Relations
Thesis Advisor: Dr. Güliz Dinç

June 2018, 176 pages

Various theories about the formation phase of coalitions are present. According to these theories, which are generally based on "majority" and "distance", it is seen that the governments established have different results in terms of stability and efficiency. Various stability and efficiency measurement evaluations have been developed. The most prevalent evaluations criterion for stability is "time". Efficiency on the other hand is evaluated in three different categories: economic, political, social efficiency. For economic efficiency, economic factors such as balance of trade, unemployment etc. are considered. Political efficiency is related to laws regulated by governments. Social efficiency and political stability have common criteria. Therefore, the two terms will be evaluated together. Utilizing this framework, this thesis analyzes the five coalition governments formed in Turkey as a result of the three general elections held between 1991 and 2002. Two DYP-SHP (True Path Party, Social Democratic People's Party, TPP-SDPP) coalitions established, in this period were established in accordance with the "minimum size coalition"; Refahyol established "minimum distance coalition"; Anasol-D established "minimum-majority coalition"; ANAP-DSP-MHP (Motherland Party, Democratic Left Party, Nationalist Movement Party, MP-DLP-NMP) established "minimum-majority and

connection coalition". DYP-SHP (TPP-SDPP) governments were the best government in the stability field, but not in terms of economic efficiency. Refahyol (Welfare Party, True Path Party, WP-TPP) government become the most succesful government in terms economic efficiency but this government was the most unsuccessful government in terms of stability. Anadol-D (Motherland Party, Democratic Left Party, Democratic Turkey Party, MP-DLP-DTP) government become the most unsuccessful government in term of political efficiency. Although, the last coalition government of the coalition period, ANAP-DSP-MHP (MP-DLP-NMP) coalition was the most succesful government in terms of political efficiency, it had a period of unsuccessful economic efficiency.

Key Words: Coalition governments, economic efficiency, political efficiency, stability.

ÖZET

KOALİSYON HÜKÜMETLERİNDE İSTİKRAR VE VERİMLİLİK: 1991-2002 TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Yılmaz, Melih Ertuğrul

Yüksek Lisans, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Güliz Dinç

Haziran 2018, 176 sayfa

Koalisyonların kurulma aşaması ile ilgili çeşitli teoriler mevcuttur. Genel olarak “çoğunluk” ve “uzaklık” esasına dayanan bu teorilere göre kurulan hükümetlerin istikrar ve verimlilik açısından farklı sonuçlar verdikleri görülmektedir. Çeşitli istikrar ve verimlilik ölçme değerlendirmeleri geliştirilmiştir. İstikrar için en çok kabul gören değerlendirme kıstası “süre” olmuştur. Verimlilik ise üç farklı kategoride değerlendirilmektedir. Bunlar; ekonomik verimlilik, politik verimlilik ve sosyal verimliliğdir. Sosyal verimliliğin kıstasları ile siyasi istikrarın kıstasları ortak olduğu için iki unsur birlikte değerlendirilmektedir. Ekonomik verimlilik için milli gelir artışı, turizm geliri artışı, dış ticaret dengesi, faiz yükü artışı, işsizlik, enflasyon gibi iktisadi unsurlara bakılmaktadır. Politik verimlilik, hükümetlerin kanun düzenlemeleri ile ilgilidir. Türkiye'nin hükümetler geçmişine bakıldığında zaman birçok kez koalisyon hükümetleri ile karşılaşmıştır. Nitekim 1982 Anayasası sonrası tesis edilen yeni yapısal durumda, 1991 ile 2002 yılları arasında yapılan üç genel seçim sonucunda hiçbir parti tek başına iktidar olacak çoğunluğu sağlayamamış ve koalisyon hükümetleri kurulmuştur. Türkiye'de 1991-2002 yılları arasında farklı modellere göre koalisyon hükümetleri kurulmuştur. Bu

dönemde kurulan DYP-SHP koalisyonları “Asgari büyüklükte koalisyon”, Refahyol koalisyonu “asgari uzaklıklı koalisyon”, Anadol-D hükümeti “asgari çoğunluklu koalisyon”, ANAP-DSP-MHP koalisyonu “asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyon” modellerine uygun bir şekilde kurulmuştur. Farklı koalisyon modellerine göre kurulan bu hükümetlerin istikrar ve verimlilik kıstaslarında farklı sonuçlar verdikleri görülmektedir. Asgari büyüklükte koalisyon modeline uygun kurulan DYP-SHP hükümetleri istikrar alanında en iyi hükümet olurken, ekonomik verimlilik yönünden başarılı olamamıştır. Asgari uzaklıklı koalisyon modeline göre kurulan Refahyol hükümeti ekonomik verimlilik açısından en başarılı hükümet olurken, istikrar açısından en başarısız hükümet olmuştur. Asgari çoğunluklu koalisyon modeline göre kurulan Anadol-D hükümeti politik verimlilik açısından en başarısız hükümet olmuştur. Koalisyonlar döneminin son koalisyon hükümeti ANAP-DSP-MHP koalisyonu politik verimlilik açısından en başarılı hükümet olurken, ekonomik verimlilik açısından oldukça başarısız bir dönem geçirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik verimlilik, istikrar, koalisyon hükümetleri, politik verimlilik.

TEŞEKKÜR

Tez danıŐmanım Dr. Öğr. Üyesi Güliz Dinç'e tüm tez çalışması boyunca ki rehberlik, tavsiyeleri ve destekleri için sonsuz teşekkür ve Őukranlarımı sunarım.

Yüksek Lisans eğitimim süresince 2210-A Genel Yurt İçi Yüksek Lisans Burs Programı aracılığı ile beni destekleyen TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı'na teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL	iii
ABSTRACT	iv
ÖZET	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar LİSTESİ	xii
GRAFİKLER	xv
KISALTMALAR LİSTESİ	xvi
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	5
BİRİNCİ BÖLÜM: SİYASAL HAYATTA İSTİKRAR ve VERİMLİLİK	
KAVRAMLARI BAĞLAMINDA KOALİSYON HÜKÜMETLERİ	9
1.1. YUMUŞAK KUVVETLER AYRILIĞI: PARLAMENTOER SİSTEM	9
1.1.1. Parlamentoer Sistemlerde Hükümet: Döalist (İki-Başlı) Yürütme	11
1.1.2. Parlamentoer Sistemlerde İktidar Biçimleri	12
1.2. KOALİSYON HÜKÜMETLERİ	13
1.3. KOALİSYON TEORİLERİ	14
1.3.1. Asgari Çoğunluklu Koalisyonlar	15
1.3.2. Asgari Büyüklükte Koalisyonlar	15
1.3.3. Asgari Sayıda Partiden Oluşan Koalisyonlar	16
1.3.4. Asgari Uzaklıklı Koalisyonlar	17
1.3.5. Asgari Çoğunluklu Bağlantılı Koalisyonlar	18
1.4. İSTİKRAR VE VERİMLİLİK	19
1.5. RASYONELLEŞTİRİLMİŞ PARLAMENTOARİZM	30
1.5.1. İstikrarı Sağlama Yöntemleri: Hükümetin Kurulma Aşamasında Yapılan Uygulamalar	31
1.5.1.1. Seçim Sistemi	32

1.5.1.2. Seçim Barajları	34
1.5.2. İstikrarı Sağlama Yolları: Hükümetin Devamı Sırasında Alınacak Önlemler... 35	
1.5.2.1. Kurucu Güvensizlik Oyu	35
1.5.2.2. Güvensizlik Oylamasında Aranılan Çoğunluk	37
1.5.2.3. Yürütmenin Güçlendirilmesi	37
1.5.3. Hükümetin Verimliliğini Artırmaya Yönelik Faaliyetler	37
İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE'DE PARLAMENTO SİSTEMİNİN YAPISI	39
2.1. TÜRKİYE'DE PARLAMENTO SİSTEMİ VE ANAYASAL GELİŞMELER	39
2.1.1. 1982 Anayasası'na Kadar Gelişmeler ve Görev Yapmış Hükümetler.....	39
2.1.2. Türkiye'de 1982-2002 Yılları Arasında Uygulanan Parlamento Hükümet Sisteminin Özellikleri	43
2.1.3. Türkiye'de Yürütme Erkinin Yapısı ve Hükümetlerin Performanslarına Etkisi	44
2.1.4. Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemi	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE'DE KOALİSYON HÜKÜMETLERİ: KASIM 1991- KASIM 2002 KOALİSYONLAR DENİZİ	50
3.1. 1991 GENEL SEÇİMLERİ ÖNCESİ TÜRKİYE'DE GENEL DURUM, SEÇİMLER ve KURULAN KOALİSYON HÜKÜMETLERİ	50
3.1.1. 1991 Genel Seçimleri Sonrası TBMM'ye Giren Partiler ve Siyasi Skaladaki Yerleri	52
3.1.2. 20 Kasım 1991 - 16 Mayıs 1993; Birinci DYP-SHP Koalisyonu (49.Hükümet)	64
3.1.3. 25 Haziran 1993 - 5 Ekim 1995; İkinci DYP- SHP Koalisyonu (50.Hükümet)	66
3.1.4. DYP-SHP Hükümetlerinin İstikrar ve Verimlilik Açısından Değerlendirilmesi	67
3.1.5. DYP-SHP Hükümetlerinin Ekonomi Performansları	78
3.2. 24 ARALIK 1995 GENEL SEÇİMLERİ ve KURULAN KOALİSYON HÜKÜMETLERİ	85
3.2.1. 1995 Genel Seçimleri Sonrası TBMM'ye Giren Partilerin Siyasi Skaladaki Yerleri	86
3.2.2. 1995 Seçimleri Sonrası Hükümetin Kurulması	88
3.2.3. 28 Haziran 1996 - 30 Haziran 1997; Refahiyol Koalisyonu (54. Hükümet)	92
3.2.4. 54. Hükümetin İstikrar ve Verimlilik Açısından Değerlendirilmesi	95

3.2.5. 30 Haziran 1997 - 11 Ocak 1999; Anasol-D Koalisyonu (55. Hükümet).....	101
3.2.6. 55. Hükümetin İstikrar ve Verimlilik Açısından Değerlendirilmesi	102
3.3. 18 NİSAN 1999 GENEL SEÇİMLERİ ve KURULAN KOALİSYON HÜKÜMETLERİ	110
3.3.1. 1999 Genel Seçimleri Sonrası TBMM'ye Giren Partilerin Siyasi Skaladaki Yerleri	112
3.3.2. 28 Mayıs 1999 - 18 Kasım 2002; ANAP-DSP-MHP Koalisyonu (57. Hükümet)	117
3.3.3. 57. Hükümetin İstikrar ve Verimlilik Açısından Değerlendirilmesi	118
SONUÇ	133
YARARLANILAN KAYNAKLAR	153

TABLÖLAR LİSTESİ

TABLÖLAR

Tablo 1: 1982-2002 Yılları Arasında Kurulan Hükümetler	4
Tablo 2: Verimlilik Kategorileri	7
Tablo 3: Meclis Üye Dağılımı Modellemesi 1	16
Tablo 4: Meclis Üye Dağılımı Modellemesi 2.....	17
Tablo 5: Meclis Üye Dağılımı Modellemesi 3	18
Tablo 6: Kabine Türlerine Göre Hükümetlerin Ortalama Ömürleri	26
Tablo 7: Genel Seçim Sonucu Modellemesi 1	33
Tablo 8: D'Hondt Sistemi Modellemesi	33
Tablo 9: D'Hondt Sistemi Modellemesi Sandalye Dağılımı	33
Tablo 10: 20 Ekim 1991 Genel Seçim Sonuçları	52
Tablo 11: Meclise Giren Partilerin Siyasi Skaladaki Yeri (1991)	59
Tablo 12: İki Partili Koalisyon Hükümeti Seçenekleri (1991)	60
Tablo 13: Üç Partili Koalisyon Hükümeti Seçenekleri (1991).....	60
Tablo 14: Dört Partili Koalisyon Hükümeti Seçenekleri (1991)	60
Tablo 15: 1991 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 1	62
Tablo 16: 1991 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 2.....	62
Tablo 17: 1991 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 3	62
Tablo 18: 1991 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 4.....	62
Tablo 19: 49. Hükümetin Kanun İstatistikleri	69
Tablo 20: 50. Hükümetin Kanun İstatistikleri	70
Tablo 21: 49.Hükümetin Ekonomi Performansı	78
Tablo 22: 50.Hükümetin Ekonomi Performansı	79

Tablo 23: 1995 Genel Seçimleri Sonuçları	85
Tablo 24: Meclise Giren Partilerin Siyasi Skaladaki Yeri (1995)	88
Tablo 25: İki Partili Koalisyon Hükümeti Seçenekleri (1995)	88
Tablo 26: Üç Partili Koalisyon Hükümeti Seçenekleri (1995).....	88
Tablo 27: Dört Partili Koalisyon Hükümeti Seçenekleri (1995)	89
Tablo 28: 1995 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 1	89
Tablo 29: 1995 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 2.....	90
Tablo 30: 1995 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 3	90
Tablo 31: 1995 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 4.....	90
Tablo 32: 54. Hükümetin Kanun İstatistikleri	96
Tablo 33: 54. Hükümetin Ekonomi Performansı	99
Tablo 34: 55. Hükümetin Kanun İstatistikleri	103
Tablo 35: 55. Hükümetin Ekonomi Performansı	106
Tablo 36: 1999 Genel Seçim Sonuçları	111
Tablo 37: Meclise Giren Partilerin Siyasi Skaladaki Yeri (1999).....	114
Tablo 38: Üç Partili Koalisyon Hükümeti Seçenekleri (1999).....	114
Tablo 39: Dört Partili Koalisyon Hükümeti Seçenekleri (1999)	114
Tablo 40: 1999 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 1	115
Tablo 41: 1999 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 2....	115
Tablo 42: 1999 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 3	115
Tablo 43: 57. Hükümetin Kanun İstatistikleri	120
Tablo 44: 57. Hükümetin Ekonomi Performansı (1).....	127
Tablo 45: 57. Hükümetin Ekonomi Performansı (2).....	128
Tablo 46: Koalisyon Teorileri Kategorileri	134
Tablo 47: 1991 Genel Seçimleri Sonrası Teori ve Parti Sayısına Göre Koalisyon Seçenekleri	134
Tablo 48: 1995 Genel Seçimleri Sonrası Teori ve Parti Sayısına Göre Koalisyon Seçenekleri	135
Tablo 49: 1999 Genel Seçimleri Sonrası Koalisyon Seçenekleri	135
Tablo 50: 1991-2002 Yılları Arası Kurulan Koalisyon Hükümetlerinin Modelleri .	136
Tablo 51: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerinin Görev Süreleri	138
Tablo 52: Koalisyon Teorilerine Göre Hükümetlerin Görev Süreleri (1991-2002) ..	139
Tablo 53: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerin Kanun İstatistikleri ...	139

Tablo 54: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerinin Toplam Kanun Düzenleme Ortalamaları	142
Tablo 55: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerinin Toplam Yeni Kanun Düzenleme Ortalamaları	142
Tablo 56: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerinin Ekonomi Performans Sıralamaları	149
Tablo 57: İstikrar ve Verimlilik Kategorilerinde En Başarılı Hükümetler	151
Tablo 58: İstikrar ve Verimlilik Kategorilerinde En Başarısız Hükümetler	151

GRAFİKLER LİSTESİ

GRAFİKLER

Grafik 1: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerinin Görev Süreleri	138
Grafik 2: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerin Kanun İstatistikleri 1 .	141
Grafik 3: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerin Kanun İstatistikleri 2 .	141
Grafik 4: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerinin Pozitif Yönlü Ekonomik Verileri	146
Grafik 5: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerinin Negatif Yönlü Ekonomik Verileri 1	147
Grafik 6: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerinin Negatif Yönlü Ekonomik Verileri 2	148

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
ATO	Ankara Ticaret Odası
BBP	Büyük Birlik Partisi
BKZ.	Bakınız
BP	Barış Partisi
BÜMKO	Türkiye Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü
CDU	Christlich Demokratische Union Deutschlands (Hristiyan Demokrat Birliği)
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CSU	Christlich-Soziale Union in Bayern (Hristiyan Sosyal Birliği)
D-8	Developing Eight (Gelişmekte Olan Sekiz Ülke)
DBP	Demokrasi ve Barış Partisi
DEPAR	Değişen Türkiye Partisi
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü

DMK	Devlet Memurları Kanunu
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	Demokratik Sol Parti
DTP	Demokrat Türkiye Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi
EMEP	Emek Partisi
FDP	Freie Demokratische Partei (Hür Demokrat Parti)
FP	Fazilet Partisi
FPTP	First-Past-The Post (Çizgiyi İlk Geçen At, Yarışı Kazanır)
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
HEP	Halkın Emek Partisi
IDP	İslahatçı Demokrasi Partisi
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İP	İşçi Partisi
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KİT	Kamu İktisadî Teşebbüsleri
LDP	Liberal Demokrat Parti
MÇP	Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MGK (1)	Milli Güvenlik Konseyi
MGK (2)	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MP	Millet Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi

OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
ÖDP	Özgürlük ve Dayanışma Partisi
PTT	Posta ve Telgraf Teşkilatı
RP	Refah Partisi
RTÜK	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
S.	Sayfa Sayısı
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SHP	Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SİP	Sosyalist İktidar Partisi
SP	Sosyalist Parti
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Sosyal Demokrat Parti)
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
STV	Single Transferable Vote (Aktarılabılır Tek Oy)
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TL	Türk Lirası
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
VB.	Ve Benzeri
VD.	Ve Diğerleri
YDH	Yeni Demokrasi Hareketi

YDP	Yeniden Doğuş Partisi
YÖK	Yükseköğretim Kurulu
YSK	Yüksek Seçim Kurulu
YTP	Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Nisbi temsil seçim sistemlerinin olduğu parlamenter sistemlerde, birden fazla partinin güvenoyu alabilecek üye sayısını sağlayacak biçimde uzlaşarak oluşturduğu koalisyon hükümetlerine rastlanmaktadır. Günümüzde 80 civarı ülkede koalisyon hükümetleri görev yapmaktadır. Gelişmiş ekonomisi ve pekişmiş demokratik siyasi kültürü olan ülkelerde koalisyon hükümetlerinde istikrar ve verimlilik konuları çok tartışma konusu olmamaktadır. Ancak henüz ekonomik ve siyasi altyapıları tam olarak gelişmemiş devletlerde bu tartışma sürekli güncelliğini sürdürmektedir.

Bu çalışma, “Evrensel kabul gören çeşitli koalisyon kurma teori ve modellerini Türkiye'deki hükümetlere uygulayabilir miyiz?” ve “Hükümetlerde istikrar ve verimlilik birbiriyle ne kadar bağlantılıdır?” ve “Koalisyon hükümetlerinin kuruluş teori ve modelleri, istikrar ve verimlilikte ne kadar etkilidir?” araştırma sorularına cevap aramaktadır. Böylelikle koalisyon hükümetlerinin kuruluş biçimleri ile bu hükümetlerin istikrar ve verimlilikleri arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu tez literatürde en çok kabul gören koalisyon kurma teori ve modellerini Türkiye'ye uygulayarak, 1991 ile 2002 yılları arasında görev yapan hükümetlerin hangi teori ve modellere göre kurulduğunu incelemektedir. Teori ve modellerin Türkiye özelinde uygulanması, bu teori ve modeller üzerinde yapılacak çalışmalara ve Türkiye'deki koalisyonlar üzerinde yapılacak çalışmalara yardımcı bir kaynak oluşturacaktır.

Tezin ana argümanı şu şekildedir; “Türkiye’de tüm koalisyon modellerine göre kurulmuş koalisyon hükümetleri mevcuttur ve bu hükümetler istikrar-verimlilik açısından farklı performanslar göstermektedirler.” Tez çalışmasında bu argümana ulaşılırken, 1982 Anayasası’na göre Türkiye’de yürütme organının yapısal olarak nasıl şekillendiği açıklanarak, 1982 Anayasası ve bu tarihten sonra yapılan yeni düzenlemelerin istikrar ve verimlilik açısından hükümetleri nasıl etkilediği ortaya çıkarılmaktadır. 1982 Anayasası sonrası kurulan koalisyon hükümetlerinin hangi partiler tarafından kurulduğu, 1982 Anayasası sonrası genel seçim sonuçlarının nasıl bir parlamento dağılımı sağladığı, 1982 Anayasası sonrası hükümetlerin kurulması sırasında nasıl bir siyasi-ekonomik ortamın mevcut olduğu, 1982 sonrası koalisyon hükümetlerini oluşturan partilerin siyasi skaladaki

yerlerinin ne olduğu, koalisyon hükümetlerinin koalisyon protokollerine ne kadar sadık kaldıkları incelenmektedir. Türkiye'de aynı teori ve modele göre kurulmuş koalisyonların istikrar ve verimlilik konusunda farklılıklar göstermesinin mümkün olup olmadığı ve bu durum mümkünse bunun alt nedenlerinin neler olduğu sorusu da tez çalışmasında ortaya çıkarılan başka bir araştırma sorusudur.

“İstikrarlı hükümetler aynı zamanda verimli hükümet olurlar” diye bir kaide yoktur. Hükümet istikrarı, sadece etkin ve verimli koalisyonların bir faktörü olabilir. Bir hükümet dönemi içerisindeki genel ekonomik gelişim, çıkartılan kanun sayısı ve bu kanunları vatandaşın hayatına etki derecesi, uygulanan politikaların etkinliği ve uzun ömürlü olması verimli hükümetlerin birkaç göstergesi olup; hükümetlerin süresinden bağımsızdır. İstikrarlı ve verimli koalisyonların oluşması için birden fazla faktör gerekmektedir. Koalisyonların kuruluş aşaması, koalisyon hükümetleri görev başındayken meydana gelen gelişmeler, hükümet dışı etkenler gibi koalisyonların istikrar ve verimliliğini etkileyen birçok etken vardır. Fakat, nasıl bir binanın inşaatı sırasında sonradan kullanılan malzemeler ne kadar sağlam olursa olsun inşaatın temeli sağlam değilse o bina çürük oluyorsa, koalisyonlar için de bu geçerlidir. Koalisyonun temelini sağlam atılması başarılı bir koalisyon hükümetinin birinci faktörüdür. Bundan dolayı bu tez çalışması koalisyonlarda verimlilik ve istikrarı incelerken, koalisyonların kuruluş aşamasını ele almaktadır.

Koalisyon kurma teorileri ve istikrar-verimlilik ile ilgili literatürde ayrı ayrı çalışmalar olmakla beraber¹, bu teorilerin istikrar ve verimlilik üzerinde etkisi üzerine net bir çalışma yapılmamıştır. Ayrıca Türkiye'deki koalisyon hükümetlerinin bu teori ve modellerden hangi sınıfa girdiği konusunda da literatürde eksiklik mevcuttur. Bu tez çalışması bu eksiklikleri gidererek hangi teori ve modele göre kurulan koalisyon hükümetinin Türkiye özelinde daha istikrarlı ve verimli olduğu sorusuna cevap aramaktadır. Özellikle Avrupa demokrasileri üzerinde yapılan çalışmalarda koalisyonların

¹ Bu konular üzerinde literatürde en çok kabul gören çalışmalardan bazıları şöyle sıralanabilir: Lijphart, A. (1984). *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*; Riker, W. H. (1962). *The Theory of Political Coalitions*, Robert Axelrod (Conflict of Interest: A Theory of Divergent Goals with Applications to Politics; Sartori G. (1997). *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*; Alesina A. ve Perotti R. (1996). *Income Distribution, Political Instability, And Investment* ; Brunetti A. (1998). *Political Variables In Growth Regressions", Volatility, Uncertainty, Instability And Growth*.

genellikle, partilerin güçlerini maksimize etmek için mümkün oldukça az parti ile işbirliğine girmelerini esas alan “asgari çoğunluklu” koalisyon teorisine uygun olarak kurulduğu görülmektedir (Colliard, 1978). Yine buna benzer bir teori olan “asgari uzaklıklı” koalisyonlar, farklılıkları olmakla beraber benzer görüşlere sahip ve birbirine yakın siyasi skaladaki partilerin koalisyon kurmasını esas almaktadır ve bu teorinin hükümetlerin süresini uzun tutması açısından tercih edildiği görülmektedir. Ancak Türkiye’de 1980 sonrası aynı skaladaki siyasi partiler sadece Refah-Yol Hükümeti’ni (54. Hükümet) kurmuşlardır. “Asgari sayıda partiden oluşan (pazarlık önermesi)” koalisyonlarda daha az partinin, koalisyon kurulmasına ilişkin görüşme ve pazarlıklarının sonuçlandırmalarının kolay olacağı, politika yapma sürecinin daha az sancılı olacağı görüşü hâkimken (alıntılayan Lijphart, 1984, s. 47); (aktaran Leiserson, 1970, s. 90), Türkiye’de bu durum zaman zaman ters sonuçlar doğurmaktadır. 1982 sonrası koalisyon hükümetleri incelenip, partilerin parlamento dağılımına göre koalisyon teorilerinin en iyi seçenekleri ortaya konulduğunda kimi zaman bu teorilerin en iyi seçeneğinin değil de, en iyi ikinci seçeneğinin tercih edildiğine rastlanılmaktadır. Bu durumun oluşmasında Türkiye’deki dönemin siyasi ortamı etkili olmuştur. Tezin ilerleyen bölümlerinde bu duruma neden olan tüm sebepler detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de tercih edilen koalisyonların hangi teori çerçevesinde değerlendirilebileceği ve bunların verimlilik ve istikrar açısından etkisi incelenmektedir.

Koalisyon hükümetlerinin farklı kuruluş teori ve modelleri üzerinde incelenmesi ve kuruluş aşamasının bir koalisyonun istikrar ve verimliliğe etkilerini inceleyen bu çalışmanın genel evreni, parlamenter sistemlerdeki koalisyon hükümetleri olmakla beraber; örneklem olarak 1982 Anayasası sonrası Türkiye hükümetleri seçilmiştir. Birçok kez koalisyon deneyimi yaşamış ve istikrar-verimlilik tartışmaları güncelliğini hep korumuş olan Türkiye’deki koalisyon hükümetleri önemli bir örneklem teşkil etmektedir. 1982 Anayasası ile yeni bir anayasal ve kurumsal yapı olduğundan, örneklem bu tarihten sonra kurulan hükümetler ile sınırlandırılmıştır. Ancak 1982 sonrası kurulan her koalisyon hükümeti tez çalışmasında ele alınmamış; istikrar ve verimlilik açısından değerlendirmenin mümkün olabilmesi için belli bir sürenin üzerinde görevde kalmış koalisyon hükümetleri incelenmiştir. Değerlendirilmeye alınan hükümetler altı ay ve fazlası görev yapan hükümetler olmuştur. Bu nedenden dolayı, 1982 sonrası kurulan yedi koalisyon hükümetinden beş tanesi tezin inceleme konusu olmuştur. Bu beş koalisyon hükümeti;

Türkiye Cumhuriyeti 49, 50, 54, 55 ve 57. Hükümetleri'dir. Bunların dışında kalan koalisyon hükümetlerinden 52. Hükümet, görev süresi beş ay kadar olduğu için; 53. Hükümet ise görev süresi üç buçuk ay kadar olduğu için incelemeye alınmamıştır. İncelenen hükümetlerden 57. Hükümet ise farklı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. 57. Hükümet'in ekonomi performansı değerlendirilirken, Kemal Derviş'in göreve geldiği döneme kadar ayrı; Derviş sonrası dönem ayrı bir şekilde incelenmiştir. Tez çalışmasının esas alındığı 1982 senesinden, 2002 senesine kadar görev yapmış tüm hükümetlerin listesi aşağıdaki gibidir;

Tablo 1: 1982-2002 Yılları Arasında Kurulan Hükümetler

HÜKÜMET	GÖREV SÜRELERİ
45,46,47,48. Hükümet (ANAP) Tek Parti	13/12/1983-20/11/1991
49. Hükümet (DYP-SHP) Koalisyon	20/11/1991-16/5/1993
50. Hükümet (DYP-SHP) Koalisyon	25/6/1993-5/10/1995
51. Hükümet (DYP) Azınlık Hükümeti	5/10/1995-30/10/1995
52. Hükümet (DYP-CHP) Geçiş Hükümeti	30/10/1995-6/3/1996
53. Hükümet (ANAP-DYP) Koalisyon	6/3/1996-28/6/1996
54. Hükümet (RP-DYP) Koalisyon	28/6/1996-30/6/1997
55. Hükümet (ANAP-DSP-DTP) Koalisyon	30/6/1997-11/1/1999
56. Hükümet (DSP) Azınlık Hükümeti	11/1/1999-28/5/1999
57. Hükümet (DSP-MHP-ANAP) Koalisyon	28/5/1999-19/11/2002

Kaynak: Hükümet görev süreleri, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx adresindeki tarihler dikkate alınarak hazırlanmıştır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışmada araştırma tipi olarak; “açıklayıcı araştırma” tipinden yararlanılmaktadır. Açıklayıcı araştırmalar hipotezlerden yola çıkarak çeşitli veri toplama araçları vasıtasıyla olaylar ve değişkenler arasında neden-sonuç ilişkisi kurup, olayları ve olguları açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın hipotezleri veri toplama araçları yardımıyla neden-sonuç ilişkisi içerisinde açıklanmaktadır. Tezin hipotezleri olan, “Türkiye’de koalisyon hükümetlerinde, istikrar ve verimlilik arasında her zaman doğrudan bir ilişki yoktur” ve “Türkiye’de aynı koalisyon modellerine göre kurulan hükümetler kimi zaman farklı verimlilik performansları gösterirken, farklı modellere göre kurulan hükümetler de benzer verimlilik performansları gösterebilmektedir” hususları bu yöntemle incelenmektedir. Analiz tekniği olarak; teker teker olgulardan yola çıkarak genel önermeler ve ilkeler ortaya çıkartacak olan “tümevarım” yöntemi kullanılmaktadır. Koalisyon teorileri Türkiye'deki hükümetler nezdinde incelenmekte, bu teori ve modellerin istikrar ve verimliliğe etkisi araştırılmaktadır. Sosyal bilimlerde doğal bilimlerdeki gibi deney yapmak çok güç ve sınırlı olduğundan, bu eksikliği gidermek bakımından karşılaştırmalı yöntemle başvurulmaktadır. Bu çalışmada da “karşılaştırmalı yöntem” kullanılarak 1982 yılı sonrası Türkiye'deki farklı koalisyon hükümetleri karşılaştırılmaktadır. Türkiye’de bu yıldan sonra kurulan yedi koalisyon hükümetinden beş tanesinin incelendiği; bu hükümetlerin istikrar ve verimliliklerinin ortaya konulduğu bu çalışmada veri toplamada farklı kaynaklardan yararlanılmaktadır. Birincil kaynak olarak; istatistiksel veriler ve resmi belgeler incelenmektedir. Politika yapma sürecinin etkinliğini, hükümetlerin icraatlarıyla politikalarının etkinliği ve sürelerinin tespitini, genel ekonomik verimlilik kıstaslarını ortaya çıkartmak için; kamu veya özel kurum ve kuruluşların istatistiksel raporları ile seçim sonuçlarına, çıkarılan kanun sayısına, temel ekonomik verilere ulaşılarak, çalışmanın önemli parçaları elde edilmektedir. Ayrıca parti programları, koalisyon protokolleri, seçim beyannameleri, koalisyon hükümet programları, hükümet raporları, meclis tutanakları gibi temel resmi belgelerden tezde yararlanılmaktadır. Meclis tutanakları ve kanun düzenlemeleri gibi dönem istatistikleri için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı'nın düzenlemiş olduğu, *Cumhuriyet Dönemi Meclisleri Genel Kurul Tutanaklarına Erişim Sistemi'nden* yararlanılmaktadır. Koalisyon

protokolleri ve hükümet programları için, TBMM Genel Sekreteri İrfan Neziroğlu ve TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkan Yardımcısı Tuncer Yılmaz'ın hazırladığı, TBMM Başkanlığı Yayınları tarafından yayınlanan (2015), *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri* eserinin, teze konu olan ikinci ve üçüncü ciltlerinden yararlanılmaktadır.

İkincil kaynak olarak ilgili alanda daha önce yapılmış olan araştırmalar, arşiv ve belgeler, yayınlanmış olan kitaplar ve makaleler kullanılmaktadır. Tez çalışmasının temeli olan koalisyon teori ve modelleri işlenirken, bu teori ve modelleri ortaya koyan yazarların temel kaynakları ve bu teorileri farklı şekillerde işleyen diğer yazarların çalışmaları incelenmektedir. Türkiye'de dönemler incelenirken, dönemin gazete ve dergi arşivleri çalışmada kullanılmaktadır. Erişim imkânları nedeniyle, gazete arşivi olarak *Milliyet Gazetesi Arşivi* tercih edilmektedir.

Tezin ilk bölümünde genel olarak parlamenter sistem ve hükümet yapıları ile koalisyon teorileri ve koalisyon oluşturma modelleri detaylı bir şekilde incelenmektedir. Teori ve modeller incelenirken, Arend Lijphart'ın (1984), *Çağdaş Demokrasiler: Yirmi Bir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri (Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries)* eserinde yer alan koalisyon teorileri sınıflandırmalarından yararlanılmaktadır. Lijphart bu eserinde özellikle demokratik parlamenter rejimlerde en çok rastlanan ve akademik çevrede kabul gören koalisyon teorilerini incelemiştir. Bu teoriler; “asgari çoğunluklu koalisyonlar”, “asgari büyüklükte koalisyonlar”, “asgari sayıda partiden oluşan koalisyonlar”, “asgari uzaklıklı koalisyonlar”, “asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyonlar” olmuştur. Koalisyon teorileri Türkiye üzerinde incelenirken; asgari sayıda partiden oluşan koalisyonlar aynı zamanda asgari büyüklükte koalisyonların kapsamına girdiği için değerlendirmeye alınmayacaktır. Çünkü Türkiye’de yapılan seçimler sonucunda muhtemel koalisyon seçenekleri ortaya konulurken birkaç istisna dışında zaten asgari büyüklükte koalisyonların aynı zamanda en az sayıda partiden oluşan koalisyonlar olduğu görülecektir. Koalisyonların kuruluş aşamasının teorik olarak incelendiği birinci bölümde aynı zamanda verimlilik ve istikrar kavramları üzerine incelemeler yapılmaktadır.

Bir ülkede uygulanan parlamenter sistem ve onun uygulanma esasları, o ülkedeki hükümet biçimini (tek parti, koalisyon hükümetleri), hükümetlerin görev sürelerini ve performanslarını etkileyen önemli bir faktördür. Bundan dolayı tezin ikinci bölümünde

1982 Anayasası ve sonraki düzenlemelerin Türkiye'nin hükümet yapısı üzerindeki etkileri incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise birinci bölümde incelenen koalisyon teori ve modelleri, 1982 sonrası Türkiye'deki koalisyon hükümetleri üzerine uygulanmaktadır. Bu yapılırken öncelikle hükümetleri kuran seçimler incelenmekte, seçimler öncesi ve sonrası Türkiye'nin genel durumu ve politik ortamı ortaya konulmaktadır. Daha sonra ise Türkiye'deki koalisyon hükümetlerinin her birinin oluşumunun hangi teori sınıfına girdiği, hangi modelle uyduğu incelenip ortaya çıkarılmaktadır. Teorik uygulamanın yapılmasının ardından, bu koalisyon hükümetleri istikrar ve verimlilik açısından incelenmektedir. İstikrar ve verimlilik incelemesi yapılırken başta Sartori (1997), Alesina ve Perotti (1996), Brunetti (1998) olmak üzere literatürde önde gelen siyaset bilimcilerin çalışmalarında ortaya konulan genel ekonomik gelişim, paranın değerindeki gelişmeler, çıkarılan kanun sayısı ve etkinliği, uygulanan politikaların etkinliği gibi verimlilik ve istikrar kıstasları göz önünde bulundurulmaktadır. Bu çalışmalarda siyasi istikrar için birçok tanımlama yapılmış, bir hükümetin siyasi istikrar açısından başarılı bir dönem geçirip, geçirmediğini ölçmek için çeşitli kriterler ortaya konulmuştur. Fakat siyasi istikrarla ilgili ortaya konulan hemen hemen bütün farklı sınıflandırmaların ortak noktası, hükümetlerin süresi olmuştur. Bu yüzden tez çalışmasında hükümetlerin görev süresi, siyasi istikrar için ele alınan ana kriter olmuştur. Siyasi istikrar için ele alınan bir diğer kriter ise, yapılan çalışmaların ortak kriteri olan politik şiddet unsurudur. Politik şiddetin ölçülmesi de incelenen hükümet döneminde işlenen faili meçhul cinayetler, terör olayları, ayaklanmalar, şiddetli eylemler ile ilgilidir. Verimlilik ise bu tez çalışmasında üç farklı kategori içerisinde değerlendirilmektedir. Bunlar; politik verimlilik, sosyal verimlilik ve ekonomik verimliliktir. Bu verimlilik kıstaslarından sosyal verimlilik daha sonra tez içerisinde de detaylı bir şekilde anlatılacağı üzere, siyasi istikrar ile ortak unsurlara sahip olduğu için, tez çalışmasında siyasi istikrar ile beraber ele alınmaktadır.

Tablo 2: Verimlilik Kategorileri

Politik Verimlilik	Hükümetlerin normsal düzenlemeleri (Anayasa, Kanun vb.)
Sosyal Verimlilik	Siyasal şiddet, faili meçhuller, terör olayları vb.
Ekonomik Verimlilik	Milli gelir artış oranı, enflasyon, fiyat ve kur istikrarı, işsizlik, dış ticaret dengesi, turizm geliri artışı, faiz-dış-kamu-iç borç yükü artışı

Koalisyon hükümetlerinin performansları incelenirken somut veriler üzerinden hareket edilmektedir. Özellikle koalisyon protokolleri ve hükümet programlarında yer alan ve ölçülmesi mümkün olmayan hususlar incelemeye alınmamıştır. Örneğin, 49. Hükümet'in koalisyon protokolünde geçen, “Koalisyon Hükümeti, hoşgörü ve sosyal barışı, toplumun bütün katmanlarına yayacak ortamı yaratmaya kararlıdır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015a, s. 1632).” ifadesi ölçülebilecek bir vaat olmadığı için, verimlilik tartışmaları içerisinde incelenmemiştir. Protokollerde yer alan ve başarısının ölçülebilmesi söz konusu olan hususlar inceleme altına alınmaktadır. Ancak hükümetler birbirileri ile kıyaslandığı zaman protokollerine uyma performansları ele alınmamıştır. 49. Hükümet'in protokolünde geçen, “tam demokratik, çağdaş bir anayasa olacak (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015a, s. 1631).” ifadesinde belirtilen, “tam demokratik ve çağdaş” ifadeleri ideolojiden ideolojiye, hatta şahıstan şahsa değişebilecek tanım ve özelliklere sahip olduğu için ölçülmesi somut olarak mümkün değildir. Ayrıca her hükümetin protokolde önem verdikleri unsurlar ve programlar farklılık göstermektedir. Bu yüzden somut bir kıyaslama mümkün olmayacaktır. Politik verimlilik, somut bir veri olan kanun istatistikleri açısından karşılaştırılmaktadır. Politik verimlilik, terim olarak çok geniş bir yelpazeyi çağrıştırır da siyaset bilimi literatüründe hükümetin yasama başarısı (Legislative Success) olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı politik verimlilik incelenirken hükümetlerin kanun düzenlemelerine bakılmaktadır. Ekonomik kriter olarak ise genel kabul gören kalemler ele alınmaktadır. Hükümetlerin ekonomik performansı incelenirken, Ankara Ticaret Odası'nın düzenlediği, Şeref Efe ve Mustafa Rumeli (2002) tarafından hazırlanan, *Hükümet Performanslarının Değerlendirilmesi* çalışmasında ele alınan; milli gelir artış oranı, enflasyon, fiyat ve kur istikrarı, işsizlik, dış ticaret dengesi, turizm geliri artışı, faiz-dış-kamu-iç borç yükü artışı kriterlerine bakılmaktadır. Bu incelemeler ile beraber Türkiye'deki koalisyon hükümetlerinde, koalisyonun kurulma aşamasındaki hangi teori ve modellerin daha istikrarlı ve verimli hükümetlere neden olduğu ya da istikrar ve verimlilik ile koalisyonların kurulma şeklinin ilişkili olup olmadığı ortaya çıkartılmaya çalışılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL HAYATTA İSTİKRAR ve VERİMLİLİK KAVRAMLARI BAĞLAMINDA KOALİSYON HÜKÜMETLERİ

1.1. YUMUŞAK KUVVETLER AYRILIĞI: PARLAMENTER SİSTEM

Anayasal demokrasilerde ya da diğer demokrasi dışı yönetimlere sahip devletlerde kuvvetlerin dağılımı ve düzenlenmesine göre uygulanmakta olan kurumlar sistemine hükümet sistemi denilmektedir (Hekimoğlu, 2009, s. 5).

Hükümetlerin sistemleştirilmesi yasama, yürütme, yargı erklerinin birliği ve ayrılığı esas alınarak yapılmaktadır. Bu üç erkin birliğine dayanan “kuvvetler birliği”² ve her birinin ayrı ayrı bir erk kabul edildiği “kuvvetler ayrılığı” sistemleri temel hükümet sistemleri olarak kabul edilmektedir.

Kuvvetler ayrılığı, devlette yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç ayrı kuvvetin bulunduğu; bunların her birinin bağımsız üç ayrı organa verilmesi gerektiğini savunan sistemdir (Gözler, 2011a, s. 218). Kuvvetler ayrılığı sistemi kendi içerisinde sert kuvvetler ayrılığı ve yumuşak kuvvetler ayrılığı olarak ikiye ayrılmaktadır.

Sert kuvvetler ayrılığı sistemlerinde erkler arası keskin bir ayırım varken, parlamenter sistemlerde bu ayırım keskin değildir. Sartori (1997, s. 137), parlamenter sistemlerin hükümet ve parlamento arasında kuvvetler ayrılığına izin vermediğini, parlamenter sistemlerin bir kuvvetler paylaşımına dayandığını söylemektedir. Parlamenter hükümet sistemlerinde yasama ve yargı erkleri arasında belli bir düzeyde ilişki vardır. Bu sistemlerde yasama ve yürütme erkleri farklı organlara verilmiş olsa da bu organlar birbirinden bağımsız değildir. Yasama ve yürütme organlarının yer yer iç içe geçtiği görülen bu sistemlerde karşılıklı bir işbirliği söz konusudur (Gözler, 2011b, s. 587). Parlamenter sistemlerde iktidar partisi bir taraftan yasama faaliyetleri açısından parlamento

² Kuvvetlerin yani yasama-yürütme-yargı erklerinin tek bir elde olduğu sistemler totaliter ve otoriter devletler olarak kabul edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Demir ve Karatepe, 1989, s. 86).

makinesini; diğ er taraftan yürütme faaliyetleri açısından ise hükümet makinesini yöneten ve yönlendiren bir nevi motor işlevi görmektedir (alıntılayan Akartürk, 2010, s. 33); (aktaran Duverger, 1993, s. 503). Parlamenter sistemlerde yasama ve yürütme arasında çeşitli etkileşimler görülebilmektedir. Örneğ in, birbirlerini feshetme yetkileri mevcuttur. Yasama organı güvensizlik oyu vasıtasıyla yürütmeyi görevden alabilirken; cumhurbaşkanı da başbakanın önerisiyle parlamentoyu fesih yetkisine sahiptir. Parlamenter sistemlerde yasama organı içerisinde görev almakta olan kişi aynı zamanda yürütme organında da görev alabilmektedir ve başbakan olabilmenin şartı da yasama organı içerisinde yer almaktır. Yasama ve yürütmenin birbirinin içine geçtiğ ini gösteren bir başka örnek de bütçe ile ilgilidir. Yürütme erki tarafından hazırlanan bütçe, yasama organı tarafından kabul edildiğ i takdirde geçerli olmaktadır. Uluslararası antlaşmalar da yürütme organı tarafından yapılmaktayken, antlaşmaların onayını yasama organı yapmaktadır (Korkmaz, 2016, s. 49,50).

Parlamenter hükümet sistemleri, çoğ unluk parlamentarizmi ve azınlık parlamentarizmi olarak da gruplandırılmaktadır. Tek başına bir partinin ya da koalisyonun çoğ unluk sandalyelerini elinde bulundurduğ u durumlara çoğ unluk parlamentarizmi denilirken; hiçbir partinin mutlak çoğ unluğ a sahip olmadığı parlamentarizm tiplerine ise azınlık parlamentarizmi denilmektedir (Hekimoğ lu, 2009, s. 129).

Parlamenter sistemlerde yürütme ve yasamanın iç iç e girmesi, parlamenter sistemlerde yürütme incelenirken yasama organı ve yasama organının seçimiyle ilgili diğ er hususları da dikkate almayı gerektirmektedir. Hatta ülkedeki seçim sistemine göre doğ rudan yasama organının seçimi, yürütme organının seçimi olabilmektedir. Bu yüzden daha sonraki bölümlerde sık sık parlamenter sistemlerdeki yasama organı ve bu organların seçilmesi ile ilgili bilgilere tezde yer verilecektir.

Parlamenter sistemleri yeni bir hükümet için parlamentoda açık düzeyde bir oy desteğ i gerektiğ i “pozitif parlamentarizm” ve iktidara gelen partinin yine belli bir çoğ unlukla hükümete gelse de daha sonradan parlamentonun açık desteğ ine gerek duymadığ ı “negatif parlamentarizm” olarak iki gruba ayırmak mümkündür (Hekimoğ lu, 2009, s. 127). Yukarıda sunulan bütün açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, özellikle pozitif parlamenter sistemlerde tam bir kuvvetler ayrılığ ından bahsetmek mümkün değildir. Bu yüzden parlamenter sistemlerde yürütme erki incelenirken tek taraflı ele alınmamalıdır.

1.1.1. Parlamenter Sistemlerde Hükümet: Düalist (İki-Başlı) Yürütme

Parlamenter sistemlerde yürütme erki düalist (iki başlı) yapıdadır. Bir tarafta devlet başkanı, bir diğer tarafta bakanlar kurulu yürütme organını oluşturur. Kimi parlamenter hükümetlerde devlet başkanının rolü sembolik kalmaktayken³, kimi parlamenter hükümetlerde ise devlet başkanının bakanlar kuruluna nazaran daha ön plana çıktığı görülmektedir. Günümüz parlamenter sistemlerinin bazı örneklerinde klasik parlamenter sistemin kuvvetler arasındaki eşitlik-denge prensibi değişime uğramıştır.⁴

Parlamenter hükümet sistemlerinde başbakan, yürütmenin bakanlar kurulu kanadının ve hükümetin başıdır.⁵ Klasik anayasa teorisi bakışına göre başbakan da diğerleri gibi bir bakandır. Teorik olarak sadece eşitler arasında birincidir. Ancak bu konum yalnız hukuki taraf için geçerlidir, siyasi açıdan çok daha önemli bir konumdadır. Bakanlar kurulunun temel görevi ülkenin genel siyasetini belirlemek, hükümet etmektir. Devlet başkanı ise yasama organına karşı sorumluluğu olmayan, birçok parlamenter sistemde görevleri sembolik kalan yürütme koludur (Gözler, 2011a, s. 243,244). Yürütmenin devlet başkanı kolu, devletin bütünlüğünü ve birliğini temsil etmektedir. Parlamenter sistemlerde devlet başkanının sorumsuz olması, onun yetkisiz olması sonucunu doğurmuştur (Gözler, 2011b, s. 589).

Parlamenter sistemlerde hükümetin başı olan başbakan, genelde yasama organı içerisinde seçilmektedir. Bununla beraber başbakanın seçim usulü ülkeden ülkeye değişmektedir. Örneğin, Almanya şansölyesi seçilmiş meclis Bundestag tarafından seçilirken; İngiltere'de başbakanı yine seçilmiş meclis içerisinde usul olarak kral ya da kraliçe atamaktadır (Lijphart, 1984, s. 63).

Parlamenter sistemin yukarıda belirtilen düalist özellikleri; ülkedeki seçim sistemi,

³ Devlet başkanının yürütmedeki rolünün sembolik seviyede kaldığı parlamenter sistemler "Monist parlamenter sistem" olarak adlandırılmıştır. Monist sistemlerde bakanlar kurulunun devlet başkanına karşı sorumluluğu olmayıp yalnızca parlamentoya karşı sorumluluğu vardır. Yürütmenin devlet başkanı kolunun gücünün silindiği monist sistemlerde yürütme yapısal olarak halen ikili görünse de, yönetimde bir teklif söz konusudur. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Gözler, 2011b, s. 604,605).

⁴ Orleancı Parlamentarizm, Neo-Parlamentarizm gibi isimlerin verildiği yeni parlamenter sistem anlayışında devlet başkanlığı sembolik durum olmaktan çıkıp, ülke yönetiminin en temel unsurlarından biri haline gelmiştir (Kuzu, 2013, s. 61).

⁵ Sartori, parlamenter sistemlerde iktidar paylaşımını üç ayrı formülle kategorize etmiştir. Sartori iktidarı; bakanlarını seçip, azletmekte özgür ve hükümet üzerinde tam anlamıyla egemenliği olan İngiliz başbakanını "Eşitsizler üzerinde birinci"; biraz daha az konuma sahip Almanya Şansölyesini "eşitsizler arasında birinci"; diğer normal parlamenter sistemlerde ise başbakanları "eşitler arası birinci" olarak sınıflandırmıştır. Detaylı bilgi için bkz. (Sartori, 1997, s. 138-140).

anayasal yapı ve birçok diğer faktör gibi koalisyon hükümetleri üzerinde zaman zaman istikrar ve verimlilik açısından etki yapmaktadır. Yürütme ile yasamanın içi içe geçtiği parlamenter sistemlerde, çoğu zaman iktidarda olmayan yasama üyelerinin yürütmenin faaliyetlerini aksatmak için çaba içerisinde olduğu gözlenmektedir.⁶ Bu durum zaten kırılğan olma eğiliminde olan koalisyon hükümetlerinin ömrünü etkilemektedir.

1.1.2. Parlamenter Sistemlerde İktidar Biçimleri

Parlamenter sistemin geçerli olduğu ülkelerde, ülkelerin anayasal normları ve seçim sistemi⁷ gibi faktörler o ülkedeki yürütme erkinin şekillenmesi sağlar. Parlamenter sistemlerde tek parti, koalisyon ve azınlık hükümetleri olmak üzere üç farklı iktidar biçimi var olmuştur.

Tek parti iktidarları, parlamentoda gerekli güvenoyunu tek başına bir partinin alabildiği durumlarda çıkan iktidar tipidir. Parlamenter rejimlerde, partilerin hükümetteki temsil yeteneği parlamentodaki çoğunluklarına göre belirlenmektedir. Bu durumda parlamenter çoğunluk tek bir partiye dayanıyorsa, bu parti başka partilerle hükümet ortaklığı kurmaya ihtiyaç duymayacağı için tek partili bir hükümet kurulacaktır (Büke, 2016, s. 120,121). Tek parti hükümetleri ekstra bir durum olmadıkça bir sonraki seçime kadar yürütme görevini sürdüreceği için özellikle süre açısından parlamenter sistemin en istikrarlı hükümet tipidir. Tek parti hükümetleri genelde iki partili sistemlerde, iki partili sistemler ise çoğunluk seçim sistemlerinde ortaya çıkmaktadır. Çoğunluk sistemi, değişik biçimlerde uygulanmasına karşın genel olarak en çok oyu alan adayın veya partinin seçimleri kazanması sonucunu doğuran bir sistemdir. Basit (tek-turlu) çoğunluk ve mutlak (iki-turlu) çoğunluk olmak üzere iki çeşidi bulunan sistemin en önemli özelliği, basit olması ve genellikle bir partinin parlamentoda çoğunluğu sağlamasını temin etmesidir (Bulut, 2010, s. 4). Tek parti iktidarları kabine hükümeti olarak adlandırılır ve yasama organına karşı belli bir üstünlüğe sahiptir (Gözler, 2011b, s. 606). Bir parti yürütme organını tek başına yönetebilecek güvenoyuna sahipse, bu durum o partinin yasama organında da sayısal üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu sayısal üstünlük de yürütmenin istediği kanunları çıkarmasında kolaylık sağlayıp, politikalarını daha kolay bir şekilde yürütmesine yardımcı olmaktadır. Bazı parlamenter sistem ülkelerinde bu durumu

⁶ Bu durum sert kuvvetler ayrılığının olduğu başkanlık sistemlerinde gözlemlense de yürütmenin ayrı tek kişi veya gruptan oluşan tekli bir yapısının olması, yürütmenin istikrar ve verimliliğini daha az olumsuz etkilemektedir.

⁷ Seçim sistemlerinin istikrara etkileri, ilerleyen bölümlerde detaylı bir biçimde ele alınacaktır.

sağlamak için seçim sistemlerinde düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, seçim barajları bunun bir yöntemidir. Devletler belli bir seçim barajı koyarak çok fazla partinin yürütme erkinin bir kolunun seçileceği yasama meclisine girmesini zorlaştırır ve tek bir partiden daha çok üyenin meclise girmesini sağlamak yoluyla tek parti iktidarı kurulmasının yolunu açarlar. Bu seçim barajının oranı da çok önemlidir. Kimi ülke yüzde on gibi yüksek bir oran koyarken, bazı ülkelerde bu oran yüzde ikilere kadar düşer ve tek parti iktidarının kurulması oldukça zorlaşır.

Parlamentar sistemlerde, parlamentoda tek başına iktidar olabilecek çoğunluğu alamayan bir partinin, hükümete katılmamak kaydıyla diğer meclise giren parti ya da partilerin güvenoyu desteğini almasıyla oluşan hükümet tipine azınlık hükümeti denilmektedir. Azınlık hükümetleri genellikle kısa süreli, geçiş hükümetleri olarak görev yapmaktadırlar. Tek başına bir partinin yeterli üye sayısına sahip olamadığı durumlarda yeni bir koalisyon kurulmasına veya seçimlerin yenilenmesine kadar geçen sürede hükümette kalırlar.

1.2. KOALİSYON HÜKÜMETLERİ

Sartori; koalisyon kavramının net bir anlamı olmadığını, ancak bir tanımlama yapılacaksa “koalisyonlar, asgari ölçüde bir dayanışmayı, birbiriyle uyumlu bir dizi sorun üzerinde bir tür sürekli uzlaşmayı içerir” şeklinde olacağını ifade etmektedir. Yine Sartori bir oluşuma, işbirliğine koalisyon denilebilmesi için onun tek değil birden fazla mesele üzerine uzun süreli anlaşmalar olması gerektiğine dikkat çekmektedir ve “bir gecelik koalisyonlar, koalisyon değildir” açıklamasını yapmaktadır (Sartori, 1997, s. 123).

Westminster⁸ modelinde yürütme tek partinin dar çoğunluğu eğilimindeyken, bunun tersine oydaşmacı⁹ modelde birden fazla partinin yürütme gücünü geniş bir koalisyonla paylaşmaları öngörülmektedir (Lijphart, 1984, s. 27,30). Seçim sistemlerinin iktidar modelini belirlemede etkisi büyüktür. Duverger'e göre tek turlu çoğunlukçu sistemler iki-partili sistem ve tek parti iktidarını; nisbi temsil sistemleri ise çok-parti eğilimi ve doğal olarak koalisyon eğilimi yaratmaktadır (Sartori, 1997, s. 46). Nispi temsil

⁸ Westminster terimini Lijphart, çoğunlukçu modelle eş anlamlı olarak kullandığını ifade etmiş, bu tabirle dar anlamda İngiliz parlamentosu hükümet kurumlarını ifade ettiğini açıklamıştır. Bu modelin temel özellikleri İngiliz Parlamentosu'nun ilk halini ve dolayısıyla parlamenter hükümet sisteminin temelini oluşturmaktadır (Kama, 2016, s. 162).

⁹ Oydaşmacı model, çok parçalı bir yapıya sahip, karar alma mekanizmalarının iktidarın paylaşılması esasına göre düzenlendiği sistemleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Uzlaşmayı esas alan bir modeldir (Göztepe, 2010, s. 151).

sistemleri oyları orantılı dağıtmayı amaçlamaktadır. Ancak nispi temsil sistemleri kendi içerisinde orantılılık derecesine göre ayrılmaktadır. En çok bilinen formülleri “aktarılabılır tek oy (STV)”, “en büyük artık yöntemi”, “D'Hondt (en yüksek ortalama)” ve “Sainte-Lague” dir (Sartori, 1997, s. 21). Hangi nispi temsil sisteminin uygulandığı, o ülkede koalisyon olma olasılığını doğrudan etkilemektedir. Örneğin, en büyük artık yönteminde¹⁰ belirlenmiş bir kota mevcuttur.¹¹ Bu sistemden en çok küçük partiler yararlanmaktadır. Küçük partilerin parlamentoya daha çok üye sokması sonucu, bu sistemi uygulayan ülkelerde koalisyon hükümetlerine sıkça rastlanabilmektedir.

Koalisyonların kuruluş aşamasında ülkedeki seçimler sonucu parlamentoda oluşan üye dağılımı çok önemli yer tutmaktadır ve daha sonra incelenecek olan koalisyon teorilerine önemli derecede ışık tutmaktadır. Parlamenter sistemlerde seçimler sonucu oluşan üye dağılımına göre çeşitli koalisyon seçenekleri doğabilmektedir. Sandalye kazanan partilerin bazıları ülkenin genel politik anlayışına ters olmaları veya diğer partilerin seçmeninin tamamen karşı çıktığı bir politik anlayışa sahip olmaları nedeniyle tamamen koalisyon pazarlıkları dışında tutulabilirler. Aynı şekilde koalisyon kurulumu sırasında sayı bakımından etkisiz kalmaları nedeniyle bazı partiler pazarlıkların tamamen dışında tutulabilirler. Ülkedeki seçim sonuçlarına göre bu faktörlerin de etkisiyle çok fazla koalisyon seçeneği kalmamaktadır. Hal böyle olunca, partiler az olan seçeneklerden birini tercih etmek zorunda kalabilmektedirler. Bu durumda zaman zaman erken seçim sonucu da doğabilmektedir.

1.3. KOALİSYON TEORİLERİ

Koalisyon teorileri, parlamenter rejimlerde ne tür koalisyonların kurulabileceğini tahmin etmek için ortaya atılmıştır. Koalisyonların nasıl kurulacağını tahmini yapılırken, parlamentoya girmiş siyasal partilerin sayısı, üye sayıları, siyasi skaladaki pozisyonları ve iktidarlarını azamileştirme güdülerini temel dinamikler olarak dikkate alınmıştır (Sobacı,

¹⁰ Kimi kaynaklarda "en büyük artık", kimi kaynaklarda ise "en yüksek kalan" olarak adlandırılmaktadır.

¹¹ Bu sistemde, seçimlerde öncelikle belirlenmiş bu kotayı aşan partiler parlamento üyeliklerini kazanmaktadırlar. Daha sonra ise iki farklı yöntem uygulanabilir. İlk yöntemde, partilerin aldıkları toplam oy miktarından ve ilk aşamada kazandıkları üye sayısı çarpı kota işleminden bir sayı ortaya çıkarılmaktadır. Bu sayılar ise en yüksekten en düşüğe doğru sıralanmaktadır. İlk aşamada belirlenen kotayı geçen partilerin kazandıkları üyelikler dışında kalan üyelikler bu sıralamaya göre dağıtılmaktadır. Bu sistemin bir diğer yönteminde ise dağıtımın ikinci aşaması seçim çevresi ve ya ülke ölçeğinde uygulanabilmektedir. Eğer ikinci aşama ülke ölçeğinde uygulanırsa, seçime katılan partilerin seçim çevrelerindeki kalan oyları ve dağıtılamayan diğer oyları toplanır ve ilk yöntemdeki formülle kalan üyelikler partilere dağıtılmaktadır. Bu dağıtım işleminden sonra kalan oylar tekrar sıralanır ve iki aşamada da dağıtılamamış sandalyeler yeniden dağıtılır (Erdoğan, 1999, s. 29,30).

2015, s. 1,2).

Parlamentar sistemlerde koalisyonların kuruluş aşamaları esnasında nasıl bir koalisyon kurulacağı ile ilgili çeşitli teoriler bulunmaktadır. Arend Lijphart'ın (1984) *Çağdaş Demokrasiler: Yirmi Bir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri* adlı eserinde ele aldığı beş farklı teori en temel koalisyon teorileri olarak kabul görmektedir. Lijphart, ilk olarak William Riker'in ortaya koyduğu çoğunluk modelinden yola çıkmış, daha sonra bu modellerin gelişmiş biçimlerini ve yeni teorileri düzenlemiştir. Bu teoriler aşağıda detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

1.3.1. Asgari Çoğunluklu Koalisyonlar

Riker'in (1962), "büyüklük ilkesi" olarak nitelendirdiği bu teori parlamentoya giren iki veya ikiden fazla partinin birlikte çoğunluğu ellerinde bulundurmaları bakımından "çoğunluk"; bu çoğunluğa ulaşmak için ise gerekli üye sayısını yakaladıktan sonra hiçbir şekilde başka bir parti ile hükümet kurmak için işbirliği yapmamak açısından "asgari" niteliktedir (Lijphart, 1984, s. 45). Bu teoriye göre partiler koalisyon kurarken, güçlerini maksimize etmek için mümkün oldukça az parti ile işbirliğine girerler. Partiler bu şekilde az partili işbirliği ile yürütmede daha çok söz sahibi olabilirler. Bu şekilde kurulan koalisyon hükümetlerinin az ortakla kurulmasından dolayı ömürlerinin daha uzun sürebileceği varsayılmaktadır.¹² Bu teori bir açıdan daha sonraki koalisyon teorilerinin de temelini oluşturur. Lijphart'a göre bu teorinin zayıf tarafları da vardır. Bu tür koalisyonların belli bir koalisyonun oluşmasını değil de hepsi oluşabilir nitelikte birbirinden çok farklı bir dizi koalisyon seçeneğini öngörmesi teorinin zayıf yönüdür (Lijphart, 1984, s. 46). Bu teoride ancak tek başına çoğunluk sahibi bir parti olursa iktidar için bir tahmin yürütme ihtimali doğar. Diğer şekilde çok fazla koalisyon seçeneği ortaya çıkmaktadır.

1.3.2. Asgari Büyüklükte Koalisyonlar

Asgari çoğunluklu koalisyonlara ek kriterler getirerek oluşan diğer koalisyon teorilerinden biri olan asgari büyüklükteki koalisyonlar, tıpkı asgari çoğunlukta gibi iktidarın azamileştirilmesi esasına dayanmaktadır. Bu teoride asgari çoğunlukta parti sayısının minimize edilmesinin yanı sıra mümkün olan en dar çoğunluğu sağlayarak bir kabine

¹² Bu konu ilerleyen bölümlerde özellikle Türkiye'deki koalisyon hükümetleri üzerinden daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

oluşturmak tercih edilmektedir (Lijphart, 1984, s. 46,47).

Tablo 3: Meclis Üye Dağılımı Modellemesi 1

Parti	A	B	C	D	E
Üye Sayısı	100	75	55	40	30

Tablo 3'deki modellemeye göre¹³, 300 üyeli meclisi beş siyasi parti paylaşmaktadır. Bu modellemede iktidara ulaşılabilecek minimum üye sayısı 151 olarak kabul edilecek olursa; A partisi B veya C partisi ile iki partili; D ve E ile üçlü bir koalisyon kurabilmektedir. A partisi B partisi ile koalisyon kurarsa iktidardaki üye sayısı 175; C partisi ile koalisyon kurarsa 155; D ve E partileri ile üçlü bir koalisyona girerse 170 üyeli bir koalisyona sahip olacaktır. Asgari büyüklükteki koalisyon teorisine göre A partisinin ilk seçeneği (diğer şartları dışarıda tutmak koşuluyla) minimum üyeli koalisyon seçeneği olan 55 üyeli C partisi ile koalisyona girmek olacaktır. Böylece çoğunluğu 155 üye ile minimum şekilde sağlayıp, iktidarda daha çok söz sahibi olmayı hedefleyeceklerdir. A partisinin C partisi ile koalisyona girmekten sonraki en iyi seçeneği ise bu teoriye göre üçlü bir koalisyon da olsa D ve E partileri ile birlikte gireceği koalisyon olacaktır. A partisi 75 üyeli B partisi yerine toplam üye sayıları 70 olan D ve E partileri ile koalisyona girecektir. B partisi ise A partisi ile girebileceği koalisyon dışında C ve D ile ya da C ve E ile koalisyona girebilmektedir. B partisi de aynı şekilde büyüklük teorisine göre C ile birlikte D partisi ile üçlü koalisyona girmek yerine, daha az üyeye sahip E partisi ile koalisyona girmeyi tercih edecektir.

1.3.3. Asgari Sayıda Partiden Oluşan Koalisyonlar

Asgari çoğunluk teorisinin bir geliştirilmiş modeli olan asgari sayıda partiden oluşan koalisyonlara pazarlık önermesi de denilmektedir. Michael Leiserson'un geliştirdiği teori koalisyondaki parti sayısını minimize etmektedir. Diğer şartlar eşit olduğu takdirde ne kadar az parti olursa, koalisyon için görüşme ve pazarlıkların o kadar kolay olacağı varsayılmaktadır (Lijphart, 1984, s. 47). Bu teoriye göre daha az partinin katıldığı koalisyonlar daha uzun süre varlıklarını sürdürmektedir.¹⁴

¹³ Koalisyon teorileri ile ilgili modellemeler herhangi bir kaynak veya varolan parlamento dağılımına göre yapılmamıştır. Modellemeler teorilerin daha iyi anlaşılabilmesi için rastgele sayılarla düzenlenmiştir.

¹⁴ Bu konu ilerleyen bölümlerde "İstikrar ve Verimlilik" başlığı altında detaylı bir şekilde incelenecektir.

Tablo 3'deki seçim sonuçlarına göre, 100 üyeye sahip A partisi, 70 üyeli B partisi veya 55 üyeye sahip C partisi ile çoğunluğu sağlayıp iki partili bir koalisyon hükümeti kurabilmektedir. Ya da A partisi, D ve E partileri ile birlikte bir koalisyona girebilir. Asgari çoğunluklu koalisyon teorisine göre diğer şartları göz ardı edersek A partisinin ilk seçeneği en az ortaklı koalisyon seçeneği olan B veya C partisi ile bir koalisyon kurmak olacaktır. A partisinin, B veya D-E partileri ile ortaklık kurması durumunda iktidardaki üye oranı %58,8 olacaktır. A partisinin bu durumda üye oranı aynı olacak olsa da ilk seçeneği B partisi ile koalisyona girmek olacaktır. Daha çok partinin koalisyona girmesi, bakanlık dağılımını etkileyecek ve A partisinin iktidardaki gücünü azaltacaktır. Çoğunluğu sağladıktan sonra diğer partileri dışarıda bırakan iki teoride de A partisi üçlü veya daha fazla ortaktan oluşan koalisyon seçeneklerinden kaçacaktır. A-B-C, A-B-D, A-C-D, A-B-E, A-C-E koalisyonlarını, üçüncü partinin asgari çoğunluğu veya asgari büyüklüğü sağlamakta herhangi bir etkisinin olmayacağından görmemiz mümkün değildir.

1.3.4. Asgari Uzaklıklı Koalisyonlar

Asgari çoğunluklu koalisyon teorisi ve onun geliştirilmesiyle oluşturulan diğer iki koalisyon teorisinin aksine bu teori partilerin sayısal büyüklük ve oranlarına bakmaksızın parti politikaları ve parti programlarını göz önünde bulundurmaktadır. Bu teoriye göre birbirine yakın skalada yer alan ve benzer politikalara sahip partiler, birbirine daha uzak partilerin kurduğu koalisyonlara kıyasla daha kolay koalisyon kurup, onu daha uzun süre yaşatabilmektedir (Lijphart, 1984, s. 47,48).

Tablo 4: Meclis Üye Dağılımı Modellemesi 2

Partinin Skaladaki Yeri	Sol				Sağ
Partiler	A	B	C	D	E
Üye Sayısı	40	20	30	30	60

Tablo 4'deki modellemeye göre 180 üyeli mecliste, sol ve sağ ideoloji arasında yer alan beş siyasi parti meclisi paylaşmışlardır. Modellemede iktidara ulaşılabilecek minimum üye sayısı 91'dir. En çok üye sayısına sahip E partisi, A partisi ile ikili bir koalisyon yaparak iktidar için gerekli çoğunluğu sağlayabilmektedir. E partisi bu alternatifin dışında hiçbir şekilde ikili başka bir koalisyona girememektedir. Asgari çoğunluklu koalisyon

teorilerine göre E partisinin, A partisi ile koalisyona girmesi ya da üçlü koalisyonlardan daha az üyenin olduğu B ve C partileri ile koalisyona girmesi beklenmektedir. Ancak sayısal verilerden ziyade parti tercihleri ve politikalarını göz önünde bulunduran asgari uzaklıklı koalisyon teorisine göre E partisinin koalisyon tercihi tüm tercihler arasında; sağ skalaya yakın D partisi ve merkezde yer alan C partisi ile koalisyon kurmak olacaktır. E partisi A partisi ile koalisyona girseydi iktidardaki üye sayısının %60'ına; C ve B partileri ile koalisyona girseydi %54,5'ine sahip olacaktı. E partisi skalada kendisine yakın gördüğü D partisi ve daha merkezde yer alan C partisi ile koalisyona girdiği zaman ise iktidardaki üye oranı %50'ye düşecektir. E partisinin bu tercihi önceki teorilere göre bakanlık sayısı gibi iktidardaki gücü temsil eden hususlarda aleyhine bir durum oluşturacaktır. Ancak hükümeti oluşturan partilerin birbirine yakın skalada olması partinin politikalarını daha kolay uygulamasını sağlayacak ve iktidarını bu dezavantaja rağmen pekiştirebilecektir.

1.3.5. Asgari Çoğunluklu Bağlantılı Koalisyonlar

Çoğunluk esaslı ve bağlantı esaslı koalisyon teorilerini harmanlayan Robert Axelrod'un (1970, s. 165-187) geliştirdiği bu teoride partiler, koalisyon tercihlerini hem kendilerine en yakın politikadaki partilerle hem de gerekli çoğunluğu sağladıktan sonraki fazla partileri dışarıda bırakarak yaparlar. Bu teoriye göre siyasi skalada birbirine bitişik partiler birbirleri ile koalisyon kurarlar. Bu teoriye göre birbirine politika ve ideoloji olarak yakın partiler birbiriyle koalisyon kurmaya çalışırken, çoğunluk koalisyonu sağlanana kadar diğer yakın partilerin buna ekleneceği varsayılır (Akartürk, 2010, s. 63).

Tablo 5: Meclis Üye Dağılımı Modellemesi 3

Partinin Skaladaki Yeri	Sol	Sol	Merkez	Sağ	Sağ
Partiler	A	B	C	D	E
Üye Sayısı	80	30	70	50	20

Tablo 5'deki modellemeye göre 250 sandalyeli bu parlamentoda hiçbir parti tek başına iktidar olamamaktadır. Bu modellemede iktidar olabilmek için gereken minimum üye sayısı 126'dır. Politik skalada birbirine yapışık partilerin koalisyona girdiği bu koalisyon teorisine göre; A partisinin C partisi ile ikili bir koalisyon kurması mümkün olmasına rağmen, A partisinin tercihi araya B partisini de alıp A-B-C üçlü koalisyonunu

kurmak olacaktır. Yine bunun dışında birbirine skalada bitişik olup çoğunluğu sağlayan B-C-E ve C-D-E partilerinin oluşturduğu üçlü koalisyonlar bu teorinin varsaydığı diğer koalisyon seçenekleridir.

Lijphart'ın incelediği beş farklı modelin de kendi içinde eksiklikleri olduğu söylenebilir. İlk ortaya çıkan teorilerin partileri sadece nicelik açısından ele alıp ideoloji, parti programı gibi değişkenleri yok sayması bakımından eksik kaldığı ifade edilebilir. Partilerin koalisyona girerken ortaklıkta daha çok üyeye sahip olmaları, daha az parti ile koalisyona girmesi gibi durumlar; bakanlık sayısı gibi iktidardaki gücü temsil eden hususlarda avantaj yaratacaktır. Ancak birbirine çok uzak partiler birbiri ile koalisyona girdiği zaman bu avantajın ortadan kaybolduğu durumlar da oluşmaya müsaittir. Diğer bağlantı esaslı koalisyon teorilerinde ise sayısal oranın arka plana atılması bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Ne kadar siyasi skalada partiler birbirine yakın da olsalar farklı birer parti oldukları için mutlaka politikalar çatışacaktır. Bu çatışmaların yaşanması durumunda ortaklıktaki sayısal üstünlük önemli bir avantaj oluşturacaktır. Daha az ortakla koalisyona girmek yerine, kendisine yakın olmakla beraber daha çok üyeye sahip parti veya daha çok parti ile koalisyona giren partiler bu avantajdan faydalanamayacaklardır.

1.4. İSTİKRAR VE VERİMLİLİK

Siyasal istikrar ve hükümetlerin verimliliği birbiriyle ilişkili olsa da birebir aynı şeyler değildir. Çoğu zaman istikrarlı hükümetlerin etkinlik ve verimlilik açısından daha avantajlı olduğu kabul görmekle beraber yüzde yüz bir ilişki yoktur. Birçok parlamenter rejimle yönetilen ülkede görev süresi olarak istikrar sağlanmış olsa bile hükümetlerin bu süre içerisinde verimli bir dönem geçiremedikleri görülmektedir.

En temel anlamıyla siyasi istikrarı, “bir siyasi sistemin kurumlarının ani bir değişime uğramadan varlığını sürdürmesi” olarak tanımlamak mümkündür (Erdoğan Tosun ve Tosun, 1999, s. 14). Tanımdan da anlaşılacağı üzere en basit anlamıyla istikrar, hükümetin ve kurumlarının varlığını sürdürme süresi ile ilgilidir. Hükümet verimliliği ise, hükümetin görevde bulunduğu süre içerisindeki faaliyetleri ile ilgilidir. Verimlilik ve etkin hükümet arasında da tanımsal farklılıklar mevcuttur. Verimlilik sonuç odaklı bir ölçüm olup, girdilerle çıktılar arasındaki ilişkiyi ölçerken; etkin hükümet izlediği politikaları gerçekleştirme yeteneğine sahip hükümettir (Sartori, 1997, s. 150). Hükümetin görevde olduğu süre içerisinde, özellikle ekonomi ile ilgili faaliyetleri verimlilikle doğrudan

bağlantılıdır. Enflasyon oranları, milli gelirdeki değişim, ihracat ve ithalat rakamları, turizm gelirleri, iç-dış borçlanma gibi kalemler hükümetin ne kadar verimli bir dönem geçirdiğinin göstergesidir (Efe ve Rumeli, 2002). Ekonomik veriler dışında hükümetin görev süresi içerisinde ne kadar kanun çıkardığı da verimlilik konusu içerisinde yer almaktadır. Lijphart (2016) ve Cheibub'a (2004) göre, burada kanun çıkarmaktan kasıt, kanunların sayısı ile ilgili değil, hangi konularda ve etkinlikle o kanunların çıkarılması ile ilgilidir. Hükümetler gerekli çoğunluğu sağladıkları takdirde sayısız yeni kanun çıkarabilirler. Ancak bu kanunların ülke içerisinde öncül konularda mı çıktığı, çıkan kanunların ihtiyaçları ne kadar karşıladığı gibi kıstaslar verimlilik açısından değerlendirilmektedir. Bir bakıma hükümetin görevde olduğu süre içerisinde kendi politikalarını ne ölçüde gerçekleştirdiği o hükümetin ne kadar verimli olduğunu bize göstermektedir.

Hangi tür hükümet sistemlerinin daha çok istikrar ve verimliliği sağladığı konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Geleneksel literatür olarak tanımlanan görüşlerde, iki partili sistemler çok partili sistemlere göre hem daha istikrarlı ve verimlidir hem de diğer demokratik değerler açısından da daha avantajlı olduğu savunulmaktadır. Gelenekselciler, iki partili sistemin demokratik rejimler üzerinde ılımlaştırıcı ve merkeze yaklaşıtııcı bir etkisinin olduğunu savunmaktadırlar. Bu iddiaya göre iki uçtaki parti kendi seçmeninin oyunu zaten alacaktır. Ancak seçimin kazanan partisini iki tarafa da entegre olmamış, daha çok merkezde bulunan seçmenlerin oyları belirleyecektir. Bu durumda partiler daha ılımlı, merkeziyetçi bir politika izlemek zorunda kalacaklardır (Lijphart, 1984, s. 96). Örneğin, seçimde etkin olan sol uçtaki ve sağ uçtaki partiler zaten uçtaki seçmenlerinin oyunu her şekilde alacaktır. Bu partiler merkezdeki seçmenleri de kendilerine çekmek için kendi politikalarının yanında ılımlı, merkezde duran politikaları da seçim propagandalarına katmak zorunda kalacaktır. Örneğin, sol uçtaki parti ekonomide sert devletçi politikalar yürütmeyi planlarken merkezdeki seçmenleri de etkilemek için daha ılımlı bir ekonomi politikasına dönmek zorunda kalacaktır. Aynı durum sağ uçtaki parti içinde geçerli olacaktır. Bu durumda hangi parti iktidara gelirse gelsin ılımlı ve merkezci bir politikaya yaklaşacağı için istikrar ve verimlilik açısından avantajlıdır.

Bir başka görüşe göre ise parlamenter sistemlerde istikrarlı hükümetlerin ortaya çıkması neredeyse imkânsızdır ve bu durum parlamenter sistemin en zayıf yönüdür. Bu görüştekiler, parçalanmış parti yapısına sahip çok partili sistemlerde sıkça gözlenen kısa

ömürlü koalisyon hükümetlerinin istikrarsızlığın temel nedeni olduğunu öne sürmektedirler (Demir, 2011, s. 93,94). Parlamenter sisteme getirilen istikrarsız hükümet eleştirisine karşı çıkanlar bu tür durumların gerekli anayasal düzenlemelerle en aza indirilebileceğini ve parlamenter sistemlerde de istikrarlı hükümetler görülebileceğini belirtmektedirler. Yine buna yakın bazı görüşler klasik parlamenter rejimlerin verimsiz hükümetler üretebildiğinden şikayet etmektedir. Bu görüştekiler özellikle koalisyon hükümetlerinin, parlamenter sistemlerde sık sık rastlanmasına dikkat çekmektedir. Gerçekte birbirinin rakibi olan partilerin, hükümet yetkilerini paylaşma ve ortak bir politika geliştirme konusunda sıklıkla anlaşmazlığa düşeceği ve de bundan dolayı verimsiz hükümetlerin oluşacağı ifade edilmektedir (Akartürk, 2010, s. 47). Kuzu'ya (2013) göre, koalisyonlar belli ölçüde toplumsal konsensus oluşturabilse de genelde birçok ülkede krizler çıkarmaktadır ve ciddi sorunları çözememektedir. Koalisyonlar tavizcilik gerektirdiği için hiçbir program tam olarak uygulamaya konulamamaktadır. Kuzu, koalisyon hükümetlerinde bir hedef belirlemenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Koalisyon hükümetlerinin kurulma aşaması sırasında hazırlanan koalisyon protokollerinde hedefler belirlense de bu hedeflerin uygulanmadığı görülmektedir. Koalisyon hükümetini kuran partilerin hedefinin bir icraat hükümeti kurmak değil de bürokrasi ve devletin imkânlarını paylaşmak olduğunu ifade etmektedir. Yine Lijphart (1984, s. 68), başkanlık sisteminde başkanın belli dönemler içerisinde seçilmesinden dolayı bir istikrar oluşacağını, parlamenter sistemlerde ise ancak İngiltere'deki gibi iki partili sistemlerde bu istikrarın garanti edilebileceğini belirtmektedir. Lijphart bu görüşü ortaya koyarken Almanya'da Weimar Cumhuriyeti'ndeki ve Dördüncü Fransız Cumhuriyeti'ndeki istikrarsızlıkları örnek olarak göstermektedir. Lijphart bu sorununun parlamentonun yenilenmesi ile, yani "rasyonelleştirilmiş parlamentarizm" ile aşılabileceğini belirtmektedir. Lijphart, Almanya'da ve Fransa'da yapılan bu rasyonelleştirme çalışmaları sonucu gerek Beşinci Cumhuriyet'in gerekse savaş sonrası Alman hükümetlerinin çok daha istikrarlı olduklarını ifade etmiştir. Gözler (2011b, s. 617,618), koalisyon hükümetlerini "güçsüz" hükümetler olarak nitelendirmiştir. Bunu da birbirinin rakibi olan partilerin hükümetleri beraber oluşturmak zorunda kalmalarına bağlamıştır. Koalisyonu oluşturan partiler ne kadar siyasi skalada ve politika olarak birbirlerine yakın olurlarsa olsunlar yine birbirlerinden farklı düşündükleri için farklı partilerdir. Bundan dolayı koalisyonu oluşturan partiler çok az konuda bir uzlaşma sağlayabilirler. Gözler'e göre ayrıca koalisyon hükümetleri karar almada son derece yavaşlardır. Çünkü liderlerin ve partilerinin uzun pazarlıklar sonrası birbirleriyle

anlaşmaları gerekir. Lijphart'a göre çoğunluk hükümetleri tarafından üretilen politikalar, daha sonra iktidara gelen yeni hükümetler tarafından reddedilebilir. Soldan sağa, sağdan sola değişen hükümetlerde, ekonomi politikaları çok sık ve keskin değişikliklere uğrayabilir (Lijphart, 2016, s. 311). Roubini ve Sachs'a (1989) göre çok partili koalisyon yönetimleri ile bütçe açıkları arasında net bir bağlantı vardır. Ancak Roubini ve Sachs'ın aksine, Borelli ve Royed (1995) bu duruma itiraz etmektedir (Lijphart, 2016, s. 312).

Parlamente sistemlerin istikrarsız olduğunu iddia edenlere karşıt bir görüş, parlamente sistemlerdeki istikrarsızlıkların “görünüşte” olduğunu ifade etmektedir. Hükümet biçimsel olarak sıkça değişmesine rağmen aslında iktidardaki partiler aynı kalmaktadır. Hükümetin ismi değişse de eski başbakan ve kilit bakanları görevlerini devam ettirirler (alıntılayan Uluşahin, 1999, s. 79); (aktaran Linz, 1999, s. 9). Bu görüşü savunanlara göre şeklen bir hükümet değişikliği gerçekten var olsa da temelde aynı kişiler ve politikalar devam edeceğinden bir istikrar söz konusudur. Bu görüşe göre burada önemli nokta hükümetlerin değil kişilerin değişmemesidir (Gözler, 2011b, s. 615).

Sartori ise hükümet istikrarının sadece süre ile ilgili olduğunu, istikrarlı hükümet ile etkin hükümet arasında doğrudan bir bağlantı olmadığını öne sürmektedir. Hükümetlerin birçok zaman uzun süreler görevde kaldığını ancak bu süre içerisinde neredeyse hiçbir hükümet etme faaliyetinde bulunmadığını ifade etmektedir. Özellikle koalisyon hükümetlerinin sıklıkla görüldüğü sistemlerde hükümetlerin bu yolu takip ettiğini belirtmektedir. Sartori, koalisyon hükümetlerinin faaliyetlerini hükümete geldikleri ilk altı ay içerisinde yaptıklarını, daha sonra ise pasif kalmayı tercih edip bir nevi “gemiye batırmamaya” çalışarak iktidarda kalmaya çalıştıklarını belirtip, sürenin değil yönetme yeteneğinin önemli olduğunu söylemektedir (Sartori, 1997, s. 151-153).

Siyasi istikrar için en yaygın kullanılan ölçüt hükümetin süresi olmakla beraber bazı başka ölçütler de mevcuttur. İktidarın meşruiyeti, sivil düzen, yapısal değişimin en az düzeyde olması ve anayasanın dayanıklılığı hükümet süresi ile beraber siyasi istikrarın kapsamını ifade etmektedir. Bu faktörlerden meşruiyet en geniş tanımıyla yönetme hakkıdır. İktidardakiler çeşitli normların kendilerine verdiği güçle desteklenmişlerse de asıl gücünü yönetilenlerin rızasından almaktadır. İşte bu rızanın oranı iktidarın meşruiyetini belirlemektedir (Gönen, 2001, s. 133). Yine bu faktörlerden sivil düzen; toplum düzeninde çatışmacı davranışların, siyasi şiddet eylemlerinin, iç savaşların ve toplu protestoların olup olmadığı ile ilgilidir. Yapısal değişim ise siyaset normları ile ilgili düzenlemelerin ve

değişikliklerin mevcut siyasi rejimin temelini değiştirecek biçimde yapılmaması ile ilgilidir. Devletin organları, kurumları ve vatandaşlar arasındaki ilişkilerin anayasal düzenleme ve değişiklikler ile köklü bir şekilde değiştirilmemesi anayasal dayanıklılığı ifade etmektedir (Erdoğan Tosun ve Tosun, 1999, s. 15). Siyasi istikrar ile ilgili bir başka sınıflandırmayı da Alesina ve Perotti (1996, s. 40) yapmıştır. Onların analizlerine göre anayasal olsun ya da olmasın hükümet değişiklikleri ile sosyal huzursuzluk ve politik şiddet siyasi istikrarsızlığın göstergeleri arasındadır. Brunetti'ye (1998) göre de politik şiddetin ve hükümet değişikliklerinin ölçülmesi ile siyasi istikrarsızlığın derecesi ortaya çıkarılabilir. Politik şiddet ölçülürken büyük protesto gösterileri, ayaklanmalar, darbe ve devrimler ele alınmaktadır (Şanlısoy ve Kök, 2010, s. 104,105).

Bir ülkede hükümetin ne kadar verimli olduğu ise sosyal, ekonomik ve politik olmak üzere üç farklı kategori üzerinden değerlendirilmektedir (Erdoğan Tosun ve Tosun, 1999, s. 16). Sosyal verimlilik kriterleri olarak hükümete karşı yapılan protesto gösterileri ve nitelikleri, silahlı saldırılar, siyasi suikastlar ele alınmaktadır. Sosyal verimlilik bu kapsamıyla, siyasi istikrarın sivil düzen içeriğini de oluşturmaktadır. Şiddet kontrolünde Powell (1982) temsiliyetçi demokrasilerin, çoğulcu demokrasilerden daha iyi sonuçlar verdiğini ifade etmektedir (Lijphart, 2016, s. 313). Lijphart politik şiddet unsuru olarak, görevdeki hükümetin anayasaya aykırı olaylarla veya şiddet olayları ile istikrarsızlaştırılması hususlarını ele almaktadır. İç savaş, darbe tehdidi, terörizm, halk ayaklanması, politik şiddet; Lijphart'ın ele aldığı kriterlerdir (Lijphart, 2016, s. 323). Politik verimlilik olarak ise çıkarılan yeni kanun sayısı ve içerikleri, izlenmesi iktidar tarafından vaat edilen sosyal, ekonomik, sağlık, eğitim, güvenlik politikalarının ne ölçüde izlendiği ve bunların başarıya ulaştığı incelenmektedir. Siyaset bilimi literatüründe “yasama verimliliği (Legislative Success)”¹⁵ olarak da ifade edilen politik verimlilik, adından da anlaşıldığı üzere hükümetin yasama faaliyetleri ile ilgilidir. Yasama faaliyetinden kastedilen ise parlamentolarda yapılan düzenlemelerdir. Ekonomik verimlilik ise farklı araştırmacılar tarafından farklı kriterlerle ele alınmıştır. Ekonomik göstergeler, farklı bakış açılarına göre değişiklik gösterebilmektedir. Efe ve Rumeli (2002) Ankara Ticaret Odası adına yaptıkları çalışmada hükümetlerin ekonomik performanslarını karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi için en temel ekonomik göstergeleri esas aldıklarını açıklamışlardır.

¹⁵ Yasama verimliliği (Legislative Success) ile ilgili yapılan çalışma için bkz: (Cheibub vd. , 2004). Yapılan bu çalışmada yazarlar, 1946-1999 yılları arasında başkanlık sistemi ve parlamenter sistemlerle yönetilen ülkelerin yasama verimliliğini karşılaştırmışlardır.

Yazarlar seçilen verilerin en önemli ekonomik göstergeler olduğunu ifade etmişlerdir. İncelenen dönemlere göre farklılık gösteren bu kıstaslar için 1991 ile 2002 yılları arasında genel geçerliliği kabul gören; genel ekonomik veriler olan milli gelir artış oranı¹⁶, işsizlik oranı, kamu kesimi bütçe açığı, faiz oranları, enflasyon rakamları, ihracat-ithalat oranları hükümetlerin verimliliğinin incelenmesi açısından kıstas olarak ele alınmaktadır. Nitekim günümüzde de benzer ekonomik göstergeler temel kıstas olarak kabul edilmektedir. Örneğin, Türkiye Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BÜMKO) ekonomik göstergeleri; büyüme, enflasyon, döviz kurları, dış ticaret dengesi, ödemeler dengesi, cari açık, borç stoku, kamu kesimi borçlanma gereği, istihdam olarak belirlemiştir.¹⁷ Lijphart ise 36 demokrasinin hükümet etkinliğini değerlendirirken ekonomik kıstas olarak; GSMH, tüketici fiyat endeksi, GSMH deflatörü, işsizlik, bütçe dengesini ele almıştır (Lijphart, 2016, s. 317).

İstikrar ve verimlilik üzerine yapılan çalışmaların hemen hemen tamamı, ekonomik verimlilik ile ilgilidir. Politik verimlilik ve sosyal verimlilik ile istikrar arasındaki bağlantıyı inceleyen çalışmalar literatürde oldukça eksiktir. İktisatçılar birçok zaman siyasi istikrarsızlığın ekonomiyi de olumsuz etkilediğini ve istikrarsızlığın bazı ekonomik krizlerin temel nedenlerinden biri olduğunu savunmaktadırlar. Örneğin, Türkiye’de 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin bir nedeninin siyasi istikrarsızlık ve belirsizlik olduğu ifade edilmektedir (Kapusızoğlu, 2011, s. 127). Yine Türkiye’de 1990’lar için yapılan bir çalışmada siyasi yapıdaki istikrarsızlıkların Türkiye ekonomisini karakterize eden unsurlardan biri olduğu belirtilmiştir (Turan, 2011, s. 57). Politik istikrarsızlık durumunda kısa vadeli sermaye hareketliliğinin ülkeden hızlıca kaçacağı fikri mevcuttur (Ural, 2003, s. 23). Bankacılık sektörü üzerine yapılan çalışmalarda da siyasi istikrar ile ekonomik verimlilik arasında ilişkiler kurulmaktadır. Siyasi istikrarsızlığın bankacılık sektöründeki verimsizlik ve yaşanan krizlerin devlet kaynaklı sebeplerinden biri olduğu açıklanmaktadır (Toprak ve Demir, 2001, s. 11). Özelleştirmeler üzerine yapılan bir araştırmada, özelleştirmelerin en verimli olduğu zamanların, siyasi ve ekonomik istikrarın birlikte mevcut olduğu dönemler olduğu ifade edilmektedir (Sarısü, 2008, s. 8). Siyasi istikrar ve ekonomik verimlilik arasında doğrudan bir ilişki olduğunu hatta ekonomik verimliliğin en

¹⁶ Milli gelir artış oranı, Gayrisafi millî hasılda (GSMH) önceki yılın aynı dönemine göre yüzde değişimlerin değerlendirilen dönem içinde ortalamasının alınması ile hesaplanmaktadır. Kişi başına düşen milli gelir grafiği, GSMH’nin nüfusa bölünmesi ile elde edildiği için GSMH grafiği ile paralel sonuçlar vermektedir. Bundan dolayı hükümet performans kriterleri içerisinde kişi başına düşen milli gelir alınmamıştır. Bkz: (Efe ve Rumeli, 2002, s. 4,7,8, 11,12).

¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. (<http://www.bumko.gov.tr/TR,147/ekonomik-gostergeler.html>).

önemli şartlarından birinin siyasi istikrar olduğunu ifade eden görüş de mevcuttur. Siyasi istikrarın olduğu bir ortamda ekonomide önemli kararların alınmasının ve uygulanmasının mümkün olduğu; ekonomik kalkınmanın birinci koşulunun siyasi istikrar, güçlü iktidar olduğu ifade edilmektedir (alıntılayan Çavuşoğlu, 2009, s. 269); (aktaran Sarier, 1999, s. 16).

Sürekli değişim gösteren politik düzenlemeler ve kurumlardaki değişikliklerin artmasından ekonomi de olumsuz etkilenmektedir. Ülkenin genel ekonomi politikalarını yürüten hükümetlerin sürekli değişmesi demek politikaların da ister istemez değişmesi demektir. Her yeni gelen hükümet kendi ekonomi politikalarını gerçekleştirmek isteyeceğinden sürekli hükümet sirkülasyonu olan ülkelerde uzun süreli ekonomi politikaları gerçekleştirmek neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Hibbs (1977) yaptığı bir araştırmada siyasi skalanın sağında bulunan partilerin enflasyonun düşük olmasını işsizliğe tercih ettiklerini; skalanın solunda bulunan partilerin ise birinci tercihlerinin işsizliği düşürmek olduğunu belirtmiştir (Balan, 2016, s. 521). Bu araştırmadan da görüldüğü üzere sürekli değişim gösteren hükümetler, ülkede izlenen ekonomi politikalarını doğrudan etkilemektedir. Özellikle istikrarsızlıkların neden olduğu belirsizlik ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Ürün ve finans piyasası aktörleri siyasi istikrarsızlığın olduğu ortamlarda sağlıklı öngörü yapmakta zorlanmakta ve riskten kaçma eğiliminde bulunup kısıtlı hareket etmektedirler (Karahana ve Tanas Karagöl, 2014, s. 1,2). Bu durumda hükümetlerin istikrarı ile ekonomi arasında doğrudan bir ilişki olduğunu söylemek doğru olacaktır. Ekonomistler, koalisyon hükümetlerinin süre istikrarını sağlayabilseler bile görevleri süresince tek partili hükümetlere göre ekonomik verimlilik açısından daha zayıf sonuçlar verdiklerini belirtmektedirler. Bu konuyla ilgili Roubini ve Sachs (1989), 14 Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkesi üzerinde bir araştırma yapmıştır. Bu araştırmaya göre koalisyon hükümetlerinde parti sayısı ne kadar fazla ise, bütçe açıkları da o kadar yüksek çıkmıştır. Yine bu araştırmanın sonucuna göre koalisyon hükümetleri tek parti hükümetleri ile kıyaslandığında daha yüksek bir kamu harcaması yapmaktadırlar. Koalisyon hükümetlerinin daha çok kamu harcaması yapmasını koalisyonu oluşturan partilerin kendi tabanlarına daha fazla yarar sağlamak için oy ticareti anlaşmaları yapmalarına bağlamaktadırlar (Kuştepeli ve Onel, 2005, s. 4). Yine Türkiye'de 1980 yılına kadar geçen süre için yapılan bir çalışmada Adalet Partisi (AP) tek parti hükümetinin görevde olduğu altı yıllık süreçte yıllık %7.3 ortalama Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) rakamlarını

yakalamışken, bu hükümetten sonraki dokuz yıllık koalisyon hükümetleri döneminde bu rakam %4.5'te kalmıştır. Aynı şekilde tek parti hükümeti döneminde yıllık ortalama enflasyon oranı %7.4, koalisyonlar döneminde ise %35 olmuştur (Karagül, 2001, s. 188).

İstikrarın tek başına demokrasi kalitesi ve yönetimde etkinliği sağlayan bir unsur olup olmadığı tartışılmaktadır. Sartori (1997) ve Uluşahin'e (1999) göre istikrar ve verimlilik birbirinden ayrılması gereken farklı kavramlardır. Bu iki yazar da istikrarlı hükümetlerden verimsiz yönetimler çıkabileceği gibi, süre bakımından istikrarsız görünen hükümetlerden de verimli ve etkin yönetimler çıkabileceğini varsaymaktadırlar. Ancak yine de yazarlar istikrarlı hükümetlerin verimli yönetimlerin ortaya çıkmasında daha avantajlı olduğunu söylemektedirler. Sartori, hükümetlerin performansını ilk olarak yönetene bağlamaktadır. Bununla beraber ülkedeki yapısal karar alma mekanizmasına da dikkat çekmektedir. Sartori (1997, s. 150) bu görüşlerini; “Kararlı bir başbakan olmadıkça kararlı bir hükümetimiz olmaz ama eğer karar alma mekanizması tıkalıysa ve kendi aleyhine işliyorsa, kararlı bir başbakan bile kararlı olamaz.” şeklinde ifade etmektedir. Sartori “etkin hükümet” ile “aktivist hükümet” kavramlarının birbirinden farklı olduğunu ifade etmektedir. Etkin hükümet izlediği politikaları gerçekleştirme yeteneğine sahip hükümetken; aktivist hükümet ise bu politikaları gerçekleştiren iş bitirici hükümetlerdir (Sartori, 1997, s. 150). Bu durumda bir hükümetin verimli olduğunu söylemek için sadece etkin olması yeterli olmamaktadır. Hükümet bu yeteneğe sahip olduğu takdirde pasif bir yönetim sergilemeyi tercih ederse verimlilik kriterleri açısından eksiklikler ortaya çıkacaktır. Etkin hükümetlerin olduğu ülkelerde, özellikle ekonomik verimlilik kriterlerinde en azından stabil bir durum meydana gelebilecektir. Ancak özellikle kanun çıkarma, ülke için önemli çeşitli politikaları gerçekleştirmek siyasal ve sosyal verimlilik kriterleri açısından gerekmektedir. Bu durumda tam anlamıyla verimli bir hükümetten söz edebilmemiz için, o hükümetin etkin olmasının yanında aktivist de olması gerekmektedir.

Lijphart, parlamenter sistemle yönetilen 20 demokratik ülkedeki¹⁸ koalisyon tiplerini 1945-1980 yılları arasındaki verileri ele alarak analiz yapmıştır. Bu 20 ülkedeki kabineleri ve ortalama ömürlerini, asgari çoğunluklu tek parti kabineleri, asgari çoğunluklu

¹⁸ Lijphart'ın ele aldığı bu ülkeler; Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Lüksemburg, Norveç, Yeni Zelanda'dır. Bu ülkelerden Finlandiya ve İsviçre parlamenter sisteme sahip olmamasına rağmen Lijphart tarafından ele alınmıştır. Finlandiya'da başkanlık sistemi olması ile beraber kabine parlamentonun güvenine dayanmaktadır. İsviçre'de de Federal Konsey parlamento güvenine dayanmamaktadır ancak seçimi parlamento tarafından yapılmaktadır. Bkz. (Lijphart, 1984, s. 37-43, 56).

koalisyon kabineleri, azınlık kabineleri, geniş çoğunluklu kabineler olarak gruplandırmıştır (Lijphart, 1984, s. 73).

Tablo 6: Kabine Türlerine Göre Hükümetlerin Ortalama Ömürleri¹⁹

	Ortalama Ömür (ay)	Kabine Sayısı
Asgari Çoğunluklu Tek Parti Kabineleri	74	27
Asgari Çoğunluklu Koalisyon Kabineleri	46	56
Azınlık Kabineleri	19	67
Geniş Çoğunluklu Kabineler (Koalisyon)	23	68

Kaynak: Lijphart (1984)

Lijphart'ın ele aldığı 20 demokraside açıkça görülmektedir ki tek parti kabineleri diğer seçenekler arasında en uzun ömürlü hükümetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine asgari çoğunluklu kabinelerin tüm koalisyon hükümetleri arasında varlığını sürdürme tanımlamasına göre istikrar açısından iki kat daha avantajlı olduğu ortaya konulmuştur. Azınlık kabineleri ise koalisyon hükümetlerinin de altında bir ortalama ömre sahiplerdir. Bu durumda koalisyon teorileri açısından ele alacak olursak, asgari sayıda partiden oluşan koalisyonlar ve asgari çoğunluklu koalisyonlar istikrar açısından daha avantajlı olacaktırlar. Ancak Lijphart bu analizi yaparken koalisyonu kuran partiler arasındaki uzaklıkları göz önünde bulundurmadığı için asgari uzaklıklı koalisyonlar ve asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyonlar açısından bir değerlendirme yapmak mümkün olmamaktadır.

Lijphart hükümet performanslarını, üç gösterge seti kullanarak ölçmüştür. Lijphart ilk olarak, "Dünya Yönetişim Göstergelerini" (Worldwide Governance Indicators) kullanmış; ikinci olarak yasama çıkarma göstergesi olarak geleneksel makroekonomik yönetimini kullanmış; üçüncü olarak ise şiddet kontrolü göstergelerini kullanmıştır (Lijphart, 2016, s. 310). Geleneksel makroekonomik ve şiddet ölçümleri, ekonomik başarı ve iç barışın sağlanmasının sadece hükümetin politikaları tarafından belirlenmemesi sebebiyle eleştirilmektedir. Ekonomik değişkenleri, hükümetlerin tam olarak kontrol edemediği ifade

¹⁹ Lijphart (1984) bu tabloyu; Colliard (1978), Browne ve Dreijmanis (1982) verilerine dayanarak düzenlemiştir.

edilir. Ancak hükümetler ekonomiyi tam anlamıyla kontrol edemeseler bile kısmi bir kontrolleri mevcuttur. Lijphart'a göre hükümetler, başarılı bir ekonomi performansı sergiledikleri zaman bunun ödüllendirilmesini istiyorlarsa; aynı şekilde başarısız bir durumda da bunun sorumluluğunu almalıdırlar (Lijphart, 2016, s. 314, 315).

Sartori, temel olarak istikrarlı ve verimli koalisyon hükümetlerinin başarılarını politikalara ve liderlik niteliklerine bağlamaktadır (Sartori, 1997, s. 146,147). Bu faktörü ilk sıraya koyması ile beraber Sartori'ye göre koalisyon hükümetlerinin istikrar ve verimliliğini etkileyen birçok farklı faktör vardır (Sartori, 1997, s. 84-87). Bir koalisyon hükümeti kurulurken kaç parti tarafından kurulduğu, koalisyonu kuran partilerin birbiri ile olan çatışma durumu koalisyon hükümetlerinin başarısı üzerinde çok önemli bir etkiye sahiptir. Sartori, özellikle siyasal sistemdeki kutuplaşmaya dikkat çekmektedir. Kutuplaşmış bir siyasal sistemde farklı skaladaki partilerin herhangi bir konu üzerinde anlaşmalarının zor olduğunu ve bundan dolayı koalisyonların türdeşlikten ve işbirliğinden uzak, kavgacı ve siyasi tıkanmalara açık olduğunu ifade etmektedir. Ancak kutuplaşmanın olmadığı ya da çok düşük seviyede olduğu yerlerde koalisyonu oluşturan tarafların daha pragmatik bir eğilim içerisinde olacağını ve nispeten birbirlerine daha yakın durup, kolaylıkla pazarlıklara girip, uzlaşabileceklerini varsaymaktadır. Sartori, koalisyonu kuran parti sayısı ne kadar az olursa daha çok istikrar sağlanabileceğinin de daha çok tahmin edilebilir olduğunu belirtmektedir. Büyük koalisyonlar sorumluluğu büyük ölçüde bulandıracaklardır (Sartori, 1997, s. 99). Sartori'nin ifadelerinden yola çıkarak koalisyon teorilerini değerlendirdiğimizde, daha önceden incelediğimiz koalisyon teorilerinden istikrar ve verimliliğe en yakın olanı asgari uzaklıklı koalisyonlardır. Sartori, parti sayısına da dikkat çekmesine rağmen, partiler arasındaki uzaklıkların daha belirleyici olduğunu belirtmektedir. Özellikle siyasi kutuplaşmanın yoğun yaşandığı ülkelerde farklı taraflardaki partilerin oluşturacağı koalisyonlar istikrar ve verimlilik açısından problem yaşamaya çok açıktırlar. Bu kutuplaşma çok az düzeyde de olsa, birbirine ideoloji ve parti programı olarak yakın partiler daha çok ortak noktayı paylaşacakları için istikrar ve verimlilik açısından avantajlı görünmektedirler. Asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyonlar da istikrar ve verimlilik açısından tercih edilecek bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak istikrar ve verimlilik açısından bu durumun yalnızca asgari uzaklıklı koalisyon seçeneği olmadığı zaman tercih edilebileceğini de unutmamak gerekmektedir. Birbirine en yakın iki partinin kuracağı parti en iyi seçenek olmakla beraber buna imkân yoksa koalisyonu

kuracak partilerden ikisinin üye sayısı hükümet kurmaya yetse bile, ikisinin de ortasında yer alan bir üçüncü partiyi alarak koalisyon hükümeti kurmaları bu teoriye göre daha uygundur. Bu üçüncü parti iki partiye de belli bir yakınlıkta olacağından bir nevi arabulucu parti görevi de üstlenebilmektedir. Bu da birbirine daha uzak iki partinin birlikte kuracağı koalisyon hükümetlerine nazaran ikisinin ortasındaki üçüncü partinin katkısıyla daha verimli hükümetlerin ortaya çıkmasını sağlayabilmektedir. “Pazarlık önermesi” adı da verilen asgari sayıda partiden oluşan koalisyonlar ile minimum parti ve üye sayısı ile koalisyon kurulması gerektiğini varsayan asgari büyüklükte koalisyonlar Sartori'nin görüşleri dikkate alındığı zaman “ne kadar az sayıda parti olursa o kadar istikrarlı hükümetler oluşur” görüşünü benimsese de, siyasi skalayı tamamen göz ardı etmesiyle istikrar ve verimlilik açısından çok büyük dezavantaj içermektedir. Özellikle siyasi kutuplaşmanın yüksek düzeyde olduğu ülkelerde parti sayısı minimum düzeyde dahi olsa eğer partiler birbirinden farklı kutuplarda ise partilerin bir konu üzerinde uzlaşması çok zor olacaktır. Bu durumda sadece partilerin kendi programları, görüşleri değil, işin içine parti tabanları da girecektir. Birçok zaman partiler aralarında uzlaşabilseler dahi bu uzlaşma ülkedeki siyasi kutuplaşmadan ötürü partilerin tabanlarında hoş karşılanmayacaktır. Böylece bu tür hükümetlerin verimli bir hükümet dönemi geçirmeleri neredeyse imkânsız hale gelmektedir ve süreleri de çok kısa olmaktadır. Bununla birlikte kutuplaşmanın olmadığı ülkelerde farklı skaladaki partilerin hükümet kurmalarının sorun yaratmayacağı varsayımını dikkate aldığımız zaman istikrar ve verimlilik açısından asgari sayıda partiden oluşan koalisyonlar ile asgari büyüklükte koalisyonlar daha avantajlı olacaktırlar.

Parlamente sistemlerde hükümetlerin verimsiz olmasına neden olan farklı durumlar vardır. Parlamente sistemin özelliğini oluşturan çok partili parçalanmış parlamento yapısı komisyonlardaki üye dağılımını da etkilemektedir. Yasa tekliflerinin ilk değerlendirmesinin yapıldığı komisyonlarda birçok kez parçalı yapı nedeniyle siyasi tikanıklar yaşanmaktadır. Hükümetlerin etkin bir yönetim sergilemek için çıkarmak isteyeceği birçok yasanın çıkması ya engellenmektedir ya da gecikmektedir. Bu durum Fransa Anayasası'nda olduğu gibi komisyonların sayı ve niteliklerinde oynamalar yapılarak engellenebilmektedir (Demir, 2011, s. 96). İşte hükümetler bunun gibi çeşitli anayasal çalışmalarla istikrar ve verimliliği artırıcı bazı önlemler alabilmektedirler. Bu önlemleri “hükümetlerin kuruluşu esnasında” ve “hükümet kurulduktan sonra devamını sağlamak amacıyla” olmak üzere iki ana gruba ayırmak mümkündür. Parlamente sistemlerde istikrar

ve verimliliği sağlamak için yapılan anayasal çalışmaların en geniş olanı “rasyonelleştirilmiş parlamenteriz” her iki grubu da kapsamaktadır.

1.5. RASYONELLEŞTİRİLMİŞ PARLAMENTARİZM

Rasyonelleştirilmiş parlamentarizm, “hükümet politikalarının yasama organınca denetlenmesi gibi parlamenter sistemin temel özelliklerinin korunduğu, ancak bununla beraber hükümetlerin istikrarını sağlamak amacıyla anayasal mekanizma ve usullerin ön görüldüğü sistem” (alıntılıyan Demir, 2011, s. 94); (aktaran Tanchev, 1993, s. 33-35) olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre ise; “sağlam bir parlamento çoğunluğuna dayanmayan hükümetlere güç ve istikrar kazandırmaya yönelik hukuki araçları içeren parlamentarizm” (Demir, 2011, s. 94) rasyonelleştirilmiş parlamentarizmdir. Rasyonelleştirilmiş parlamentarizmin temel amacı, klasik parlamentarizmin zayıf görülen yönlerini anayasal normlarla güçlendirmektir.

Parlamenter sistemlerde hükümet istikrarını ve hükümet verimliliğini sağlamak amacıyla bir takım anayasal norm değişiklikleri yapılmaktadır. Bu yöntem ile sistemin esnekliği kullanılarak siyasi tikanmaları aşacak çeşitli güncellemeler yapılarak hükümet istikrarı ve verimliliği sağlanmaya çalışılmaktadır (Yücel, 2009, s. 154,155). Ancak bu yapılırken de parlamenter sistemin özünden kesinlikle ayrılmamak gerekmektedir.

Rasyonelleştirilmiş parlamentarizmin araçlarını, istikrar ve verimlilik artırıcı planlar olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. İstikrar ile ilgili planlamaların amacı da kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, hükümetin kuruluş aşaması ile ilgilidir. Burada amaç hükümetin kuruluşu önündeki engelleri mümkün olduğunca azaltmaktır. Hükümetin güvenoyu almadan göreve başlaması ya da hükümetin göreve gelmesi için normal parlamenter sistemlerdekinden farklı olarak daha düşük bir çoğunluğun güvenoyunu alması bunu sağlamanın birkaç yolundan biridir. İstikrarı sağlamak için yapılan ikinci rasyonelleştirme de hükümetin devamlılığını sağlamak ile ilgilidir. Bunu sağlamak için güvensizlik önergesi ile ilgili bazı düzenlemeler yapılmaktadır. Örneğin, teklifin gündeme alınabilmesi için çok yüksek oranda bir üye sayısının gerekli olması bu önerenin verilmesini zorlaştıracaktır (Demir, 2011, s. 95).

Rasyonelleştirilmiş parlamentarizmin tek başına istikrar ve verimliliği kazandıramayacağı konusunda endişeler de mevcuttur. Bu endişeye sahip olanlar özellikle, rasyonelleştirilmiş parlamentarizmin sadece hukuksal bir yaklaşım sergilemesi ve siyasal

durumları göz ardı etmesine dikkat çekmektedirler. Yapılan anayasal düzenlemelerinin çoğu zaman ülkedeki parti sistemi ve seçim sistemi gibi siyasal verileri dikkate katmadan yapıldığını belirtmektedirler (Akartürk, 2010, s. 52). Bununla birlikte özellikle, sıkça koalisyon hükümetlerine rastlanan Almanya'da rasyonelleştirilmiş parlamentarizm çalışmaları hükümetlerin istikrar ve verimliliğine önemli katkılarda bulunmuştur. İstikrar ve verimlilik sağlama araçlarının birçoğunun Almanya'da ortaya çıktığı veya uygulandığı açık bir gerçektir. Almanya'da Weimar Anayasası ile beraber demokratik bir parlamenter hükümet sistemi kurulması sırasında çoğu zaman dönemin sol ve sağ partileri ile toplumsal elitleri demokrasiyi ikinci plana atmışlardır. Sağ siyasi partiler demokrasinin Almanya'nın çıkarlarına zarar verebileceğini, sol siyasi partiler gerçek anlamda bir demokrasinin ancak devrim vasıtasıyla gerçekleşebileceğini ifade etmişlerdir. İki skaladaki parti de demokrasi değerlerini ikinci plana atınca, ilk Alman hükümetlerinde çok ciddi istikrar problemleri ortaya çıkmıştır. Nitekim bu dönem içerisinde yaşanan Nasyonal Sosyalist acı tecrübesi de bunlara eklenince Almanlar parlamenter sistemdeki istikrarsız, verimsiz ve totaliter rejime dönüşme riski taşıyan özellikleri ortadan kaldırmak amacıyla 1949 Federal Alman Bonn Anayasası²⁰ ile rasyonelleştirilmiş parlamenter hükümet sistemini tercih etmiştir (Hekimoğlu, 2009, s. 157-159).

Parlamenter sistemlerde istikrarlı hükümetleri sağlayabilmek için, rasyonelleştirilmiş parlamentarizmin uygulamaları arasında da sayılabilecek bazı yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemler hükümetin kurulma aşamasında ve hükümetin görevi sırasında, hükümetlerin daha istikrarlı olmaları için uygulanmıştır.

1.5.1. İstikrarı Sağlama Yöntemleri: Hükümetin Kurulma Aşamasında Yapılan Uygulamalar

Hükümetlerin daha istikrarlı dönemler geçirebilmesi adına henüz hükümetler görevine başlamadan çeşitli yöntemler uygulanmaktadır. Parlamentodaki üye dağılımını belirleyecek olan ülkedeki genel seçimler üzerinde çeşitli metotlar uygulayarak devletler, istikrarı sağlamaya çalışmışlardır.

²⁰ Günümüzde geçerli olan Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, 23 Mayıs 1949 yılında kabul edilen bu anayasadır.

1.5.1.1. Seçim Sistemi

Siyasi partilerin veya seçime belli bir partiye bağlı olmaksızın bağımsız olarak giren adayların seçim çevresi ve ülke genelinde aldıkları oy oranları ile kazanılan üye sayısı arasındaki ilişkiler ağına seçim sistemi denilmektedir (İba, 2015, s. 131). Seçim sistemlerinin ana amacının “yönetimde istikrar” ya da “temsilde adalet” ilkelerine ulaşmak olduğu kabul edilmektedir. Bu iki ilke de ayrı ayrı önemli ilkeler olsalar da birbirleriyle çelişmektedir. İki unsur birbirlerinin karşıt kutuplarındadır. Literatürde genel olarak, “ne kadar istikrara yaklaşırsanız, o kadar temsilde adaletten uzaklaşırsınız” görüşü hâkimdir (alıntılanan Gözler, 2011b, s. 736); (aktaran Gürsel, 1999, s. 47). Ülkede uygulanan seçim sistemi ile istikrar arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Seçim sistemleri genel olarak çoğunluk sistemleri ve nisbi sistemler olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Ülkede uygulanan seçim sistemi, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerinden herhangi birine ağırlık verebilir. Bununla beraber demokratik ülkelerin genel tercihi bu iki ilkeyi harmanlayarak uygulamaktır. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 67. Maddesinde, “seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir” ibaresi yer almaktadır. Çoğunluk sistemlerinde yönetimde istikrar, temsilde adaletle göre ağır basmaktadır. Burada temel amaç iktidara yeterli çoğunluğu sağlayacak tek partiyi getirmektir. Çoğunluk sisteminin uygulandığı İngiltere'deki iki parti sistemi de parlamenter sistemlerdeki tıkanıkları büyük ölçüde önlemiştir. Seçimlerde dar bölge basit çoğunluk sisteminin uygulanması iki partili sistemin İngiltere'de yerleşmesini sağlamıştır.²¹ Bununla beraber nispi sistemler seçime giren her partiye mümkün oldukça aldıkları oy oranında sandalye vermeye çalışmaktadır. Bu haliyle nispi sistemlerde temsilde adalet, yönetimde istikrarın önünde yer almaktadır. Örneğin, Türkiye'de uygulanan D'Hondt sistemine göre bir seçim bölgesinde her partinin aldığı oy sayısı önce bire, sonra ikiye olmak üzere ardışık olarak devam edilerek bölünmektedir. Bu bölümler sonucu elde edilen sayılar, partisine bakmaksızın en büyükten en küçüğe doğru sıralanmaktadır. Seçim bölgesinde belirlenen parlamento üye sayısı kadar bu sıralama ile dağıtım yapılmaktadır (Güvenir, 1982, s. 226).

²¹ Basit çoğunluk sistemlerinde alınan oyların oranına bakmaksızın en yüksek oyu alan sandalyeyi kazanmaktadır. İngiltere'de bu sistem "FPTP (First-Past-The Post)" yani "çizgiyi ilk geçen at, yarışı kazanır" olarak ifade edilmektedir. (İba, 2015, s. 135).

Tablo 7: Genel Seçim Sonucu Modellemesi 1²²

Parti	Aldığı Oy
A	75000
B	70000
C	55000
D	40000
E	10000

Yukarıdaki gibi bir senaryoda çoğunluk sistemlerinden İngiltere modelini ele alacak olursak, A partisi seçim bölgesindeki seçmenlerin sadece %30'nun desteğini almış olmasına rağmen o seçim bölgesinin tek kazananı olacaktır. Bu oylama sistemi ile parlamentonun büyük çoğunluğunu iki partinin oluşturması sağlanmış olup, diğer partilerin oy oranları oldukça yüksek olsa dahi temsil edilmeleri kısıtlanmıştır. Bu şekilde koalisyon hükümetlerinin önü kapatılıp, daha istikrarlı olacağı düşünülen tek parti hükümetlerinin önü açılmıştır. Yine aynı senaryo nispi sistemlerin bir türü olan D'Hondt sistemine uygulanacak olursa, şu şekilde yeni bir tablo ortaya çıkacaktır;

Tablo 8: D'Hondt Sistemi Modellemesi

Parti	1.Bölüm	2.Bölüm	3.Bölüm	4.Bölüm	5.Bölüm
A	75000	37500	18750	9375	4687,5
B	70000	35000	17500	8750	4375
C	55000	27500	13750	6875	3437,5
D	40000	20000	10000	5000	2500
E	10000	10000	5000	2500	1250

Tablo 9: D'Hondt Sistemi Modellemesi Sandalye Dağılımı

1. Sandalye	A1- 75000
2. Sandalye	B1- 70000
3. Sandalye	C1- 55000
4. Sandalye	D1- 40000

²² Modellemelerde kullanılan sayılar, herhangi bir gerçek seçim sonucunu yansıtmayıp, oluşturulmuş sayılardır.

5. Sandalye	A2- 37500
6. Sandalye	B2- 35000
7. Sandalye	C2- 27500
8. Sandalye	D2- 20000

D'Hondt sistemine uygulanan bu senaryoya göre bir seçim bölgesinden her biri ikişer olmak üzere dört farklı partiden üye parlamentoya girecektir. Böyle bir oy dağılımının tüm ülke genelinde olabileceğini varsayacak olursak parlamentoda üye sayıları birbirine yakın çok sayıda parti yer alacaktır. Bu durumda bir tek parti iktidarının çıkması imkânsız hale gelmekle kalmayacak aynı zamanda üye dağılımına göre iki partili bir koalisyon hükümetinin kurulması dahi mümkün olmayabilecektir. Bu durumda koalisyon hükümetlerinin ömürlerinin tek parti hükümetlerine oranla daha az ömürlü olduğu ve ikiden daha fazla parti ile kurulan koalisyonların da iki partili koalisyonlara oranla daha az ömürlü olduğu²³ dikkate alınacak olursa, istikrar açısından nisbi sistemler bir dezavantaj göstermektedir. Ancak nisbi sistemin bu dezavantajını ortadan kaldırmak veya en az düzeye indirmek için çeşitli yollar geliştirilmiştir. Bu yöntemlerin en çok kullanılanı ise seçim barajlarıdır.

1.5.1.2. Seçim Barajları

Seçim barajı; siyasi partilerin üye çıkartamayıp parlamentoya girmesini önleyen, partileri parlamento dışı bırakma görevi üstlendiği için “dışarıda bırakma barajı” olarak da nitelendirilen bir yöntemdir (İba, 2014, s. 146). Seçim barajları ile seçime giren parti bir seçim bölgesindeki tüm üyelikleri kazansa dahi, ülkede belirlenen seçim barajını geçemediği takdirde hiçbir üyeyi parlamentoya sokamamaktadır. Bununla beraber seçim barajları sadece ülkede uygulanan seçim sistemine göre seçimlerde belli bir oranın altında kalan partilerin parlamentoya girmesini engelleyen bir uygulama değildir. Örneğin, devlet başkanının veya cumhurbaşkanının halk oylaması ile seçildiği bazı sistemlerde ilk turda %50 seçim kotası uygulanmaktadır. Adaylardan herhangi biri ilk turda oyların %50'sinden fazlasını alamazsa ikinci tur seçimleri yapılmaktadır.²⁴ Yine referandumlarda seçim kotası

²³ Bu bilgi ile ilgili rakamlar; "İstikrar ve Verimlilik" başlığı altındaki "Tablo 4" ile verilmiştir.

²⁴ Örneğin, Türkiye'de cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bu uygulama vardır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 102. madde: "Genel oyla yapılacak seçimde, geçerli oyların salt çoğunluğunu alan aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olur. İlk oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamayı izleyen ikinci pazar günü ikinci oylama yapılır. Bu oylamaya, ilk oylamada en çok

uygulanmasına rastlanmaktadır. Özellikle ülkenin genelini ilgilendiren köklü değişiklikler yapıldığı zaman salt çoğunluktan ziyade %60, %70'lere çıkan nitelikli çoğunluk aranabilmektedir.

Seçim barajları genel olarak büyük partilerin lehine bir durum oluştursa da bunun tersi durumlara da rastlanmaktadır. Seçim barajları sadece bir taban uygulaması değildir, bazı sistemlerde tavan görevi de görmektedir. Kırgızistan'da bu tavan uygulamasının bir örneği görülmektedir. 125 üyeden oluşan Kırgızistan Meclisi Jogurku Keneş'de bir parti ne kadar oy alırsa alsın 65 koltuktan fazlasını alamamaktadır (Sezer, 2014, s. 23).

Seçim barajları ile özellikle nispi seçim sistemlerinin istikrar açısından oluşturduğu dezavantaj azaltılmaya çalışılmaktadır. Her ülke kendi sistem ve yapısına göre kendine özel seçim barajı uygulayabilmektedir.²⁵ Bazı ülkeler ise temsilde adalet ilkesini ön planda tutup seçim barajı koymamışlardır. Hatta bazen yüzde sıfır seçim barajı anayasaya konularak herhangi bir seçim barajı getirilmesi engellenmektedir. Örneğin, D'Hondt yönteminin kullandığı Portekiz seçim barajlarının anayasal normlarla yasakladığı tek ülkedir (Sezer, 2014, s. 60). En yüksek seçim barajı oranlarından biri %10 barajını uygulayan Türkiye'de bu şekilde çok fazla sayıda partiden oluşan parlamentonun bir nebze önüne geçilmek istense de, bu seçim barajının konulduğu 1983 yılından itibaren Türkiye'de yedi koalisyon hükümeti göreve gelmiştir.²⁶

1.5.2. İstikrarı Sağlama Yolları: Hükümetin Devamı Sırasında Alınacak Önlemler

Devletler hükümetlerin istikrarlı bir şekilde yollarına devam edip kolay bir şekilde dağılmalarını önlemek amacıyla, hükümetlerin görev süreleri içerisinde de bazı önlemler geliştirmişlerdir.

1.5.2.1. Kurucu Güvensizlik Oyu

Yapıcı güvensizlik oyu (Gözler, 2011a, s. 256) olarak da adlandırılan bu uygulamaya göre bir hükümetin düşürülebilmesi için hükümeti düşürmek isteyen diğer parlamento üyeleri alternatif bir başbakan üzerinde anlaşmak zorundadırlar (Demir, 2011, s. 96). Bu durumda

oy almış bulunan iki aday katılır ve geçerli oyların çoğunluğunu alan aday cumhurbaşkanı seçilmiş olur.

²⁵ Seçim barajı uygulanan bazı ülkelerdeki oranlar; Yunanistan %3, Avusturya %4, Almanya %5, Türkiye %10. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Sezer, 2014, s. 343-345).

²⁶ 1982 sonrası Türkiye'de uygulanan seçim sistemi ve hükümetlerin kurulmasına etkisi bir sonraki bölümde detaylı şekilde ele alınacaktır.

hükümet düşürülse dahi alternatif bir yürütme erki söz konusu olacağından uzun süreler alabilecek yeni hükümet kurma süreci minimum seviyeye indirilmiş olacaktır. Parlamentar rejimlerde zaten gerekli çoğunluğu sağlamak zor olduğu için diğer grupların anlaşıp ortak bir başbakan belirlemeleri çoğu zaman mümkün olmayacaktır. 1949 yılında düzenlenen Almanya Anayasası'nın 67. maddesinde; "Federal Meclis, Federal Başbakana güvensizlik oyunu ancak, üyelerinin salt çoğunluğuyla ona bir halef seçmek ve Federal Cumhurbaşkanı'ndan onun görevden azlını istemek suretiyle verebilir. Federal Cumhurbaşkanı bu isteğe uyar ve seçilene atar." (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, s. 236) ifadesi yer almaktadır. Bu madde ile Almanya'da bir hükümetin düşürülmesi ancak yerine bir halef başbakan belirlenerek mümkün olmaktadır. Bu yöntemle beraber hükümetin düşürülmesinin ardından çok uzun süreler alabilecek yeni hükümet kurulma dönemi minimum seviyeye indirilmiştir. Bunun dışında zaten farklı partilerin bir araya gelip ortak bir lider üzerinde anlaşmaları zor olacağından, hükümetlerin düşürülmesi oldukça zor duruma getirilmiştir.

Alman Anayasası'nın 67. maddesi ile hedeflenen asıl amaç mevcut hükümetleri daha uzun süre iktidarda tutmak olsa da, Alman partileri Almanya Anayasası'nın 68. maddesini²⁷ farklı bir şekilde kullanmaya çalışmışlardır. Fesih tehdidiyle güvenoyu olarak adlandırılan bu maddeyi ilk olarak 1969 yılında hükümette olan Sosyal Demokratlar ve Liberaller koalisyonu kullanmışlardır.²⁸ 1969 seçimlerinde hükümet kurmak için gerekli çoğunluk olan 259 üye sayısını yalnızca dokuz üye farkla sağlayan koalisyon hükümeti, 1972 yılı yaklaştığı zaman parlamento çoğunluğunu kaybetme riski ile karşılaşmış bunun üzerine Sosyal Demokrat Başbakan Willy Brandt 68. maddeyi işleterek ülkeyi yeni bir seçime götürmeyi ve daha güçlü bir çoğunlukla hükümeti kurmayı hedeflemiştir. Bunun üzerine Başbakan Brandt güvenoyu isteminde bulunup, kendi üyelerine ve Hür Demokrat Parti (FDP) üyelerine güvensizlik oyu vermelerini tembihlemiştir. Yapılan güvenoyu oylamasında 248'e 233 güvensizlik oyu çıkmış, meclis Cumhurbaşkanı tarafından feshedilmiştir (Akartürk, 2010, s. 53). Nitekim 19 Kasım 1972 seçimlerinde Sosyal

²⁷ Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası 68. madde: "Federal Başbakanın kendisine güvenoyu verilmesi hakkındaki önergesi Federal Meclis üyelerinin çoğunluğunun oylarıyla kabul edilmemişse, Federal Cumhurbaşkanı, Federal Başbakan'ın önerisi üzerine, 21 gün içinde Federal Meclisi feshedebilir. Federal Meclis'in, üyelerinin çoğunluğuyla yeni bir Federal Başbakan'ı seçtiği durumda, fesih hakkı düşer".

²⁸ 28 Eylül 1969 Bundestag seçimlerinde Sosyal Demokrat Parti (SPD) 237, Hıristiyan Demokrat Birliği (CDU) 201, Hıristiyan Sosyal Birliği (CSU) 49, Hür Demokrat Parti (FDP) 31 koltuk kazanmıştır. Hükümet SPD VE FDP tarafından koalisyon olarak kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (<https://www.bundeswahlleiter.de/en/bundestagswahlen/1969.html>).

Demokratlar 242, Liberaller 42 sandalye kazanmış, bu şekilde hem daha önceki mecliste ayrılan üyelerin yerleri doldurulmuş hem de çoğunluk 268'den 284'e çıkarılmıştır (Bundeswahlleiter.de, 2018). Bu maddenin asıl amacının mevcut hükümetlerin varlığını sürdürmeleri olduğunu düşünenler bu maddenin bu şekilde kullanılmasını eleştirmektedirler. Ancak eleştirilerin aksine bu yöntem mevcut hükümetin değişmesine ve doğal olarak istikrarının önünde bir engelmiş gibi görünse de bir sonraki seçimle beraber daha güçlü bir hükümet kurulmasına yol açmıştır. Bu yöntemin sadece iktidardaki mevcut başbakan istediği zaman kullanılacak olması bir bakıma daha güçlü hükümetlerin kurulmasını sağlamaktadır.

1.5.2.2. Güvensizlik Oylamasında Aranılan Çoğunluk

Güvensizlik oyu ile düşürülebilen hükümetlerin bu şekilde düşürülmesini zorlaştıran bir yöntem de güvensizlik oyunda üye tam sayısının salt çoğunluğa ihtiyaç olmasıdır. Türkiye ve Fransa'da bu yöntem uygulanmaktadır (Gözler, 2011b, s. 625).

1.5.2.3. Yürütmenin Güçlendirilmesi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde özellikle Avrupa ülkelerinde yürütmeye güç ve istikrar kazandırmak için anayasal usullerin geliştirilip uygulandığı görülmektedir. Bu dönemde sadece hükümet istikrarı ile ilgili çalışmalar yapılmamış aynı zamanda hükümetlere verimlilik kazandıracak anayasal usullerde ortaya konulmuştur (Akartürk, 2010, s. 51).

1.5.3. Hükümetin Verimliliğini Artırmaya Yönelik Faaliyetler

Hükümetlerin iki seçim dönemi arasında mümkün olduğunca uzun süre görevde kalması için yapılan çeşitli anayasal düzenlemeler önceki başlıklarda incelenmişti. Hükümetlerin verimli bir şekilde çalışmasının bir şartının da sürelerinin uzun olmasına bağlı olması dolayısıyla bu çalışmalar bir bakıma aynı zamanda verimlilik çalışmaları arasında sayılabilmektedir. Ancak çeşitli yöntemler hükümetlerin varlığını sürdürmesini sağlasa da bu hükümetler gerekli kanun sayısını çıkartmak gibi durumlar için zaman zaman gerekli çoğunluğu sağlayamamaktadırlar. Bu tür durumları aşım hükümetlerin verimli çalışmasını sağlamak için bazı anayasal düzenlemeler meydana getirilmiştir. Gözler bunları üç sınıf halinde ele almıştır (Gözler, 2011a, s. 257). Bu yöntemlerden ilki "blok oylama: ya kabul et, ya reddet" yöntemidir. Fransa'da ortaya çıkan bu yöntemde hükümet istediği takdirde

müzakere edilmekte olan kanun metni, bir bütün olarak oylanmaktadır ve bu şekilde kanun tasarısının parlamentoda değişikliğe uğraması mümkün kılınmamaktadır. Yani parlamento üyeleri bir kanun tasarısını tamamen kabul etmek veya tamamen reddetmek zorundadırlar. Bir başka verimlilik sağlama yöntemi ise “giyotin: ya kanunu kabul et, ya da hükümeti düşür” yöntemidir. 1958 Fransa Anayasası'nın 49. maddesinde²⁹ düzenlenen bu yöntemde, parlamentoda çoğunluğa sahip olmayan ancak parlamentonun düşüremediği bir hükümetin kanun çıkarmasına imkân tanınmaktadır. Fransa'da François Mitterrand başkanlığındaki sosyalist azınlık hükümetleri bu yöntemi kullanarak 1988-1993 yılları arasında hükümette kalıp aynı zamanda yasama ile ilgili etkinliklerinin büyük bölümünü parlamentodan geçirebilmiştir (Akartürk, 2010, s. 50). “Teşrii zorunluluk” adı verilen bir diğer yöntem ise Almanya'da ortaya çıkmıştır. Alman Anayasası'nın 81. maddesinde³⁰ düzenlenen teşrii zorunluluk hali ile Bundestag tarafından düşürülemeyen hükümet ve başbakan, istediği kanunların çıkmasına engel olan meclisi altı ay süre ile saf dışı bırakıp, yasama yetkisine bu süre içerisinde kendisi sahip olabilmektedir. Teşrii zorunluluk hali bir nevi “olağanüstü hal” ilan işlevi görmektedir. Bunların dışında hükümete özerk kararname çıkarma yetkisi verme, kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verme de hükümetlerin verimliliğini artırıcı önlemler arasında yer almaktadır (Gözler, 2011b, s. 630,631).

²⁹ 1958 Fransa Anayasası 49. madde "... Başbakan, Bakanlar Kurulunun görüşünü aldıktan sonra, bir metnin oylaması ile ilgili olarak Parlamente'ya karşı Hükümetin sorumluluğunu ortaya koyabilir. Bu takdirde, metin kabul edilmiş sayılır. Ancak, bir gensoru önergesi verilmesi ve verilmesini izleyen yirmidört saat içinde önceki fıkrada öngörülen biçimde kabul edilmesi hali bundan müstesnadır. Ayrıca, Başbakan her oturumda bir diğer yasa tasarısı veya teklifi için de bu usulü kullanabilir." Detaylı bilgi için bkz. (<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/07-FRANSA%20169-208.pdf>).

³⁰ 1949 Almanya Anayasası 81. madde;

1-) "68'inci maddede yazılan halde Federal Meclis feshedilmiyorsa, Federal Cumhurbaşkanı, Federal Hükümetin istemi ile Federal Konseyin onayıyla, Federal Hükümet tarafından ivedi olarak nitelendirilmiş olunmasına rağmen Federal Meclis tarafından reddedilen bir yasa tasarısı hakkında yasama tıkanıklığını ilan edebilir. Bu hüküm, Federal Başbakanın yasa tasarısını 68'inci maddede öngörülen istemiyle bağlamasına rağmen tasarının reddedilmesi halinde de uygulanır."

2-) "Yasama tıkanıklığı ilanına rağmen, Federal Meclis, yasa tasarısını yeniden ret veya Federal Hükümetçe kabul edilemez bir içerikle kabul ediyorsa, yasa Federal Konseyin onayı üzere kabul edilmiş sayılır. Bu hüküm, tasarının Federal Meclise yeniden gönderilmesinden başlayarak dört hafta içinde kabul edilmemesi halinde de uygulanır." Detaylı bilgi için bkz. (<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/08-ALMANYA%20209-276.pdf>).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE PARLAMENTER SİSTEMİN YAPISI

2.1. TÜRKİYE'DE PARLAMENTER SİSTEM VE ANAYASAL GELİŞMELER

Bir ülkede uygulanan parlamenter sistemin özellikleri, o ülkedeki hükümet oluşumunu doğrudan etkilemektedir. Türkiye’de milli mücadele döneminde başlayıp, cumhuriyetin ilanı ile genişleyen anayasal düzenlemeler, çeşitli askeri müdahalelerle revizyona girmiştir. 1921 ve 1924 Anayasaları’nın ardından, 1960 ve 1980 yıllarında gerçekleşen askeri müdahaleler ile anayasa yeniden şekillenmiştir. Türkiye’de 1924 Anayasası’nın yürürlükte olduğu dönemde hiçbir koalisyon hükümeti görülmemişken; 1961 Anayasası’nın ardından yapılan düzenlemelerle çok sayıda koalisyon deneyimi yaşanmıştır.

2.1.1. 1982 Anayasası’na Kadar Gelişmeler ve Görev Yapmış Hükümetler

23 Nisan 1920’de Ankara’da kurulan Büyük Millet Meclisi, yasama görevinin yanı sıra olağanüstü yetkilerle donatılmış bir şekilde milli mücadelenin yürütüldüğü ana merkez olmuştur. Her yetkinin meclisin elinde bulunması sebebiyle bu dönemde “meclis hükümeti” sistemi mevcuttur. 1923’te Cumhuriyet’in ilanı ve 1924 Anayasası’nın kabulü ile Türkiye artık parlamenter demokratik sisteme geçmeye başlamıştır (İba, 2008, s. 139,140).

1924 Anayasası’nda kuvvetler birliği ilkesi kabul edilmiş, yasama ve yürütme erkleri mecliste toplanmıştır.³¹ Ancak meclis yürütme yetkisini cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu vasıtasıyla kullanabilmektedir.³² Yürütme yetkisinin mecliste olup da bu yetkiyi kendisinin kullanamaması “kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı” sistemi olarak adlandırılmıştır (Özbudun, 2013, s. 31). 1924 Anayasası, kuvvetler birliğinin sonucu olarak ortaya çıkan meclis hükümetinin genel olarak esas almıştır. Bununla beraber, parlamenter

³¹ 1924 Anayasası, madde: 5, "Yasama yetkisi ve yürütme erki Büyük Millet Meclisinde belirir ve onda toplanır." Detaylı bilgi için bkz. (<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>).

³² 1924 Anayasası yedinci maddesinde düzenlenmiştir.

sistemin genel ilkeleri de kabul edilmiştir. Bu nedenle 1924 Anayasası'nın karma bir hükümet sistemi yapısını oluşturduğu kabul edilmektedir (Özer, 2012, s. 85). 1924 Anayasası'nda hükümetin kurulmasında parlamenter sistemin esasları dikkate alınmıştır. Anayasa'nın 44. maddesine göre başbakan, cumhurbaşkanı tarafından meclis üyeleri içerisinde tayin edilmektedir. Bakanlar ise cumhurbaşkanının seçtiği başbakan tarafından yine meclis üyeleri arasından seçilmektedir ve onayını cumhurbaşkanı vermektedir. Maddede görülüşü gibi hükümetin kurulma süreci günümüz parlamenter sistemleri ile bire bir uyuşmaktadır. Yine 44. maddede geçen “Hükümet, tutacağı yolu ve siyasi görüşünü en geç bir hafta içinde meclise bildirir ve ondan güven ister” ifadesi de 1924 Anayasası'nda parlamenter sistemlerde hükümet kurulmasının en temel esaslarından olan güvenoyu mekanizmasının işletildiğini göstermektedir.

Türkiye’de 1946 yılında Cemiyetler Kanunu’nda yapılan değişiklikler ile yeni siyasi partiler kurulmuş, çok partili seçimler gerçekleşmiştir (Bayır, 2011, s. 46). Türkiye’de 1950 yılına kadar Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tek parti iktidarı, 1960 darbesine kadar ise Demokrat Parti (DP) tek parti iktidarı görülmüştür. 1924 Anayasası ve uygulanan seçim sistemi, bir koalisyon hükümeti kurulmasına imkân vermemiştir. Ancak 1960 yılında yapılan askeri müdahale sonucu, 1924 Anayasası yerini yeni bir anayasaya bırakmış ve koalisyon hükümetlerinin önü açılmıştır.

27 Mayıs 1960 tarihinde, Türk Silahlı Kuvvetleri’nde görevli bir grup subay ülke yönetimine el koymuştur. Müdahale sonrası yeni bir anayasa hazırlanmış ve 27 Mayıs 1961’de halk oylamasına sunulmuştur (Özer, 2012, s. 90-92). 1961 Anayasası da tıpkı 1924 Anayasası gibi parlamenter sistemin esaslarını temel almıştır. Fakat farklı olarak, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu adlı iki meclisli bir sistem oluşturulmuştur (Özbudun, 2013, s. 41). Anayasa'nın beşinci, altıncı ve yedinci maddelerinde ayrı ayrı yasama, yürütme ve yargı erklerinin kimler tarafından kullanılacağı ifade edilmiştir.³³ 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'nın 1950 ve 1960 yılları arasında yürütme erkinin uygulamalarına tepki olarak hazırlandığından dolayı yürütme erkini zayıf bir şekilde düzenlemiştir. Bu durum ilerleyen yıllarda sürekli hükümet krizlerine neden olmuştur (Özer, 2012, s. 103). Nitekim 1980 darbesine kadar geçen yaklaşık 19 senede toplam 18 farklı hükümet görev yapmıştır. Bu süre içerisinde beş genel seçim yapılmış, her seçim

³³ 1961 Anayasası maddeleri için bkz. (T.C. Resmi Gazete, Sayı:10816, 31 Mayıs 1961).

sonrası ortalama 3,6 hükümet görev yapmıştır. Bu dönemde sadece 1965 ile 1971 yılları arasında Adalet Partisi (AP) tek parti iktidarı görülmüştür (Basbakanlik.gov.tr).

Türkiye’de 1961 Anayasası ve düzenlenen seçim sistemi ile koalisyon hükümetlerinin önü açılmış, darbe sonrası yapılan ilk seçimde koalisyon hükümeti kurulmuştur. 20 Kasım 1961’de kurulan Türkiye’nin ilk koalisyon hükümeti, CHP ile AP arasında kurulmuştur. Türkiye’nin ilk koalisyon deneyimi başarılı olamamış, henüz birinci yılını doldurmadan 25 Haziran 1962’de dağılmıştır. DP siyasetçileri için genel af konusu ve planlı ekonomi projesi, bu koalisyonun dağılmasının ana sebepleri olmuştur (Şimşek, 2007, s. 2966). Bu koalisyonun dağılmasının ardından İnönü, Türkiye’nin ikinci koalisyon hükümetini Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ile kurmuştur. Bu hükümet ilk koalisyon deneyiminden daha başarılı olmuş, 25 Aralık 1963’e kadar görev yapmıştır (Basbakanlik.gov.tr). Bu hükümetin dağılması ile İnönü bu sefer meclisteki bağımsızlarla yeni bir hükümet kurmuştur. Daha sonra, Suat Hayri Ürgüplü 20 Şubat 1965’de hükümeti kurmuştur. AP-YTP-CKMP-Millet Partisi (MP) üyelerinin ve bağımsızların kurduğu bu hükümet, Süleyman Demirel’in AP’sinin tek başına iktidar olduğu 27 Ekim 1965 tarihine kadar hükümette kalmıştır. 1965 seçimlerinde AP oyların % 52,9’unu alarak salt çoğunluğu sağlamış, tek başına iktidar olmuştur (Zürcher, 1993, s. 363-365). 12 Mart 1971 muhtırasına kadar AP, tek başına iktidar olara hükümette kalmıştır. Radyodan okunan, Genel Kurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının imzaladıkları muhtıradan, komutanlar hükümetin istifasını istemiştir. Müdahalenin yapıldığı dönemde seçilmiş organların varlığı devam etmekle beraber askerin kontrolünde otoriter bir yönetim mevcuttur (Akıncı, 2014, s. 66, 67). AP iktidarından sonra, Nihat Erim’in başbakanlığında iki farklı teknokratlar hükümeti kurulmuştur. 25 Mayıs 1972’den 15 Mayıs 1973’e kadar Ferit Melen bir geçiş hükümeti kurmuştur. Bu geçiş hükümetinde Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), AP ve CHP üyeleri görev yapmıştır (Başbakanlik.gov.tr). Türkiye’de geçiş hükümetleri dışında 1970’lerde de koalisyon hükümetlerine sıkça rastlanmaktadır. 26 Ocak 1974- 17 Kasım 1974 yılları arasında, CHP-Milli Selamet Partisi (MSP) koalisyonu görev yapmıştır. Ecevit’in başbakanlığındaki hükümetin kısa sürede dağılmasının ardından Sadi Irmak başbakanlığında yine bir geçiş hükümeti kurulmuştur. Ardından, 31 Mart 1975-21 Haziran 1977 yılları arasında “1. Milliyetçi Cephe Hükümeti” olarak da adlandırılan AP-MSP-CGP-Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) koalisyonu görev yapmıştır. Bu koalisyonun ardından kısa bir dönem CHP

iktidarı olmuş, bu hükümet güvenoyu alamamıştır. Ecevit'in CHP'li vekiller ve bağımsızlardan kurmaya çalıştığı koalisyon girişimi başarısız olmuştur. Daha sonra “2. Milliyetçi Cephe Hükümeti” olarak adlandırılan, AP-MSP-MHP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu koalisyon hükümetinde, MSP ve MHP'nin ağırlı önceki Milliyetçi Cephe Koalisyonu'na göre çok daha fazla olmuştur. Demirel başbakanlığındaki koalisyon hükümeti büyük problemler yaşamıştır. Siyasi skalada birbirine yakın olan partiler arasında çeşitli nedenlerle sorunlar ortaya çıkmıştır. MSP, AP'yi yolsuzluk yapmak ve MHP'yi sokağı terörize etmek ile; MHP, MSP'yi yeşil komünistlikle suçlamıştır. Nitekim bu hükümet döneminde yaşanan sorunlar hükümeti dağıtmış, 5 Ocak 1978 senesinde AP'den ayrılarak CHP'ye geçen 11 milletvekili ile CHP hükümeti kurulmuştur (Zürcher, 1993, 380, 381).

1961 Anayasası'nın hazırlanmasında toplumun önemli bir kesimini temsil eden Demokrat Parti'nin darbe sonrası kapatılması, bu anayasanın toplumun geniş bir kısmı tarafından benimsenmemesine neden olmuştur. Nitekim 27 Mayıs 1961'de yapılan referandumda, önemli bir baskı olmasına rağmen %38,3'lük bir hayır oranı çıkmıştır (TÜİK, 2008, s. 2). Bununla beraber hükümetler yaşadıkları başarısızlıkları kimi zaman haklı, kimi zaman haksız bir şekilde 1961 Anayasası'nın yürütmeyi zayıf bir şekilde düzenlemesine bağlamıştır. 1970 yılından itibaren anayasada bazı değişiklikler yapılması gereği hissedilmiştir (Tunç vd. 2012, s. 53). Özellikle yürütme alanında yapılan bu değişiklikler sorunları çözüme yetersiz kalmıştır. Bu durum önemli hükümet krizlerine yol açmıştır. Nitekim şiddetli hükümet krizlerine gittikçe artan şiddet olayları, terör, ekonomik sıkıntılar eklenince Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980'de tekrar bir askeri ihtilal gerçekleştirmiştir. İhtilal sonrası birçok parti ve dernek kapatılmış, siyasetçilere yasaklar getirilmiştir. Birçok siyasetçiye beş ile 10 yıl arasında yasak getirilmiş, uzun yıllar darbeyi yapan üst düzey generallerin oluşturduğu Milli Güvenlik Konseyi (MGK) kontrolünde siyaset yapılmıştır (Özbudun, 2010, s. 56). 1980 darbesi sonrası yönetime el koyan askerler 29 Haziran 1981'de bir Kurucu Meclis kurmuşlardır. Bu Kurucu Meclis darbeyi yapan üst düzey generallerin oluşturduğu Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ve bir kısmı MGK tarafından atanan, bir kısmı ise her ilin valisinin teklif ettiği kişiler arasından MGK'nın seçtiği Danışma Meclisi'nden oluşmaktadır. Daha sonra Danışma Meclisi'nin oluşturduğu Anayasa Komisyonu yeni anayasa çalışmalarını gerçekleştirmiş ve bu çalışma sonucu ortaya çıkan anayasa metni yine Danışma Meclisi tarafından 23 Eylül 1982'de kabul

edilmiştir. En sonunda bu metin MGK tarafından da kabul edilerek halk oylamasına sunulmuş ve yeni anayasa %91,3 oy ile 7 Kasım 1982'de kabul edilmiştir. Ancak yeni anayasanın kabulüne rağmen demokratik bir rejime ancak bir yıl sonra, 6 Kasım 1983 seçimleri ile geçilmiştir (Gözler, 2011c, s. 43). Bununla beraber seçimlerin yapılıp, sivil bir hükümetin göreve gelmesine rağmen yine de tam anlamıyla bir demokratik rejimden söz etmek mümkün değildir. Kasım 1983'te genel seçimler yapılmıştır; ancak birçok önemli siyasetçinin siyaset yasakları halen devam etmektedir. Feshedilmiş partileri övmek ya da suçlamak; MGK, cumhurbaşkanı ve sıkıyönetim komutanlığının icraatlarını eleştirmek yasaklanmıştır. Özellikle 1980 darbesi öncesi aktif olarak siyasetin içinde yer alıp kendilerine özel yasaklar getirilenlerin ülkenin geçmişi, geleceği ile ilgili siyasi ve hukuki yorumlar yapması yasaklanmıştır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001, s. 44). 1982 Anayasası ile Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren devam eden geleneksel parlamenter sistemin esaslarına dayanmakta olan hükümet sistemi devam ettirilmiştir. 1982 Anayasası bu doğrultuda yasama çoğunluğu ve yürütmenin aynılığını temel alan bir model meydana getirmiştir (Hekimoğlu, 2009, s. 189). 1982 Anayasası'nın önceki anayasalardan en önemli farkı içindeki rasyonelleştirilmiş parlamentarizm uygulamalarıdır. Örneğin, 1961 Anayasası'nın getirdiği çift meclisli sistemden tek meclisli sisteme geçilmiştir. Tek meclis ile yasama sürecini kısaltıp, meclisin işlerini kolaylaştırıp, bu yolla yürütmeyi de dolaylı yoldan güçlendirmek amaçlanmıştır (alıntılayan Hekimoğlu, 2009, s. 190); (aktaran Gözübüyük, 2000, s 223).

2.1.2. Türkiye'de 1982-2002 Yılları Arasında Uygulanan Parlamenter Hükümet Sisteminin Özellikleri

Parlamenter sistemlerde hükümetlerin görev sürelerini ve performanslarını değerlendirmeden önce o ülkedeki parlamenter sistem uygulamalarını incelemek gerekmektedir. Ülkedeki yürütme organının nasıl bir yapıdan oluştuğu, yürütmenin oluşma normları (başbakanın atanma yöntemleri, bakanların seçimi gibi) ve belki de en önemlisi ülkede uygulanan seçim sistemi hükümetlerin istikrar ve verimliliğini doğrudan etkilemektedir. 1982 Anayasası ile daha önceki dönemlerde görülen birçok siyasi tıkanıklık ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Örneğin, birçok kritik oylamada üye tam sayısının salt çoğunluğunun aranmasından önemli ölçüde vazgeçilmiştir. Meclis başkanlığı seçimi ve toplantı yetersayısında önceki anayasada uygulanan üye tam sayısının salt çoğunluğu uygulaması kaldırılmıştır. Aynı şekilde 1961 Anayasası'nın getirdiği çift

meclisli sistemden de tek meclisli sisteme dönmüştür. Bu şekilde kanun çıkarma süresi önceki sisteme göre oldukça kısaltılmıştır (Gözler, 2011c, s. 46).

2.1.3. Türkiye'de Yürütme Erkinin Yapısı ve Hükümetlerin Performanslarına Etkisi

1982 Anayasası'na göre Türkiye'de yürütme yetkisi ve görevi, cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu tarafından paylaşılmaktadır (1982 Anayasası, madde: 8). Cumhurbaşkanı ve başbakanın yürütme içindeki gücü 1982 Anayasası ile artırılmıştır. Özellikle 1982 Anayasası ile cumhurbaşkanının yasama ve yürütme yetkilerinin artırılması bazı eleştirilere neden olmuş; cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmemesine rağmen bu denli yetkilerle donatılmasına karşı gelinmiştir. Bu eleştirileri yapanlar aynı zamanda cumhurbaşkanının sorumsuz olmasının parlamenter hükümet sisteminin işleyişine ters olduğunu savunmuşlardır (İzci ve Gören, 2002, s. 975).

Cumhurbaşkanının temelde temsil ve gözetme olarak iki ana görevi vardır. Cumhurbaşkanı devletin başı sıfatıyla Türkiye Cumhuriyeti'ni içeride ve dışarıda temsil etmesi ile temsil görevini; anayasanın uygulanması ve devlet organlarının düzenli, uyumlu çalışmasını denetlemesi açısından ise gözetme görevini yapmaktadır (Atar, 2012, s. 258). Cumhurbaşkanının bu iki ana görevi dışında yasama, yürütme, yargı ile ilgili ayrı ayrı görevleri vardır. Hükümetlerin verimliliği açısından bakıldığında cumhurbaşkanının yasama yetkilerinden olan, meclisten geçen kanunları tekrar görüşülmek üzere meclise geri gönderme yetkisi³⁴ bazen olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Cumhurbaşkanı ve hükümetin bir uyum içerisinde olmadığı zamanlar hükümetin ihtiyaç duyduğu kanunların çıkmasının gecikmesi durumu oluşacaktır. Bu durumda hükümet politikalarını daha yavaş bir şekilde gerçekleştirmek zorunda kalacaktır. Ancak cumhurbaşkanının TBMM seçimlerini yenileme yetkisi ise tıkanmaları önlemek açısından avantajlıdır. Yapılan seçimler sonucu tek başına iktidar olabilecek güvenoyunu hiçbir partinin yakalayamadığı, partilerin bir koalisyon üzerinde anlaşamadığı durumlarda veya kurulan koalisyon hükümetinin dağılmasından sonra tekrar yeni bir hükümetin kurulamaması durumlarında cumhurbaşkanının bu yetkisi ile sistemin tıkanması önlenmektedir.³⁵ Cumhurbaşkanının yürütme görevlerinden en önemlilerinden biri de başbakanı ataması ve onun istifasını

³⁴ Cumhurbaşkanının yasama ile ilgili görev ve yetkileri için bkz. (1982 Anayasası, madde: 104/a).

³⁵ Cumhurbaşkanının seçimleri yenileme yetkisi 1961 Anayasası, 108. maddede yer almaktadır. Ancak 1961 Anayasası'nda bu yetkiye çok büyük sınırlandırmalar getirilmiştir. Örneğin, son 18 ay içerisinde iki kez güvensizlik oyu ile hükümet düşürülmüş ve üçüncü kez bu durum oluşmuş ise ancak o durumda cumhurbaşkanı seçimleri yenileme kararı alabilmektedir (Tunç vd., 2012, s. 255).

kabul etmesidir.³⁶ Ancak başbakanı atama görevi de bir nevi sembolik görevdir. Cumhurbaşkanının bu yetkisi³⁷ ona herhangi bir meclis üyesini başbakan seçme hakkını verse de, bu yetkinin kullanılması sınırlıdır. Başbakan ve kuracağı hükümetin göreve devam etmesi için parlamentodan güvenoyu alması gerekecektir. Bu durumda cumhurbaşkanı parlamentoda çoğunluğu sağlayabilecek bir başbakanı atamazsa, hükümet güvenoyu alamayacağından cumhurbaşkanının başbakan olarak atayabileceği kişi sayısı seçim sonuçlarına da bağlı olarak oldukça sınırlı olacaktır (Yavuz, 2007, s. 1233).

Anayasa'nın 102. maddesine³⁸ göre (1982-2002 yılları arasındaki dönem için) cumhurbaşkanının meclis üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile seçilmesi³⁹ yürütmeyi paylaşan kurumlar arası çatışmayı bir ölçüde engellemektedir. Çünkü hükümetin oluşması için gerekli olan güvenoyu sayısı meclis üye sayısının yarısından fazla olduğundan, cumhurbaşkanının seçilmesi için hükümeti oluşturan üyelerin çoğunun oyu gerekecektir. Bu durumda hükümetle çatışacak bir cumhurbaşkanının göreve gelme ihtimali daha az olacaktır. Ancak Türkiye'de 1991 ile 2002 yılları arasında zaman zaman hükümet-cumhurbaşkanı krizlerine rastlanmaktadır. Bu durumun oluşmasında, cumhurbaşkanının bir önceki yasama dönemindeki meclis aritmetiğine göre seçilmiş olması etkili olabilmektedir. Örneğin, 1989 yılında ANAP'ın Genel Başkanı ve Başbakan Turgut Özal, cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ancak 1991 genel seçimleri sonrası ANAP iktidarını kaybetmiş, Doğru Yol Partisi (DYP)-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyon hükümeti kurulmuştur. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 1993 yılında vefatına kadar olan sürede sık sık Özal-Demirel çatışması yaşanmıştır. Bazı durumlarda, kendi seçtikleri cumhurbaşkanı ve hükümetler arasında da anlaşmazlıkların olduğu görülmektedir. Örneğin, 57. Hükümet döneminde bu duruma rastlanmaktadır. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer 57. Hükümet döneminde seçilmemesine rağmen, bu hükümeti oluşturan partilerin desteğini alarak seçilmiştir. Ancak, 1999-2002 yılları arasında sıkça koalisyon

³⁶ Cumhurbaşkanının yürütme ile ilgili görev ve yetkileri için Bkz. (1982 Anayasası, madde: 104/b).

³⁷ Bu yetki Anayasa'nın 109. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre cumhurbaşkanı, başbakanı TBMM üyeleri arasından atamaktadır.

³⁸ Bu madde 31 Mayıs 2007'de değiştirilmiştir. 1982 Anayasası'nın ilk hali ve yapılan değişiklikler için bkz. (<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/1982ilkson.pdf>).

³⁹ 1982 Anayasası'nda cumhurbaşkanının 4.tura kadar seçilememesi durumunda TBMM seçimleri yenilenmesi durumu mevcuttur. Bu şekilde 1961 sonrası görülen cumhurbaşkanı seçimleri sırasında görülen büyük siyasi tikanıklar önlenmiştir. Örneğin, 1980'de Meclis, cumhurbaşkanını altı ay süre ile seçememiştir. Bu tikanıklık ülkedeki tüm yasama ve yürütme faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bkz. (Gözler, 2011c, s. 43, 46).

hükümetinin Başbakanı ve Demokratik Sol Parti (DSP) Genel Başkanı Ecevit ile Cumhurbaşkanı Sezer arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır.⁴⁰

1982 Anayasası ile başbakan yürütme erki içerisinde güçlendirilmiştir.⁴¹ Başbakan sadece bakanlar kurulunun şefi başkanı değildir, aynı zamanda parlamenter rejimlerde en mühim şahsiyet olarak kabul edilmektedir. Hatta çoğu zaman parlamenter sistemlerde hükümet dönemleri, dönemin başbakanlarının ismi ile anılmaktadır (İzci ve Gören, 2002, s. 1004). Başbakanın, bakanlar üzerinde önemli bir üstünlüğü söz konusudur. Tüm bakanlar TBMM ile beraber başbakana karşı da sorumludur. Başbakanın önerisi ile bakanların cumhurbaşkanınca görevden alınması söz konusudur (İba, 2008, s. 229). Ayrıca bakanların seçimi de başbakan tarafından gerçekleşmektedir. Cumhurbaşkanı, başbakanın seçtiği kişileri atamaktadır. Atanması ve görevden alınması başbakanın doğrudan inisiyatifinde olan bakanların, başbakanın politikalarından uzak bir tutum sergilemeleri beklenmemektedir. Ancak bu durum özellikle farklı partilerin üyelerinden oluşan koalisyon hükümetlerinin bakanlar kurulunda başka sonuçlar verebilmektedir. Başbakanın farklı, bakanın farklı partiden olduğu durumlarda politikalar çatışabilmektedir. Ancak koalisyon hükümetleri belli bir pazarlık ve uzlaşma sonucunda kurulabildiği için başbakan bakanı azletme yetkisini bu durumlarda kullanamamaktadır. Kullandığı takdirde koalisyona girdiği partinin desteğini kaybedip, gerekli güvenoyuna ulaşamayacağından kendi görevi de buna bağlı olarak son bulmuş olacaktır.

Türkiye'de teknik olarak hükümetin göreve gelmesi için güvenoyu gerekmez. Türkiye'de güvenoyu cumhurbaşkanınca atanmış başbakan ve bakanlar kurulunun görevine devam etmesine izin verilip verilmemesi ile ilgilidir (İba, 2008, s. 228). Hükümet kurulduktan sonra yapılacak olan güvenoyu oylaması parlamenter sistemlerin temel özelliklerinden biri olan yasamanın yürütmeyi denetleme yollarından biridir. Hükümetin kuruluşu sırasında güvenoyu istenmemesinin nedeni olarak kuvvetler ayrılığı ilkesi gösterilmektedir. Eğer yürütmenin göreve gelmesi için güvenoyu gerekseydi, yasama organının yürütme üzerinde kesin bir üstünlüğü olacaktır. Bu durumda kuvvetler ayrılığı ilkesine ters düşmektedir (Tunç vd. , 2012, s. 236,237).

⁴⁰ Örneğin, Fikret Bila köşe yazısında bu konuyu ele almış, DSP kurmaylarının Sezer'in seçimi konusunda hata yaptıklarını ima ettiklerini belirtmiştir. Bila, yazısında DSP'lilerin "Demirel'in seçilmesi için gerekli formüllerin uygulanamaması sonrası yapılan tercihin bir hata olduğu" ifade ettiklerini yazmıştır (Milliyet, 28/9/2000, s.18).

⁴¹ Başbakanın görevleri ve siyasi sorumluluğu Anayasa'nın 112. maddesinde düzenlenmiştir.

2.1.4. Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemi

Bir ülkede uygulanan seçim sistemi hükümetlerin kuruluşunu doğrudan etkilemektedir. Ülkedeki seçim sisteminde yapılabilecek değişiklikler o ülkedeki iktidar tipini tamamen değiştirebilmektedir. Örneğin, birkaç istisna dışında sürekli koalisyon hükümetlerinin görüldüğü Almanya'da seçim barajı yüzde beşten (AljazeeraTurk, 2013), Türkiye'de olduğu gibi yüzde 10'a çıkartılırsa bambaşka bir iktidar tipi görülecektir. Almanya'da 2005 Bundestag seçimlerinde yüzde beş ile yüzde 10 barajı arasında kalan dört parti toplamda 212 üyeyi meclise sokmuşlardır (The Federal Returning Officer, 2005). Yüzde 10'u ise sadece iki parti geçebilmiştir ve bu iki parti de bu üye dağılımında tek başına hükümeti kuracak güvenoyu sayısına ulaşamamıştır. Ancak baraj yüzde 10 seviyesinde olsaydı aynı seçim sonuçlarına göre⁴² sadece iki parti meclise üye sokabilecekti ve koalisyon değil bir tek parti iktidarı ortaya çıkacaktı.

Türkiye'de parlamento seçimleri üç nedenle yenilenmektedir. Bunlarda ilki ve en olağan olanı, meclis seçim döneminin sona ermesidir. 1982 ile 2002 yılları arasındaki dönemde TBMM seçimleri beş yılda bir yapılmaktadır.⁴³ Bir başka seçim yenilenme sebebi, meclisin erken seçim kararı almasıdır. Olağan süre olan beş yıllık süre dolmadan meclis, seçimin yapılacağı tarihi belirleyerek erken seçim kararı alabilmektedir. Nitekim 1982 ile 2002 yılları arasında altı genel seçim, beş yıllık normal yasama süresi bitmeden erken seçim kararı ile yapılmıştır.⁴⁴ Cumhurbaşkanı'nın TBMM seçimlerini yenileme kararı alması da, üçüncü seçim yenilenme sebebidir. Ancak bu takdiri bir yetkidir. Cumhurbaşkanı seçimlerin yenilenmesi için gerekli şartlar sağlanmış olsa bile, fesih yetkisini kullanmayabilir (Gözler, 2011d, s. 178,179).

Türkiye'de çok partili döneme geçildiği 1946 yılından 1960 askeri darbesine kadar dört genel seçim gerçekleşmiş ve bu seçimlerde listeli basit çoğunluk sistemi uygulanmıştır. 1960 sonrası Millet Meclisi seçimlerinde seçim çevresi barajlı D'Hondt sistemi uygulanmasına karar verilmiştir.⁴⁵ Dönemin bir diğer meclisi olan Cumhuriyet

⁴² Seçim barajı yüzde 10 olmuş olsaydı, baraj altında kalan partiler seçim ittifakı gibi bazı yöntemlerle barajın üstüne çıkmaya çalışabilirlerdi. Bu yüzden tüm değişkenler aynı kabul edilip, aynı oy oranları üzerinden bu değerlendirme yapılmıştır.

⁴³ Bu süre, 21 Ekim 2007 referandumunu sonrası dört yılda bir olarak düzenlenmiştir.

⁴⁴ Bu tarihler arasında 1987, 1991, 1995, 1999 ve 2002 genel seçimleri erken seçim kararı ile normal seçim döneminden önce yapılmıştır.

⁴⁵ Bu sistem, 25 Mayıs 1960 tarih ve 306 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile getirilmiştir.

Senatosu için ise 1960 öncesi uygulamaya devam edilmiştir. 1964 yılından itibaren Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçimi için de Millet Meclisi'nde uygulanan sistem uygulanmaya başlanmıştır. 1965 yılında bir başka değişiklikle, Millet Meclisi seçimlerinde milli bakiye sistemi uygulanmaya başlanmıştır. 1968'den itibaren milli bakiye sisteminden vazgeçilmiş ve eski sistem olan seçim çevresi barajlı D'Hondt sistemine tekrar geçilmiştir. Ancak daha sonra bu sistemdeki seçim çevresi barajı Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilmiş, ülkede sadece D'Hondt sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'de 1969, 1973 ve 1977 seçimleri barajsız olarak bu sistemle yapılmıştır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001, s. 210,211).

Türkiye'de 1982'den 1995'e kadar uygulanan çift barajlı kontenjan usulü d'Hondt sistemi, bir karma seçim modeli olarak sınıflandırılmaktadır (İba, 2008, s. 189). 1995 yılına kadar seçim çevresi barajı uygulaması mevcuttur. Bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların toplamının, o çevredeki toplam seçilecek üye sayısına bölünmesi ile seçim çevresi barajı elde edilmektedir (Gözler, 2011d, s. 192). Örneğin, sekiz üye çıkaran bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oy sayısı 800 bin ise, o seçim çevresinin barajı yüz bindir. Yani, oran olarak o seçim çevresinin barajı %12,5'tir. Bu oranı yakalayamayan partiler ülke barajını geçseler dahi üye çıkartamamaktadırlar. Bu yöntemle tek parti iktidarlarının oluşabileceği şekilde bir parlamento dağılımı sağlanarak daha istikrarlı hükümetler oluşması planlanmıştır. Bu yöntemin uygulandığı süreçte, 1983 ve 1987 seçimlerinde tek parti iktidarı; 1991 seçimlerinde ise koalisyon hükümeti kurulmuştur. Partisi ülke barajını aşmış ve seçim çevresindeki seçmenlerin oyları ile üye olmayı hak etmiş bir adayın, sadece partisi seçim çevresi barajını aşamadığı için milletvekili olamaması sebebiyle bu yöntem Anayasa Mahkemesi'nce, 1982 Anayasası'nın 67. maddesinde düzenlenen "temsilde adalet" ilkesine ters düştüğü için 1995 yılında kaldırılmıştır.⁴⁶ Aynı yıl, 1995 yılında yönetimde istikrarı sağlamak amacıyla ülke seçim çevresi milletvekilliği uygulaması getirilmek istenmiştir (T.C. Resmi Gazete, Sayı: 22447, 1995). Bu yöntemde, TBMM üye sayısı 550'ye çıkarılmış ve bunlardan 100 tanesinin ülke seçim çevresi milletvekili olarak seçilmesi öngörülmüştür. Bu değişiklik ile "Türkiye Milletvekilliği" ismi verilen yeni bir sistem getirilmek istenmiştir. Bir görüşe göre bu yeni sistemle görevleri dolayısıyla siyasi partilere giremeyen, herhangi bir seçim bölgesinde

⁴⁶ Bu yöntem, Anayasa Mahkemesi'nin 18 Kasım 1995'te aldığı kararla Anayasanın 67. maddesinde düzenlenen temsilde adalet ilkesine ters düştüğü için kaldırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas Sayısı : 1995/54, Karar Sayısı : 1995/59, Karar Günü : 18.11.1995).

tabanı olmayan önemli bürokrat ve devlet adamlarının da milletvekili olması sağlanarak meclisi güçlendirmek amaçlanmıştır. Bu şekilde meclise, alanında uzmanlaşmış bürokratların girmesi sağlanarak komisyonlar ve meclisin diğer çalışmalarında verimliliğin artırılması amaçlanmıştır (Bilir, 2005, s. 64). Bir başka görüşe göre ise bu sistemle normalde baraj altında kalacak partilerin adayları meclise girebilecek ve bu şekilde temsilde adalet sağlansa da yönetimde istikrar açısından problem yaşanacaktır (İba, 2015, s. 157). Bunlarla birlikte bu sistemin hem yönetimde istikrar ve temsilde adalet ilkesini aynı anda sağlayacak en iyi sistem olduğunu düşünenler de mevcuttur. Hatta Tanör ve Yüzbaşıoğlu (2001), bu sistemin 1982 Anayasası sonrası en adil seçim sistemi olduğunu ifade etmektedir. Tartışmalara neden olan bu sistem Anayasa Mahkemesi'nce aynı yıl iptal edilmiştir.⁴⁷

Türkiye'de seçim çevreleri Yüksek Seçim Kurulu (YSK) tarafından her genel seçim öncesi yeniden belirlenmektedir. Bu işlem yapılırken Türkiye'nin her iline önce birer milletvekili verilir. Ardından Türkiye nüfusunun kalan milletvekili sayısına bölünerek elde edilen sayı, illerin nüfusuna bölünür ve her ilin milletvekili sayısı ortaya çıkarılır. Bütün bu işlemler sonucu vekil sayısı 18 ve 18'den az olan iller tek seçim çevresi, 19'dan 35'e kadar olanlar iki, 36'dan büyük olan iller ise üç seçim çevresinden oluşmaktadır (İba, 2015, s. 175,176).

Türkiye'de 1982 Anayasası ve bu dönemden sonra uygulanan seçim sistemleri, temsilde adalet kadar yönetimde istikrarı da ön planda tutmaya çalışmıştır. Seçim barajları bunun en belirgin örneğidir. Ancak buna rağmen, 1991 yılından 2002'ye kadar yapılan üç genel seçimde de tek parti iktidarları kurulamamış, koalisyon hükümetleri kurulmuştur. Bu üç genel seçim sonrasında yedi koalisyon hükümeti kurulmuş; bunlardan beş tanesinin hükümet ömrü bir seneden fazla olmuştur.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas Sayısı : 1995/54, Karar Sayısı : 1995/59, Karar Günü : 18.11.1995).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KOALİSYON HÜKÜMETLERİ: KASIM 1991- KASIM 2002 KOALİSYONLAR DENİZİ

3.1. 1991 GENEL SEÇİMLERİ ÖNCESİ TÜRKİYE'DE GENEL DURUM, SEÇİMLER ve KURULAN KOALİSYON HÜKÜMETLERİ

Türkiye'de özellikle 2002 yılına kadar yapılan genel seçimlerde seçmen tercihlerinde büyük değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Nitekim Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşundan 58. Hükümet olan 2002 Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarına kadar 79 yılda tam 57 kez hükümet değişmiştir. Bu dalgalanmanın Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi ile birlikte başladığını söylemek doğru olmayacaktır. Çünkü çok partili hayata geçilen 1946 yılına kadar TBMM beş kez, yürütme 14 kez değişmiştir (Özsoy, 2010, s. 47). Buna rağmen, 1961 yılına kadar Türkiye'de koalisyon hükümetlerine rastlanmamıştır. 1960 askeri müdahalesi sonrası Türkiye'de ilk koalisyon hükümeti, askeri darbe sonrası kapatılan DP'nin devamı niteliğinde olan AP ve CHP tarafından İsmet İnönü'nün başbakanlığında 20 Kasım 1961'de kurulmuştur. Bu ilk koalisyon deneyimi çok uzun ömürlü olmamış, hükümetin kurulmasından sonra aradan bir yıl dahi geçmeden 30 Mayıs 1962'de İnönü'nün başbakanlıktan istifa etmesiyle sona ermiştir (Beyaztarih Bilge Ansiklopedi, 2015). 1982 Anayasası ve sonraki dönemlerde, seçim kanunları ile yürütmede istikrarı sağlayabilecek birçok uygulama yapılırsa da bunların çok fazla sonuç verdiğini söylemek doğru olmayacaktır. Bakıldığı zaman 1982'den sonra sadece 1991 yılına kadar tek parti hükümetlerine rastlanmaktadır. 1991 yılı ile 2002 yılları arasında tek parti iktidarı oluşmamıştır. Türkiye'de 1982 ile 2002 yılları arasında yapılan genel seçimlerde, partilerin oylarının oldukça değişken olduğu gözlenmektedir. Oynaklık katsayısı⁴⁸ olarak adlandırılan bu seçmen tercihlerindeki değişimden dolayı, Türkiye'de bu dönemde sürekli iktidar değişimleri meydana gelmiştir.

⁴⁸ Oynaklık katsayısı, iki genel seçim arasında seçimlere katılmış olan bütün partilerin aldıkları oylardaki değişmelerin kümülatif olarak toplamının ikiye bölünmesi ile ortaya çıkan sayıdır. (Gökçe vd. , 2002, s. 4).

Türkiye'de 1980 askeri müdahalesi ve daha sonrasında hazırlanan 1982 Anayasası'ndan sonra demokratik bir rejime tekrar dönüş, 1983 genel seçimleri ile olmuştur. 1983 seçimlerinde oyların %45,1'ini alan ANAP, 211 milletvekili çıkartarak 400 üyeli mecliste tek başına iktidar olmuştur.⁴⁹ Takip eden seçim döneminde de ANAP oyların %36,3' ünü alarak toplamda 292 üye kazanmış ve o dönemki TBMM üye sayısı olan 450 vekilin yarısından çoğunu kazandığı için tekrardan tek başına iktidar olmuştur. Ancak zamanla tabanını kaybeden ANAP, 1989 yerel seçimlerinde önemli miktarda oy kaybetmiştir.⁵⁰ ANAP Genel Başkanı Turgut Özal'ın 9 Kasım 1989'de cumhurbaşkanlığı görevine başlamasıyla beraber seçimlerin bir yıl öne alınmasına karar verilmiştir ve 20 Ekim 1991'de genel seçimler yapılmıştır (Tosun, 1993, s. 113).

Türkiye'de parlamento seçimleri öncesi birçok kez seçim ittifaklarına rastlanmıştır. Seçim ittifaklarında, daha küçük olan partinin üyeleri kendi partilerinden istifa ederek büyük partinin listelerinden seçime girmektedirler. Seçim sonucunda meclise giren üyeler tekrar kendi partilerine dönmektedir. Bu birleşme, hangi partide gerçekleşirse o parti çatı parti olur (İba, 2015, s. 155). Türkiye'de uygulanmakta olan %10 barajı sebebiyle partiler barajı geçemeyeceklerini öngördükleri zaman bu yöntemi seçmektedirler. Bu her zaman baraj altı kalması mümkün partiler arasında gerçekleşen bir ittifak değildir. Kimi zaman barajı geçmesi kesin olan partiler de küçük partilerle seçime girip oy oranlarını ve üye sayılarını yükseltmeyi amaçlamaktadırlar. 20 Ekim 1991 seçimlerinde partiler çift barajlı sistemin dezavantajlarını aşmak için çeşitli seçim ittifaklarına girmişlerdir. Bu seçim öncesi siyasi skalanın sağında bulunan Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP); Refah Partisi'nin (RP) çatısı altında seçime girmişlerdir. Skalanın sağında bir başka ittifak da Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Doğru Yol Partisi (DYP) arasında olmuştur (Tosun, 1993, s. 113). Aynı şekilde sol tarafta da benzer bir ittifak olmuş, Halkın Emek Partisi (HEP) ile SHP ittifak yapmışlardır. 20 Ekim 1991'de yapılan genel seçimlere altı farklı siyasi parti girmiş; ANAP, DSP, SHP, RP, DYP parlamentoda üyelik kazanmışlardır. Genel seçimlerde 24.416.666 geçerli oy⁵¹ kullanılmış ve toplam 450 milletvekilinin seçimi gerçekleşmiştir.

⁴⁹ Normalde 400 milletvekili sayısı bulunmaktayken, ANAP aday listelerindeki eksiklik nedeniyle Bingöl'de bir milletvekili az çıkartmıştır.

⁵⁰ ANAP'ın oyları 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde %24'lere kadar düşmüştür (yerelseçim.com).

⁵¹ Bu sayının 45.192'si gümrük kapıları geçerli oy sayıdır.

Tablo 10: 20 Ekim 1991 Genel Seçim Sonuçları

Parti İsmi	Aldığı Oy Miktarı	Aldığı Oy Oranı	Kazandığı Üye
ANAP	5.862.623	%24	115
DSP	2.624.301	%10,8	7
DYP	6.600.726	%27	178
RP	4.121.355	%16,9	62
SHP	5.066.571	%20,8	88
Sosyalist Parti (SP)	108.369	%0,4	0
Bağımsızlar	32.721	%0,1	0

Kaynak: <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf>

20 Ekim'de yapılan genel seçimlerin ardından ANAP birinci parti olma özelliğini kaybetmiş, en çok oyu alan DYP 178 vekille birinci parti olmuştur. Ancak iktidara gelmek için gerekli olan vekil sayısı olan 226'nın altında kalmıştır. 1982 Anayasası sonrası ilk defa hiçbir siyasi parti tek başına iktidar olabilecek sandalye sayısına sahip olamamıştır. Hiçbir partinin tek başına iktidar olma seçeneği olmadığı için 1991 seçimleri sonrası koalisyon hükümeti kurulması zorunlu bir durum olmuştur. Parlamenta giren beş partinin kendi aralarında kurabileceği birden çok hükümet seçeneği ortaya çıkmıştır.

3.1.1. 1991 Genel Seçimleri Sonrası TBMM'ye Giren Partiler ve Siyasi Skaladaki Yerleri

Lijphart'ın sınıflandırdığı koalisyon teorilerini Türkiye'deki kurulan hükümetler açısından incelemek için öncelikle Türkiye'de hükümeti kuran veya kurma ihtimali olan partilerin siyasi skaladaki yerlerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Lijphart'ın sınıflandırdığı koalisyon teorilerinden asgari uzaklıklı koalisyonlar ve asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyonlar, doğrudan partilerin siyasi skaladaki yerleri ile ilgilidir. Partiler, seçim öngörülerine göre daha fazla veya değişik görüşteki tabanların oylarını alabilmek için kendi çizgilerini çok fazla değiştirmeden siyasi skalada bazı ufak kaymalar yaşayabilmektedir.

Parti sistemlerindeki kutupları, sağ ve sol ayrımı olarak ideolojik açıdan veya daha dar bir kapsama dini, etnik, kültürel, merkez-çevre olarak ayırmak mümkündür (alıntılan Kiriş, 2011, s. 39); (aktaran Sani ve Sartori, 1983, s. 328). Ancak literatürde

partilerin sınıflandırılmasında genel kullanım sağ-sol sınıflandırılması olmuştur. Zaman içerisinde diğer sınıflandırmalar olan dini, kültürel, etnik vb. anlayışlarda sağ ve sol kavramlarının içerisine yerleştirilmiştir. Örneğin, dini veya etnik konuların parti için ağır bastığı siyasi partiler siyasi skalanın sağına yerleştirilmiştir. Geçmiş Fransız İhtilali'ne ve 1789 yılında ilk kez toplanan Fransız Estates General'e dayanan⁵² sağ-sol siyasi skala veya spektrumunu partilerin ve politikacıların içinde buldukları ideolojik konumları özetleyen politik ilke ve inançları tanımlamanın kısa bir yolu olarak tanımlamak mümkündür. Sağ ve solun siyasi literatürde tam anlamıyla net bir karşılığı yoktur. En dar anlamıyla sağ-sol ayrımı, devletin ekonomideki rolü ve siyasi partilerin ekonomiye bakışları ile yapılmaktadır. Bu anlamda müdahaleci, devletin ekonomide etkin bir şekilde yer aldığı ekonomik görüş sol anlayış, devletin daha az müdahaleci olduğu ve piyasa ekonomisi ile bireyselliğin ön planda olduğu anlayış sağ anlayış olarak tanımlanmaktadır (Heywood, 2013, s. 324). Siyasi skala doğrusal bir şekilde ele alındığında doğrunun en solunda komünizm, en sağına ise faşizm bulunmaktadır. Liberalizm, sağa yakın olmakla beraber doğrunun ortasında yer alırken; sosyalizm, komünizm ve liberalizm arasında; muhafazakârlık ise faşizm ve liberalizm arasında kalmaktadır. Daha derinlemesine bir sağ-sol ayrımı yapıldığı zaman ise bazı temel kavramlar bu ayrımın yapılmasına yardımcı olmaktadır. Sol skaladaki partiler için eşitlik çok önemli bir yer tutmaktadır ve bu eşitliği sağlayabileceklerine inanmaktadırlar. Sağ skaladaki partiler ise ulaşılması mümkün olmadığı gerekçesi ile eşitliği reddetmektedirler. Solun ucunda yer alan siyasi partiler devlet tarafından planlanan ekonomiyi tercih ederken, sağ kanattaki muhafazakârlar serbest piyasa kapitalizmi ve özel mülkiyeti savunmaktadırlar. Bununla beraber her iki skalanın merkeze yakın partileri ise, karma ekonomi ve yönetimin müdahalesini savunmaktadırlar. Ancak bu ayrımlara da çeşitli eleştiriler getirilmektedir. Örneğin, siyasi skalanın en sağ ucunda kabul gören faşist partiler ekonomide devlet müdahalesini ön plana çıkarmaktadırlar (Heywood, 2011, s. 31, 32). Doğrusal skalanın bunun gibi sorunlarına karşın, çeşitli yeni skala çeşitleri ortaya konulmuştur. At nalı skala, iki boyutlu skala bu yeni skala çeşitlerindedir. At nalı skalada, sağ ve sol uçların liberalizmin, sosyalizmin ve muhafazakârlığın demokratik inançlardan ayrı olarak, birbirlerine yakınlaşma eğiliminde oldukları gösterilmektedir. Eysenck'in (1964) ortaya koyduğu bir başka skala çeşiti olan iki boyutlu skalada, klasik doğrusal sağ-sol skalanın yatay eksenine dikey bir eksen

⁵² Bu toplantıdaki oturma düzenine göre kralı destekleyen aristokratlar kralın sağına otururken, kralın karşısındaki radikal üyeler solunda oturmuşlardır. Bu gelenek sonraki Fransız meclislerinde de devam etmiştir (Heywood, 2011, s. 31).

eklenmiştir. Dikey eksenin bir ucunda “ödünsüz, otoriter bir zihniyet”, diğer ucunda “hoşgörü” vardır. Bu skalada siyasal fikirler hem doğrusal skalada olduğu gibi sağ-sol ekseninde, hem de “ödünsüz” ve “hoşgörü” ekseninde değerlendirilmektedir (Heywood, 2011, s. 33). İki boyutlu skalada sosyal demokrasi spektrumun solunda; yeni sağ⁵³ spektrumun sağında bulunmaktadır (Heywood, 2013, s. 324).⁵⁴

İki partili sistemlerin merkezi güçlendirdiği, çok partili sistemlerin ise sağ-sol yayılımını artırdığı kabul edilmektedir (alıntılayan Kiriş, 2011, s. 35); (aktaran Downs, 1957, s. 55). Bir yaklaşıma göre siyasi partiler skalanın uç noktalarına doğru yayıldıkça, sistemin iki büyük partisi de birbirinden o kadar uzaklaşacaktır. Aynı şekilde partiler siyasi skalada birbirine yakın oldukça, iki büyük parti de birbirlerine o kadar yaklaşacaktır (alıntılayan Kiriş, 2011, s. 36); (aktaran Mair ve Castles, 1997, s. 156). Milliyetçilik, muhafazakârlık, demokratlık ve liberallik merkez sağ ideolojiye sahip partilerin sahip oldukları özellikler olarak kabul edilmektedir (Çavuşoğlu, 2010, s. 23).

1950’lerde CHP ve DP, solun ve sağın merkeze yakın partileri olarak konumlanmışlardır. Bu dönemde sol ve sağ skaladaki iki partide seçmenler toplanmıştır (alıntılayan Kiriş, 2011, s. 47); (aktaran Sayarı, 2002, s. 11). Türkiye’de sağ-sol ayrımı 1960’lardan sonra kendini net bir şekilde göstermeye başlamıştır. Türkiye İşçi Partisi’nin (TİP) 1961’de kurulup 1965 yılında meclise girmesi, CHP’nin “Ortanın Solu” programı ile siyasi skalanın soluna geçmesi, Adalet Partisi’nin söylemlerinin net bir şekilde sağa kayması ile 1960’larda artık sağ-sol ayrımı Türk siyasi hayatının içine girmiştir (Turan, 2004, s. 309). 1991 sonrası özellikle 1994 yerel seçimleri ve 1995 genel seçimleri ile Türk parti sisteminde üç kutuplu bir durum ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerde merkez sağ ve merkez sol ana akımlarına sağ uç eğilim de ayrı ve belirgin bir kutup olarak katılmıştır (alıntılayan Kiriş, 2011, s. 49); (aktaran Çiftçi vd, 2005, s. 422).

DSP'nin bir sol partisi olarak SHP ve önceki kapatılan CHP'den farklı kendine özgü bir çizgi çizdiği görülmektedir. SHP tam olarak uygulayamamasına ve CHP çizgisinden zaman zaman çıkmasına rağmen genel olarak CHP mirasına sahip çıkma eğilimleri

⁵³ Yeni sağ; birbirine karşıt görünen iki ideolojik geleneğin birleşmesidir. Yeni sağın içinde bulundurduğu öğelerden ilki klasik liberal ekonomi ve özellikle serbest piyasa ekonomisi, ikincisi ise düzen, otorite ve disiplin savunusunu içinde bulunduran geleneksel muhafazakarlıktır. Yeni sağ özetle devlet ve sosyal alandaki otoriterizmin, ekonomi liberalizmi ile kaynaşmasıdır. (Heywood, 2011, s. 104).

⁵⁴ Tüm bu skalaların ortak özelliği bir sağ-sol eksenini kabul etmeleridir. Bu tezde koalisyon teorilerinden Türkiye’deki “asgari uzaklıklı koalisyonlar” ve “asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyonlar” ortaya çıkartılırken temel olarak sol, sağ ve merkez ele alınmış, partilerin bu çerçevede skaladaki yerleri tespit edilmiştir. Koalisyon teorilerinde esas olan partilerin birbirine ideolojik uzaklıkları olduğu için klasik sağ-sol-merkez ayrımı yapılmıştır.

göstermiştir. DSP ise CHP'nin mirasını reddetmektedir (Alpay ve Gürsel, 1986, s. 65). DSP'nin Türk milliyetçiliğine bakışı da diğer sol partilerden farklı olmuştur. Diğer sol partilerin “milliyetçilik solda yer alamaz” iddiasını DSP reddetmektedir (Kiriş ve Gül, 2007, s. 102).

DSP, parti programında amaç ve ilkelerini sayarken milliyetçilik ilkesine yer vermiş, “tüm ulusların bağımsızlığını dokunulmaz bir hak sayan ve Türk Ulusu'nun esenliğini insanlığın esenliğinde arayan bir milliyetçilik anlayışı, Türkiye'nin birlik ve özgürlük içinde, barış ve bağımsızlık içinde gelişebilmesinin temel koşuludur.” (DSP Programı, 1991, s. 16) ifadesi ile bunu belirtmiştir. Yine, DSP parti ilkelerinde sıkça sınıf eşitliği ve sosyal adalet ilkelerine önem vererek sol eğilimi göstermiştir. DSP, parti programında en çok isminde de geçmekte olan “demokrasi” kavramı üzerinde durmaktadır. Ekonomide daha çok sol bir söylem kullanılmıştır. “Üretkenlik, baskıyla veya emeğin sömürülmesiyle değil, demokratik halk katılımıyla artırılacaktır.” (DSP Programı, 1991, s. 60) ifadesi kullanılmıştır. Özel sektörde tekelleşmenin önüne geçilmesi gerektiği ifade edilirken aynı zamanda devlet sektörünün yanı sıra özel sektöre de her türlü ekonomik faaliyetin açılacağı belirtilmiştir. Parti, özellikle ekonomi politikaları nedeniyle skalanın soluna yakın bir yerinde konumlanırsa da DSP kendi programında, “DSP iki kutubun da hem karşısında, hem çekim alanları dışındadır” ifadesini kullanarak kendisini siyasi skalada bir yere yerleştirmek istememiştir. Yine bu ifadenin devamında, “demokrasinin topluma açık tuttuğu değişik seçenekler arasından yapılabilecek ve sağlıklı solum dikta rejimlerine yönelen yolları tıkayabilecek bir siyasal ve ahlâki seçimdir.” (DSP Programı, s. 70) denilerek, açık bir şekilde siyasi skalanın tam solunda olmadıkları belirtilmiştir.

SHP, askeri müdahale sonrası kapatılan CHP'nin devamı niteliğinde kurulan bir parti olarak değerlendirilse de, CHP'ye oranla daha çok sola kaymış bir parti görünümündedir. 1991 seçimlerinde Kürt milliyetçiliği ve sol eğilimleri ile ön plana çıkan HEP ile girdiği seçim ittifakı da bunun bir göstergesi kabul edilebilir. SHP Seçim Bildirgesi'nde geçen, “Liberal denilen ancak yalnızca çok dar çevredeki belli kişileri zenginleştirmeye yarayan başıboş ekonomik politikaların yerine...” denilerek sağ skalanın ekonomik anlayışı olan liberal düşünce eleştirilmekte ancak cümlelerin devamında, “...yön gösterici plan ve programlar çerçevesinde özel girişimciliğin teşvik edilmesi başlıca amacımız olacaktır.” (SHP Seçim Bildirgesi, 1991, s. 10) denilerek özel girişimin desteklenmesi ile sol skalanın ekonomik anlayışından uzaklaşarak biraz daha merkeze

kayılmıştır. Ancak bir sonraki beyanda vahşi piyasa ekonomisinden değil, sosyal piyasa ekonomisinden yana olduklarını belirterek daha çok sola yakın olduklarını ifade etmişlerdir. SHP parti tüzüğünde halkçılık, devletçilik, devrimcilik gibi daha çok sol skalaya yakın ilkeleri benimsese de, milliyetçilik ilkesini de parti programına koymuştur. Ancak milliyetçiliği direk sağ partilerin anlayışı ile değil daha çok sol kavramlarla tanıtmıştır (SHP Tüzük, Program ve Grup İç Yönetmeliği, 1990, s. 98,99). Parti programı ve bildirimlerinden dolayı, SHP'yi 1991 seçimleri ve sonrasında değerlendirirken solun en ucuna koymak doğru olmayacaktır. Ancak diğer bir sol parti olan DSP ile kıyaslandığında daha sol bir söylem tercih edildiği görülmektedir. SHP'yi DSP'nin bir soluna koymak doğru olacaktır. Ayrıca DSP açık bir şekilde siyasi skalada bir yerlerinin olmadığını beyan etmiştir. Ancak SHP'de böyle bir durum yoktur. DSP ile SHP'nin parti programları ve seçim bildirimleri kıyaslandığında, DSP'nin bir sol partisi olmasına rağmen daha çok merkezi söylemlerde bulunduğu görülmektedir. DSP'nin parti programındaki içerikler göz önüne alınacak olursa partinin özellikle ekonomi alanındaki tercihleri sola kaysa da, genel söylemleri ve politikaları daha merkezî olduğundan DSP'yi siyasi skalanın merkeze yakın bir tarafında sola koymak doğru olacaktır.

ANAP, özellikle ilk kurulduğu yıllarda genel olarak siyasi skalada merkeze yakın bir konumda kendisini tanımlasa da parti tüzüğünde de açık bir şekilde görülen sağ bir eğilim vardır. ANAP, 1983'te ilk kurulduğu zaman “orta direk” söylemini benimsemiştir. Orta direk, sağ eğilimler olan İslam muhafazakârlığını, ekonomik liberalizmi, milliyetçiliği ve daha çok sol bir yaklaşım olan sosyal demokrasiden oluşan dört farklı eğilimi temsil etmektedir (alıntılayan Kiriş, 2012, s. 28); (aktaran, Kalaycıoğlu, 2007, s. 45). ANAP, parti tüzüğü “gayeler” bölümünde; “Milliyetçiliği, milli ve manevi değerlere bağlılığı düstur ittihaz eden” ifadesiyle ve yine tüzükte geçen; “Milli ve ahlâki değerlerimizi benimsemiş bireylerin yetiştirilmesinin milli eğitimin esası” sayılması partinin muhafazakâr bir çizgide yer aldığını göstermektedir. ANAP parti tüzüğünde kişilerin teşebbüsü gücünü esas alan bir iktisadi gelişmeyi benimsedikleri belirterek, ekonomi politikalarında da sağ bir eğilim gösterdiklerini ortaya koymuştur (ANAP Tüzüğü, 1989, s. 15). Yine, 1991 seçimleri öncesi yayınlanan seçim bildirgesinde ANAP net bir şekilde piyasa ekonomisini ön plana çıkarmaktadır. ANAP, seçim bildirisinde iktisadi politikalarını anlatırken devletin ekonomik faaliyetlerden mümkün olduğunca kendini çekeceğini belirtmiştir. Bu kapsamda, devletin esas görevinin serbest piyasa ve rekabetin istikrarlı bir şekilde devam etmesini,

gelişmesini sağlamak olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu ekonomik politikalar gereği özelleştirmelerin artacağı da ifade edilmektedir (ANAP Seçim Beyannamesi, 1991, s. 22,23,29). Özellikle ekonomi alanındaki serbest piyasa ekonomisi eğilimi ve daha önce iktidarda olduğu yıllarda bu eğilimleri uygulamaya geçirmiş olması ile ANAP merkez sağ bir ekonomik politikaya sahiptir. Ayrıca sürekli manevi değerlere atıflarda bulunularak muhafazakâr bir çizgi de çizilmiştir. Bundan dolayı ANAP'ı siyasi skalada merkezin sağına yerleştirmek doğru olacaktır.

DYP, 1980 askeri darbesi öncesi merkez sağın en önemli temsilcisi olan Adalet Partisi'nin devamı niteliğinde kurulan bir partidir. DYP, 1991 seçimleri için hazırladığı seçim bildirisinde ideolojik yaklaşımlar ve kutuplaşmaların artık etkinliği yitirdiğini belirterek partilerinin ideolojik bir parti olmadığını belirtmiştir (DYP Seçim Bildirgesi, 1991, s. 26). DYP bildirisinde “Türkiye uluslararası toplumun bir üyesi olmak için kültür, sanat, mali sistem, teknoloji, sosyal güvenlik anlayış ve uygulamalarında ileri gelen ülkeler ve dünya ile bütünleşmelidir” ifadesini kullanarak muhafazakâr çizgiden uzaklaşmaktadır (DYP Seçim Bildirgesi, 1991, s. 28). DYP de diğer sağ siyasi partiler gibi serbest pazar ekonomisini ön planda tutmaktadır (DYP Seçim Bildirgesi, 1991, s. 44). Ancak bu ekonomik anlayış ANAP'ınki kadar keskin değildir. DYP'nin ekonomi anlayışında devletin düzenleyici ve destekleyici görevinin temel görev olduğu belirtilmekle beraber, gerektiğinde devletin üretici konumda da olabileceği bir karma model esas alınmaktadır (Kiriş, 2012, s. 38). DYP, tıpkı ANAP gibi kamu iktisadî teşebbüslerinin (KİT) özelleştirilmesini ve hatta bu özelleştirmelerin hızlandırılması gerektiğini savunarak sağ bir eğilim göstermektedir. Aynı şekilde kamuyu da gerektiği ölçüde küçülteceklerini bildiriye eklemişlerdir (DYP Seçim Bildirgesi, 1991, s. 98-101). DYP'nin seçim bildirisindeki eğilimlerine baktığımız zaman özellikle ekonomi politikaları sağ eğilimli olsa da, parti merkeze yakın bir yerde konumlandırılmalıdır.

RP, seçim bildirisinin henüz giriş kısmında seçimlerin Müslüman ülkelere hayırlı olmasını ve seçim gününün bir kurtuluş günü olmasını dilemiştir. Bu söylemlerle din ve dinle ilgili konuların parti için ne kadar önemli olduğu ortaya konulmuştur (RP Seçim Beyannamesi, 1991, s. 1). Bildirilerinin büyük bölümünde seçilmelerinin sadece Türkiye için değil, tüm İslam Devletleri için önemli olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle Siyonizm ve Büyük İsrail'in kurulma çabaları üzerinde endişelerini belirtmişlerdir. Diğer siyasi partilerin birer “Batı taklitçisi” olduklarını ve bu taklitçi partilerin seçimi kazandıkları

takdirde Türkiye'yi ortak pazara sokup İsrail ile tek devlet olacaklarını, bu şekilde Büyük İsrail'in kurulacağını açık bir şekilde seçim bildirimlerinde açıklamışlardır. Bu açıklamaların ardından kendilerini “hakkı üstün tutan, milli görüş zihniyetinin” bir partisi olarak tanıtmışlardır (RP Seçim Beyannamesi, 1991, s. 8-10). RP, duruş olarak hem komünist olarak tanımlanan oluşumların tamamen karşısında, hem de Siyonizm'in kontrolüne geçtiğini söylediği kapitalist ülkeler ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) karşısında bir tutum sergilemektedir (RP Seçim Beyannamesi, 1991, s. 9-13). RP, bu sert duruşu Türkiye'deki partilere karşı da göstermektedir. Rakip partilerden seçim bildirisinin tamamında taklitçi olarak bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra RP bildirisinin bir bölümünde, “Milletimiz 25 yıl solcu CHP yönetiminde inananlara tahakküm devrini; 25 yıl liberal AP yönetimde gazoz-montaj devrini yaşadı.” ifadelerini kullanarak sol olsun, sağ olsun Türkiye'de diğer siyasi partiler ve onların iktidarda olduğu dönemler için çok sert açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca 1991 seçimleri öncesi sekiz yıl süre ile iktidarda bulunan ANAP'ı ülkeyi Batı finans çevrelerine peşkeş çekmekle suçlamıştır (RP Seçim Beyannamesi, 1991, s. 115). RP, ekonomi politikalarında söylem olarak zaman zaman sol eğilimler de göstermektedir. “Emperyalist sömürü bankalarından borç alınmayacaktır” gibi ekonomide sol söylemlerde kullanılmıştır. Yine bildirisinin içinde geçen, “köle düzeni, sömürülmek” gibi ifadeler sol söylemleri çağrıştırmaktadır (RP Seçim Beyannamesi, 1991, s. 116). Bu ifadelere rağmen, teşebbüs hürriyeti ve serbest piyasa ekonomisinin önündeki engelleri kaldıracaklarını ifade etmişlerdir. Piyasa rekabetini sağlamanın devletin temel işlevi olduğunu, devletin sadece kar amacı olmayan kamu hizmetleri ve alt yapı hizmetlerini yerine getireceğini ifade ederek tam anlamıyla sağ bir ekonomik görüş bildirmişlerdir (RP Seçim Beyannamesi, 1991, s. 118).

ANAP ve DYP incelendiği zaman iki partinin siyasi skaladaki yerleri açısından büyük farklılıkların olmadığı görülmektedir. Özal'ın genel başkanlık görevini bırakıp cumhurbaşkanı olduğu sürece kadar ANAP, DYP'ye göre daha çok serbest piyasayı, ekonomiyi öne çıkaran bir parti; DYP ise 1993 yılında Süleyman Demirell'in cumhurbaşkanı seçildiği sürece kadar ANAP'a göre daha muhafazakâr çizgisiyle ön plandadır. Ancak bu durumun zamanla tersine döndüğü kabul edilmektedir (alıntılayan Kiriş, 2012, s. 30); (aktaran Özbudun, 2000, s. 95,96). Bu durumun tersi bir görüşte mevcuttur. Henüz liderleri değişmemesine rağmen iki partinin tabanı hakkında 1989 yılında yapılan ve Tercüman Gazetesi'nde 30 Ekim 1989'da yayınlanan bir araştırmada

ANAP'ın tabanının DYP ile kıyaslandığı zaman daha çok sağa yakın olduğu açıklanmıştır (Çavuşoğlu, 2009, s. 273). Genel bir değerlendirme yapıldığı zaman 1991 senesi itibariyle ANAP ve DYP'yi siyasi skalada bir yere yerleştireceğimiz zaman iki partiyi farklı konumlara koymak doğru olmayacaktır. İki parti de ekonomi politikalarında sağ parti eğilimleri göstermekte, muhafazakârlık dereceleri dönem dönem değişmektedir. Bu yüzden iki siyasi partiyi de merkezin sağında beraber konumlandırmak en doğru seçenek olacaktır. Sağın bir başka siyasi partisi RP'nin söylemlerinde ise maneviyatçılık açık bir şekilde ağır basmaktadır. Maneviyatçı, dini verilerin partinin gerek ekonomik gerekse sosyal politikalarında sıkça kendini gösterdiği görülmektedir. Kimi kesimlerce İslamcı bir parti olarak nitelendirilen RP, bu çizgisiyle 1991 seçimlerinde meclise girmeye hak kazanan partiler arasında siyasi skalanın en sağında konumlandırılmaktadır (Kiriş, 2012, s. 44). Tüm bu analizlerin yanı sıra, Kiriş (2011, s. 55) çeşitli yöntemlerden yararlanarak yukarıda belirtilen söylem, ideoloji, beyanname gibi verileri kullanarak partilerin siyasi skaladaki konumlarını puanlandırmıştır.⁵⁵ Kiriş, 1991 genel seçimleri için yaptığı konumlandırmada, 3,38 puanla SHP'yi mevcut parlamento partileri arasında en solda, DSP'yi 4,03 puanla sol ile merkez arasında, 5,51 ile RP'yi en sağda, 5,02 ile DYP'yi ve 5,14 ile ANAP'ı sağ ile merkez arasında konumlandırmıştır.

Tablo 11: Meclise Giren Partilerin Siyasi Skaladaki Yeri (1991)

Sol		Merkez		Sağ
SHP	DSP		DYP-ANAP	RP

1991 genel seçimleri sonrası hiçbir parti tek başına iktidar olacak çoğunluğa sahip olamamıştır. Bu durumda bir koalisyon hükümeti kurulması zorunlu hale gelmiştir. 1991 sonrası meclise girebilen beş farklı parti kendi aralarında çeşitli kombinasyonlarla gerekli güvenoyunu sağlayacak üye sayısı olan 226'yı yakalayabilmektedir.

⁵⁵ Kiriş bir ile on arası puanlama ile partileri, sağ-sol-merkez şeklinde konumlandırmıştır. Beşten bire doğru puanı olan partileri sol skalaya, beşten 10'a doğru olan siyasi partileri sağ skalaya koymuştur. Beş puana en yakın partiler ise merkeze en yakın partiler olmuştur.

Tablo 12: İki Partili Koalisyon Hükümeti Seçenekleri (1991)

DYP-ANAP	Toplam Üye: 293
DYP-SHP	Toplam Üye: 266
DYP-RP	Toplam Üye: 240

Tablo 13: Üç Partili Koalisyon Hükümeti Seçenekleri (1991)

DYP-ANAP-SHP	Toplam Üye: 381
DYP-ANAP-RP	Toplam Üye: 355
DYP-ANAP-DSP	Toplam Üye: 300
DYP-SHP-RP	Toplam Üye: 328
DYP-SHP-DSP	Toplam Üye: 273
DYP-RP-DSP	Toplam Üye: 247
ANAP-SHP-RP	Toplam Üye: 265

Tablo 14: Dört Partili Koalisyon Hükümeti Seçenekleri (1991)

DYP-ANAP-SHP-RP	Toplam Üye: 443
DYP-ANAP-SHP-DSP	Toplam Üye: 388
DYP-ANAP-RP-DSP	Toplam Üye: 362
DYP-SHP-RP-DSP	Toplam Üye: 335
ANAP-SHP-RP-DSP	Toplam Üye: 272

1991 genel seçimleri sonrası iki partili üç farklı koalisyon seçeneği, üç partili yedi koalisyon seçeneği ve dört partili beş koalisyon seçeneği ile toplam 15 koalisyon seçeneği ortaya çıkmıştır. Ancak meclise giren beş partinin dördünün aralarında koalisyon kurma durumu dünya siyasetinde çok tercih edilen ve rastlanan bir durum değildir. Koalisyon teorileri incelendiği zamanda teorilerin iki ya da üç partiden oluşan koalisyonlar üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle iki partili veya üç partili on farklı koalisyon seçeneği varken dört partili bir koalisyonun kurulması neredeyse imkânsızdır. İki ve üç partili koalisyon seçeneklerinden on tanesinin dokuz tanesinde DYP, koalisyonun bir parçasıdır. DYP'nin içinde bulunmadığı tek koalisyon seçeneği ise ANAP, SHP ve RP üçlü

koalisyonudur. Bu durumda zaten en çok üyeyi parlamentoya sokan DYP'nin koalisyonun bir ayağı olacağı neredeyse kesindir. Ancak hiçbir parti DYP ile koalisyon yapmaya yanaşmaz ve kendi aralarında ANAP, SHP ve RP koalisyonunu kurarlarsa DYP'siz bir hükümet mümkün olabilmektedir. DSP ise bu koalisyon seçeneklerinin en zayıf halkasını oluşturmaktadır. Meclise soktuğu yedi üye ile bütün koalisyon kombinasyonlarında etkisiz eleman olarak kalmaktadır. Diğer partiler kendi aralarında koalisyon kuracakları zaman DSP'nin desteğine matematiksel olarak ihtiyaç duymamaktadırlar. Ancak koalisyon teorileri açısından DSP'nin rolü bu sonuçlara göre kritiktir. Koalisyon teorilerinden, asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyonlar teorisine göre DSP'nin siyasi skaladaki konumu son derece önemlidir. Asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyon teorisine göre koalisyonu siyasi skalada birbirine bitişik olan partiler kurarlar. Bu teoriye göre bir parti, çoğunluğu sağlamak için gerekli olan parti ile anlaşmaktadır. Daha sonra bu iki parti, politika ve ideoloji olarak kendilerine daha yakın olan partiyi de koalisyona katarlar ve siyasi skalaya göre yapışık bir koalisyon kurarlar. 1991 genel seçimleri sonrası oluşan siyasi skalaya baktığımız zaman SHP'yi en sola, RP'yi en sağa, DSP'yi merkezin soluna, ANAP ve DYP'yi ise merkezin sağına yerleştirmiştik. Bu teoriye göre, şayet DYP koalisyonu SHP ile kurmak isterse, siyasi skalada aralarında olan DSP'yi de koalisyona katarak üçlü bir koalisyona girmelidir. Aynı şekilde şayet DYP'nin siyasi skalada aynı çizgide kabul ettiğimiz ANAP ile ikili bir koalisyon kurmasına üye sayısı yetersiz kalsaydı ve DYP, RP ile bunu gerçekleştirebilseydi bu teoriye göre koalisyona ANAP'ı da katmalıydı. 1991 genel seçimlerini koalisyon teorileri açısından değerlendirirken, asgari sayıda partiden oluşan koalisyon teorisi aynı zamanda asgari büyüklükte koalisyon teorisinin kapsamında olduğu için değerlendirmeye alınmamıştır. Asgari çoğunluklu koalisyonlar, parti sayısına bakmaksızın sadece iktidar olmak için gerekli güvenoyu sayısının düşük olması ile ilgilenirken, asgari büyüklükte koalisyon teorisi hem minimum üye sayısı hem de minimum parti sayısını öngörmektedir. 1991 seçimlerinin sonuçlarına baktığımız zaman da asgari büyüklükte koalisyon seçeneklerinin hepsinin aynı zamanda asgari sayıda partiden oluşan koalisyon olduğu görülmektedir. Bu teorilerin dışında asgari uzaklıklı koalisyon teorisi ise siyasi skalada birbirine yakın partilerin koalisyon kurmasını öngörmektedir.

Tablo 15: 1991 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 1

Asgari Çoğunluklu Koalisyonlar	Toplam Üye Sayısı
DYP-RP	Üye Sayısı: 240
DYP-RP-DSP	Üye Sayısı: 247
ANAP-SHP-RP	Üye Sayısı: 265
DYP-SHP	Üye Sayısı: 266
DYP-SHP-DSP	Üye Sayısı: 273

Tablo 16: 1991 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 2

Asgari Büyüklükte Koalisyonlar	Toplam Üye Sayısı
DYP-RP	Üye Sayısı: 240
DYP-SHP	Üye Sayısı: 266
DYP-ANAP	Üye Sayısı: 293

Tablo 17: 1991 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 3

Asgari Uzaklıklı Koalisyonlar	Toplam Üye Sayısı
DYP-ANAP	Üye Sayısı: 293
DYP-RP	Üye Sayısı: 240
DYP-ANAP-RP	Üye Sayısı: 355

Tablo 18: 1991 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 4

Asgari Çoğunluklu Bağlantılı Koalisyonlar	Toplam Üye Sayısı
DYP-DSP-SHP	Üye Sayısı: 273

Tüm ikili ve üçlü koalisyon seçeneklerine baktığımız zaman, çoğunluk ve büyüklük esaslı teoriler açısından en iyi koalisyon seçeneğinin DYP-RP koalisyonu olduğu ortaya çıkmaktadır. Parti sayısını hesaba katmaksızın çoğunluk teorisini inceleyecek olursak,

ANAP-RP-SHP koalisyonu en iyi ikinci seçenektir.⁵⁶ Parti sayısını da minimize edecek şekilde büyüklük esasına göre bir diğer koalisyon tercihi, DYP-SHP koalisyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzaklık esaslı değerlendirme yaptığımız zaman ise bu dönem için siyasi skaladaki yerleri açısından DYP-ANAP koalisyonu en iyi seçenektir. Skaladaki yerlerine baktığımız zaman asgari uzaklık teorisine göre DYP ve RP'nin kuracakları koalisyon bir diğer seçenektir.⁵⁷

Koalisyon teorilerine göre her zaman o teorinin en iyi seçeneğinin seçilmesi gerekmemektedir. Ülkelerin, partilerin özel durumları ve tercihleri bazı koalisyon seçeneklerini neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Bu durumda, kurulan koalisyon hükümetinin tüm teoriler arasında en iyi konumda olduğu seçenek seçilir ve o teori esas alınır. Örneğin, RP Türkiye'de siyasi skalanın sağında bulunduğu için skalada merkezin sağında bulunan DYP için en iyi koalisyon seçeneklerinden biri gibi görünse de, RP'nin görüş ve politikaları DYP'nin oldukça uzağındadır. Nitekim RP, 1991 genel seçimleri için hazırladığı seçim bildirisinde sürekli DYP'yi de diğer partiler gibi Batı'nın etkisi altında taklitçi parti olarak tanımlamaktadır.

1991 seçimleri sonrası kurulan iki hükümet; 49. ve 50. Hükümetler, DYP ve SHP arasında kurulan koalisyon hükümetleri olmuştur. DYP-SHP koalisyonu, teoriler arasında asgari çoğunluklu koalisyonlar açısından en iyi dördüncü seçeneği oluşturmaktadır. Ancak işin içine asgari parti sayısını da katacak olursak, en iyi ikinci seçenektir. Koalisyon, asgari büyüklükte koalisyonlar teorisi açısından ise DYP-RP seçeneğinin ardından en iyi ikinci tercih olarak göze çarpmaktadır. Daha önce açıklanan sebeplerden dolayı, bu seçim döneminde DYP-RP koalisyonu çok mümkün gözükmediğinden asgari büyüklükte koalisyonlar açısından en iyi olağan seçenek olarak DYP-SHP koalisyonunu değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bununla beraber DYP-SHP koalisyonu, uzaklık esasına dayanan teorilere göre en son tercih edilecek seçeneklerden biri olarak dikkat çekmektedir. DYP-SHP koalisyonu açık bir şekilde asgari büyüklük teorisine göre kurulan bir koalisyon hükümeti olmuştur.

⁵⁶ DYP ve RP zaten kendi aralarında koalisyon kuracak güvenoyuna sahip oldukları için, DYP-RP-DSP üçlü koalisyonu bu değerlendirmeye alınmamıştır.

⁵⁷ DYP ve RP siyasi skalanın aynı yönünde bulunsun da, siyasi görüş ve politikalar açısından birbirlerine oldukça uzakta durmaktadırlar.

3.1.2. 20 Kasım 1991 - 16 Mayıs 1993; Birinci DYP-SHP Koalisyonu (49.Hükümet)

1980'lerde Sovyetler'in eski etkinliğini kaybedip yıkılma sürecinin başlaması, Mihail Gorbaçov'un Batı ile olan ılımlı politikalar yürütmeye başlaması gibi uluslararası gelişmeler Türkiye'ye de yansımıştır. Soğuk savaşın artık bitmeye yakın olması ile oluşan siyasi ortam artık eskisine oranla sağ ve sol partiler arasındaki mesafenin azalmasına neden olmuştur. Nitekim sağ ve sol partilerin birbirleri ile uzlaşması ve koalisyon hükümetleri kurmaları daha olağan hale gelmiştir.

1991 genel seçimleri sonrası, son ANAP Hükümeti'nin başbakanı Mesut Yılmaz istifasını cumhurbaşkanına sunmuş ve partisinin herhangi bir koalisyona girmeyeceğini bildirmiştir. ANAP lideri koalisyona girmeye sıcak bakmadıklarını, “ANAP-DYP koalisyonu başarısız olursa, seçmen ya aşırıya ya sola yönelir. Bu koalisyon başarılı olursa, bundan büyük ortak yani DYP karlı çıkar. Onun için biz şimdilik alternatif olarak kalma kararındayız.” açıklamasını yaparak ifade etmiştir (Milliyet, 8/11/1991, s. 10). Cumhurbaşkanı Turgut Özal genel seçimler sonucunda birinci parti olan DYP lideri Süleyman Demirel'e hükümeti kurma yetkisi vermiştir. Seçimlerde en çok oyu alan üçüncü parti olan SHP lideri Erdal İnönü ile Süleyman Demirel bir koalisyon hükümeti kurma konusunda uzlaşmaya varmışlardır. Koalisyon hükümeti beklenenden çok daha kısa sürede kurulabilmiştir. Koalisyonun bu kadar kısa bir sürede kurulmasını DYP lideri Demirel şu ifadelerle açıklamaktadır; “Bunun dışında hükümet çıkmaz. Çünkü meclisteki kompozisyon yine geçmişin getirdiği sebeplerden, insanların şahsi kusurlarından değil, toplanamaz, bir araya getirilemez. Bir araya getirilmesi mümkün olan DYP-SHP'dir” (Yalansız, 2006, s. 448). Yine, gerek ANAP'ın bir koalisyona girmek istemediği gerekse Demirel'in ANAP ile bir koalisyon kurmaya çok sıcak bakmadığı, koalisyon görüşmeleri sırasında Demirel'in yaptığı şu açıklama ile anlaşılmaktadır; “Biriyle anlaşsak o zaman hükümette yer almam, muhalefette kalacağım diyen Yılmaz'a gitmeyebilirim. Buna gerek kalmayabilir” (Milliyet, 11/11/1991, s. 15).

49. Hükümet'in bakan dağılımı, partilerin üye sayıları ile orantılı olmuştur. Başbakanın DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel olduğu kabinede, on devlet bakanı DYP'liyken, beş devlet bakanı SHP'li olmuştur. Adalet Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı SHP'nin aldığı kritik bakanlıklar olarak göze çarpmaktadır. Bu bakanlıkların dışında Turizm, Kültür, Sanayi ve Ticaret, Çalışma ve Sosyal Güvenlik, Bayındırlık ve İskan Bakanlıkları da SHP'li üyelere verilmiştir. Bakan dağılımına baktığımız zaman ülke

yönetiminde ve politikaların yürütülmesinde daha önemli bir role sahip Milli Savunma, İçişleri, Maliye ve Gümrük, Milli Eğitim, Sağlık Bakanlıkları gibi bakanlıkların büyük çoğunluğunun Başbakan Süleyman Demirel'in partisi DYP'de kaldığı görülmektedir.⁵⁸ Adalet ve Dışişleri dışındaki bu bakanlıkların Başbakan Süleyman Demirel'in partisinin üyelerinden oluşması, hükümetin politikalarının senkronize bir şekilde yürütülmesinde bir avantajdır.

DYP-SHP koalisyonu 30 Kasım 1991'de yapılan güvenoyu oylaması sonucu 280 kabul oyu ile güvenoyu almıştır (TBMM 19. Dönem 9. Birleşim, 1991, s. 239). DYP-SHP koalisyonu göreve başladıktan kısa bir süre sonra sekizinci Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın vefatı gerçekleşmiştir. Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993'te hayatını kaybetmesinin ardından yeni bir cumhurbaşkanının seçilmesi gerekmiştir. DYP lideri ve 49. Hükümet'in başbakanı olan Süleyman Demirel, Özal'ın vefatı üzerine en önemli cumhurbaşkanı adayı olarak dikkat çekmektedir. Dönemin İçişleri Bakanı ve Süleyman Demirel'in yol arkadaşlarından olan İsmet Sezgin'in vermiş olduğu bir mülakatta, Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığını ne denli istediği görülmektedir. Özal'ın vefat ettiği gün İsmet Sezgin'in Demirel'e “Size cumhurbaşkanlığı yolu göründü.” sözüne karşılık Demirel; “daha önce cumhurbaşkanlığını birkaç kez altın tepside verdiğini ve bu defa kabul etmesi gerektiğini aksi takdirde kendisine başka bir kulp takacaklarını” ifade etmiştir (Çavuşoğlu, 2016, s. 1046, 1047). Nitekim Süleyman Demirel kendi partisi ile beraber koalisyon ortağı olan SHP'nin desteğini alarak aday olmuştur. Demirel'e karşı aday olan diğer isimler Kamran İnan, İsmail Cem, Lütfi Doğan olmuştur. 8 Mayıs 1993'te mecliste yapılan seçimlerin ilk turunda Süleyman Demirel 234 oy alırken, en yakın rakibi Kamran İnan 95 oy alabilmiştir (TBMM 19. Dönem 101. Birleşim, 1993, s. 429,431). İkinci tur oylamada da gerekli oyu hiçbir aday alamayınca üçüncü tur oylamalarına geçilmiştir. Üçüncü tur oylamalarında 244 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel seçilmiştir (TBMM, 19. Dönem 103. Birleşim, 1993, s. 508).

İlk dönem DYP-SHP koalisyonunda çok derin görüş ayrılıkları olmasa da bazı münferit olaylar da gerçekleşmiştir. Güneydoğu politikaları ve özelleştirmeler bu problemlerden bazılarıdır. SHP'nin özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi milletvekilleri hükümetin Güneydoğu politikalarını bu süre içerisinde sıkça eleştirmişlerdir. Örneğin,

⁵⁸ 49.Hükümet Kabine Üyeleri için bkz. (https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_Cabinets.aspx).

SHP Diyarbakır Milletvekili Salih Sümer, “Güneydoğu bizim Bosna-Hersek'imiz” ifadesini kullanarak hükümeti eleştirmiş, hatta bu eleştirini dile getirirken “hükümetiniz” ifadesini kullanarak kendi partisi sanki hükümet dışındaymış gibi bir tutum sergilemiştir (Milliyet, 14/06/1993, s. 13).

3.1.3. 25 Haziran 1993 - 5 Ekim 1995; İkinci DYP-SHP Koalisyonu (50.Hükümet)

Sekizinci Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümü üzerine yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini Başbakan ve DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel kazanınca yeni bir hükümetin kurulması zorunlu hale gelmiştir. Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı seçilmesi sonrası olağanüstü kongreye giden DYP, 13 Haziran 1993'te yeni genel başkanını seçmiştir. Tansu Çiller, Köksal Toptan ve İsmet Sezgin'in yarıştığı kongreyi ilk turda oylamaya katılan 1106 delegenin 574'ünün oyunu alan, ikinci turda diğer adayların çekilmesi ile delegelerin 933'ünün oyunu alan Tansu Çiller kazanmıştır. Kongre sırasında Çiller için yapılan “Vur vur inlesin, Mesut Yılmaz dinlesin” sloganları, siyasi skalada birbirine ne kadar yakın olurlarsa olsunlar bu iki parti arasında büyük rekabet olduğunu açık bir şekilde göstermiştir (Milliyet, 14/06/1993, s. 11). DYP'de genel başkan değişimi yaşanmasına rağmen SHP ile koalisyonun devam edeceği şeklinde hava devam etmiştir. Özellikle ANAP ile olan rekabet, RP ile ilişkilerin çok iyi olmaması gibi nedenlerle yeni bir DYP-SHP koalisyonu kongre içerisinde, kulislere konuşulmuştur (Milliyet, 14/06/1993, s. 12). DYP'nin yeni lideri Çiller genel başkan seçilir seçilmez, Milliyet Gazetesi Ankara Büro Şefi Fikret Bila'ya verdiği röportajda SHP ile şu ana kadar çok uyumlu bir koalisyon yürüttüklerini ve daha önceki sağ-sol çekişmelerinin zaman zaman demokrasiyi tıkamasına rağmen bu koalisyonun demokrasi için iyi bir sınav verdiğini söylemiştir (Milliyet, 14/06/1993, s. 13).

Tansu Çiller'in yeni Bakanlar Kurulu'nda on DYP'li, beş SHP'li Devlet Bakanı olarak görev almışlardır. Adalet, Dışişleri, Bayındırlık ve İskan, Çalışma ve Sosyal Güvenlik, Sanayi ve Ticaret, Kültür, Turizm Bakanlıkları SHP'de kalırken, diğer bakanlıklar DYP'lilerde kalmıştır. DYP-SHP arasındaki bakanlık dağılımı bir önceki Süleyman Demirel dönemi ile aynı olmuştur (TBMM 19.Dönem, 118. Birleşim, 1993, s. 284,285). 5 Temmuz 1993'te yapılan oylama sonucunda, 247 kabul oyu ile Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. Hükümeti güvenoyu almıştır (TBMM 19. Dönem 122. Birleşim, 1993, s. 29). Çiller başbakanlığındaki 50. Hükümet siyasi skalanın solunda bulunan iki parti olan CHP ve SHP'nin, CHP çatısı altında birleşmeleri ve CHP'nin yeni genel başkanının Deniz

Baykal olması ile 5 Ekim 1995'te sona ermiştir. Deniz Baykal'ın genel başkan seçildiği CHP Kurultayı sonrasında Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin ve on CHP'li bakan istifalarını Baykal'a sunmuştur (Milliyet, 12.09.1995, s. 1). Deniz Baykal'ın hükümet konusunda öne sürdüğü bazı şartlar konusunda iki parti birbiriyle anlaşamamışlardır. DYP-CHP koalisyonunun devamı için yapılan görüşmelerde İstanbul Emniyet Müdürü Necdet Menzir gibi DYP'ye yakınlığı ile bilinen bazı bürokratların, Baykal tarafından görevinden alınmasının istenmesi üzerine Çiller bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Baykal, koalisyonu bozma kararı almıştır. Tüm bu gelişmelerin ardından Çiller, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e istifasını sunmuştur (Yalansız, 2006, s. 465). İkinci DYP-SHP koalisyonunun bozulmasının ardından, Çiller tarafından azınlık hükümeti kurulmuş ancak bu hükümet meclisten gerekli güvenoyunu alamadığı için sadece 25 gün görevde kalmıştır. Çiller'in 51. Hükümeti güvenoyu alamayınca CHP, Çiller'in ülkeyi seçime götürmesi koşuluyla 52. Hükümet'e destek vermiştir ve DYP-CHP'nin oluşturduğu bu geçiş hükümeti 1995 genel seçimlerine kadar görevde kalmıştır (Özsoy, 2000, s. 54).

3.1.4. DYP-SHP Hükümetlerinin İstikrar ve Verimlilik Açısından Değerlendirilmesi

DYP ve SHP, 20 Kasım 1991'den 5 Ekim 1995'e kadar iki farklı hükümette iktidarı paylaşmışlardır. DYP ve SHP koalisyon hükümeti aralarında yaptıkları 19 Kasım 1991 tarihli protokolü, eklerini ve temel hedeflerini ilke olarak benimsemiştir. 1993'te Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra onun yerine DYP'de genel başkan seçilen Tansu Çiller de SHP ile koalisyon kurmuş ve önceki hükümet döneminde belirlenen protokol ve ilkeleri genel olarak benimsemiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015a, s. 1819).

DYP-SHP koalisyonunun ilk döneminde zaman zaman yaşanan Özal-Demirel çatışması bu hükümet döneminde dikkate alınması gereken bir husustur. Örneğin, Kürtçe yayın konusunda Özal, Kürtçe yayının serbest olmasını savunurken; Demirel buna karşı çıkmaktaydı. Yine, DYP-SHP koalisyonunun protokolünde yer alan demokratikleşme paketinin içinde olan yargı reformunu Özal, “gözaltı süresini kısalttığı ve tutuklulukta geçecek süreye sınırlama getirdiği” gerekçesiyle veto etmiştir. Bu gibi vetoların Özal-Demirel çatışmasından kaynaklandığı ve bu durumun da hükümetin performansını olumsuz bir şekilde etkilediği görüşü hâkimdir (Yalansız, 2006, s. 452, 453).

İlk DYP-SHP koalisyonu döneminde; gazeteci yazar Uğur Mumcu'nun öldürülmesi, eski Maliye Bakanı Adnan Kahveci'nin şüpheli bir trafik kazasında hayatını

kaybetmesi, Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis'in şüpheli bir uçak kazasında şehit düşmesi gibi olaylar bu dönemde yaşanan şüpheli ölümlerin sadece birkaçıdır. Yine bu koalisyon döneminde sıkça terör örgütü PKK'nın eylemleri gerçekleşmiştir. Örneğin, 1991'in son günlerinde PKK terörü şiddetini artırmaya başlamış, 25 Aralık 1991'de Olağanüstü Hal Valisi Necati Çetinkaya'nın kardeşinin mağazasına PKK'lı teröristlerin molotof kokteyli ile yaptığı saldırı sonucunda, Vali'nin yeğeninin de aralarında bulunduğu 11 kişi yaşamını yitirmiştir. Yine, 1992 yılının yaz aylarında PKK'nın Şırnak'a yaptığı saldırılardan sonra nüfusun çok büyük bir bölümü başka il ve ilçelere göç etmek zorunda kalmıştır (Yalansız, 2006, s. 450-455). Koalisyon hükümeti dönemi boyunca gerçekleşen faili meçhul cinayetler ve terör saldırıları bu hükümetin, ülkenin huzur ve güvenliği sağlama konusunda başarısız bir performans göstermiş olmasına neden olmuştur. Bu durum sadece bir güvenlik problemi olarak kalmamış, ekonomiyi de son derece olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Daha önceki bölümlerde açıklandığı üzere, politik şiddet siyasi istikrarının bir ölçütü olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda üç verimlilik kıstasından biri olan sosyal verimlilik de siyasal şiddet, faili meçhuller, terör olayları ile ölçülmektedir. Bu bakımdan birinci DYP-SHP koalisyonu siyasi istikrarın süre dışındaki ölçütleri ve sosyal verimlilik açısından başarısız bir dönem geçirmiştir.

İkinci DYP-SHP koalisyonu döneminde de benzer olaylar yaşanmaya devam etmiştir. Çiller başbakanlığındaki hükümet göreve başladıktan çok kısa bir süre sonra Madımak olayı yaşanmıştır. Madımak olayında, başta yazar Aziz Nesin'i olmak üzere Madımak Oteli'nde kalan yazar ve bilim adamlarından oluşan grubu protesto etmek üzere toplanan halka, güvenlik güçleri tarafından gerekli müdahaleler edilememiş, olaylar büyümüş ve en sonunda otelin yakılması ile daha sonra sayısı 37'ye çıkmak üzere 31 kişi yaşamını yitirmiştir. Bu olay sonrası olağanüstü toplanan Bakanlar Kurulu, Sivas'ta iki gün sokağa çıkma yasağı ilan etmek durumunda kalmıştır (Milliyet, 3/07/1993, s. 1,19). Yine, 1993'ün Ekim ayında PKK terör örgütünün eylemleri artmış, birçok güvenlik görevlimiz ve vatandaşımız şehit düşmüştür. Terör örgütünün Lice'deki saldırısında PKK'lı teröristlerle çatışırken Diyarbakır Jandarma Bölge Komutanı Tuğgeneral Bahtiyar Aydın şehit düşmüştür (Milliyet, 23.10.1993, s. 1). Tüm bu olumsuz gelişmelerden dolayı, ikinci DYP-SHP koalisyonu da sosyal verimlilik açısından başarısız olmuştur.

Tablo 19: 49. Hükümetin Kanun İstatistikleri

Kanunun İlgili Olduğu Alan	Yeni Kanun Düzenlemesi Sayısı	Kanun Değişikliği, KHK Düzenlemeleri	Toplam Kanun Düzenlemesi Sayısı
Siyasi Partiler/Seçimler/Mahalli İdareler/İl-İlçe Kanunları	1	4	5
Kamu Kurum ve Kuruluşları/KİT/DMK/TSK Kanunları	0	28	28
Maliye/Bütçe/Ekonomi/Bankalar/Tarım Kanunları	11	10	21
Eğitim/YÖK Kanunları	1	11	12
SGK/Emekli Sandığı/Bağkur / Sigortalar/Sosyal Yaşam/Emeklilik / Konut/Mülkiyet/Doğal Afet Kanunları	2	14	16
Spor Kanunları	2	0	2
Yabancılar/Vatandaşlık Kanunları	1	2	3
Uluslararası Antlaşma Onay Kanunları	0	45	45
Yargı/Terörle Mücadele Kanunları	3	5	8
Toplam	21	119	140

Kaynak: TBMM, Cumhuriyet Dönemi Meclisleri Genel Kurul Tutanaklarına Erişim Sistemi

Daha önceki bölümlerde açıklandığı üzere hükümetlerin üç verimlilik kıstasından biri olan politik verimlilik, hükümetlerin çıkardıkları kanun sayısı ve onların hangi alanlarda çıkartıldığı ile ilgilidir. Yani bir hükümet döneminde çok sayıda kanun düzenlemesi yapılmış bile olsa, kanunların detayına bakmadan o hükümet için politik verimlilik açısından başarılıdır dememiz mümkün değildir. 49. Hükümet'in kanun düzenleme performansına baktığımız zaman DYP-SHP birinci koalisyon döneminde 147 kanun düzenlemesi yapılmış; bu düzenlemelerin yedi tanesi cumhurbaşkanı tarafından onaylanmayıp, geri gönderilmiştir.⁵⁹ 20 Kasım 1991 ile 16 Mayıs 1993 tarihleri arasında

⁵⁹ Kanun düzenlemeleri ve istatistikleri için ayrıntılı bilgi bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=1&v_donem=19&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=380&v_gelecek_sayfa=1&v_kullanici_id=12025243).

görev yapmış olan 49. Hükümet toplamda 544 gün görev yapmıştır. 544 gün için 140 kanunun kabul edilip, resmi gazetede yayınlanması başarılı bir hükümet performansı olarak görünse de, kanun düzenlemelerinin içeriğine bakıldığı zaman farklı bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde yeni kanun düzenlemesi sayısı sadece 21 olmuştur. Bu 21 yeni kanunun birçoğunun da bütçe ile ilgili olağan kanunlar olduğu varsayılacak olursa, bu durum hükümetin politik verimliliği açısından olumsuz bir durum oluşturmuştur. Değiştirilen, kaldırılan kanunlar veya yetki kanunlarına bakılacak olursa, 119 kanun düzenlemesinin 45 tanesini uluslararası antlaşmaların, sözleşmelerin onaylanması oluşturmaktadır. Bu 45 düzenlemeyi de çıkartınca, 49. Hükümet döneminde 21 tane yeni kanununun dışında sadece 74 kanun düzenlemesi yapılmıştır. Bu rakamlar göz önünde tutulacak olursa, 49. Hükümet toplam kanun düzenlemesi sayısı açısından başarılı, kanun düzenlemelerinin detayları açısından başarısız bir dönem geçirmiştir. Bundan dolayı, politik verimlilik açısından da, tıpkı sosyal verimlilik açısından olduğu gibi başarısız sayılmaktadır.

Tablo 20: 50. Hükümetin Kanun İstatistikleri

Kanunun İlgili Olduğu Alan	Yeni Kanun Düzenlemesi Sayısı	Kanun Değişikliği, KHK Düzenlemeleri	Toplam Kanun Düzenlemesi Sayısı
Siyasi Partiler/Seçimler/Mahalli İdareler/İl-İlçe Kanunları	2	9	11
Kamu Kurum ve Kuruluşları/KİT/DMK/TSK Kanunları	3	19	22
Maliye/Bütçe/Ekonomi/Bankalar/Tarım Kanunları	21	32	53
Eğitim/YÖK Kanunları	0	3	3
SGK/Emekli Sandığı/Bağkur / Sigortalar/Sosyal Yaşam/Emeklilik / Konut/Mülkiyet/Doğal Afet Kanunları	5	12	17
Spor Kanunları	0	1	1
Yabancılar/Vatandaşlık Kanunları	0	1	1

Uluslararası Antlaşma Onay Kanunları	0	90	90
Yargı/Terörle Mücadele Kanunları	1	10	11
Anayasa Değişikliği Kanunu	0	2	2
Toplam	32	179	211

Kaynak: TBMM, Cumhuriyet Dönemi Meclisleri Genel Kurul Tutanaklarına Erişim Sistemi

50. Hükümet döneminde 218 kanun düzenlemesi yapılmıştır.⁶⁰ Bu 218 kanun düzenlemesinin yedi tanesi cumhurbaşkanı tarafından geri gönderilmiş ve kanunlaşmamıştır. Sayı açısından 211 başarılı bir kanun düzenleme sayısıdır. Ancak tıpkı 49. Hükümet'de olduğu gibi detaylara bakılınca durum farklı olmaktadır. Kanun düzenlemeleri incelendiği zaman, 32 yeni kanun düzenlemesi yapıldığı görülmektedir. Tam 864 gün görev yapan bu hükümet için 32 sayısı başarılı bir rakam değildir. Bu 32 yeni düzenlemenin önemli bir kısmını da bütçe kanunlarının oluşturduğu göz önüne alınırsa bu açıdan hükümeti başarılı kılmak çok doğru olmayacaktır. Kanunlaşan 211 düzenlemenin 90 tanesinin uluslararası antlaşma ve sözleşmelerin onay kanunu olduğunu dikkate almak gerekmektedir. İki yıldan fazla bir süre görevde kalmış bir hükümet için, hele ki özellikle imzaladıkları koalisyon protokolü ve hükümet programlarında birçok yeni düzenlemenin taahhüdünü verdikleri düşünülecek olursa, 50. Hükümet'in yeterli kanun düzenlemesi yapmadığını açıkça belirtebiliriz. Ancak buna rağmen politik verimlilik açısından bir önceki DYP-SHP koalisyonuna göre daha başarılı bir dönem geçirildiği ifade edilebilir.⁶¹

Hükümetlerin politik verimliliğini incelerken hükümetlerin imzaladıkları ve koalisyon protokolünde yer verdikleri hususları da incelemek gerekmektedir. Protokoldeki hususlara ne kadar uydukları bir performans kriteridir.⁶² DYP ve SHP koalisyonu kurulurken bazı ortak hedef ve görüşler üzerinde uzlaşmışlardır. Uzlaşılan görüş ve hedeflerden biri yeni bir anayasaya duyulan ihtiyaçtır. 1982 Anayasası'nın ülke gereksinimlerini karşılamadığı ve demokratik, çoğulcu bir yeni anayasanın hazırlanacağı ifade edilmiştir. DYP ve SHP koalisyonu anayasa değişikliği dışında, 12 Eylül'den kalma

⁶⁰ İki hükümet arasında 24 Haziran 1993'te düzenlenen "Memurlar ve Diğer Kamu Görevlileri Hakkında Bazı Kanunlar ile Teşkilat Kanunlarında Değişiklik Yapılmasına Dair Yetki Kanunu" bu iki hükümetin görev süreleri içerisinde yer almadığı için ele alınmamıştır.

⁶¹ Hükümetlerin politik verimlilik kıyaslaması, sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

⁶² Hükümetlerin protokol ve programlarına uymaları bir performans ölçütü olsa da, hükümetlerin kıyaslanması hususunda kullanılmayacaktır. Çünkü, her hükümetin protokolde önem verdikleri unsurlar ve programlar farklılık göstermektedir. Bu yüzden somut bir kıyaslama mümkün olmayacaktır. Politik verimlilik, somut bir veri olan kanun istatistikleri açısından karşılaştırılacaktır.

demokrasiye aykırı gördükleri tüm yasal düzenlemeleri, uygulamaları ve kısıtlamaları yürürlükten kaldıracaklarını beyan etmişlerdir. Ayrıca 1982 Anayasası'nın geçici 15. maddesini⁶³ evrensel hukuk ilkelerine aykırı olduğu için kaldırma çalışmaları içerisine gireceklerini bildirmişlerdir. Koalisyon hükümeti, cumhurbaşkanlığı ile ilgili yeni bir düzenleme yapılacağını programında belirtmiştir. Bu düzenleme; seçimi, görev ve yetkileri ile parlamenter sisteme uygun bir cumhurbaşkanlığı düzenlemesi yapılmasını öngörüyordu. Üniversitelerle ilgili ise YÖK sisteminin kaldırılacağını ve yerine üniversitelerin kendilerinin belirleyeceği adaylar arasından seçilen üyelere oluşan Yüksek Eğitim ve Kuruluşu kurulacağını belirtmişlerdir. Seçme yaşını 18, seçilme yaşını 25'e indireceklerini; öğrencilerin siyasi partilere üye olmalarını, öğretim üyelerinin siyasi partilerin üyesi olmalarının ve merkez organlarında görev almalarının önündeki yasal engelleri kaldıracaklarını programlarında açıklamışlardır. Koalisyon hükümetinin bir başka açıklaması da, radyo ve televizyon ile ilgili olmuştur. Hazırlanan protokolde, radyo ve televizyon alanında kamusal ve özel bütün yayınlar için tarafsızlık kuralı getirileceği ve bütün kamu, özel radyo ve televizyon yayınlarının tarafsızlığı ve bu alanda uyulması gereken yayın ilkelerinin özerk bir yüksek kurulun denetimine bağlanacağı ifade edilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015a, s 1631,1632, 1646).

DYP-SHP koalisyonu yeni bir anayasa yapacaklarını hükümet kurulurken açıklamalarına rağmen bunu 49. Hükümet döneminde gerçekleştirilememişlerdir. DYP ve SHP'nin meclisteki toplam üye sayısı 266'yken, Türkiye'de anayasa değişikliğini referanduma götürmek için meclis üye tam sayısının beşte üç çoğunluğu gerekmektedir.⁶⁴ Bu rakam 1991 senesi için 270'tir. Ancak mecliste kabul edilen anayasa değişikliğine ilişkin kanun, cumhurbaşkanı tarafından tekrar görüşülmek üzere meclise gönderilirse bu defa değişikliğin kabulü için 300 üyeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumda cumhurbaşkanı onaylarsa anayasa değişikliği kabul edilmektedir ya da referanduma götürülmektedir. DYP-SHP koalisyonunun toplam üye sayısı anayasa değişikliği için ihtiyaç olan 300 üye sayısının çok altında olmasına rağmen 270 sayısına çok yakındır. Sadece mecliste yedi kişiyle temsil edilen DSP'nin desteği ile bu değişiklikleri geçirecek sayıya ulaşabileceklerdir. 270 sayısını tek başına bu iki parti yakalayamasa da sadece dört üye ile

⁶³ 1982 Anayasası'nın geçici 15. maddesi ile 1980 askeri darbesinden itibaren ilk genel seçimler ve TBMM Başkanlık Divanı kuruluna kadar geçen süre içerisinde Milli Güvenlik Konseyi ve bu dönemde kurulmuş hükümetlerin, Danışma Meclisi'nin her türlü karar ve tasarrufları cezai, mali ve hukuki sorumluluklarına yargı yolu kapatılmıştır (Tan, 1994, s. 374).

⁶⁴ 1982 Anayasası 175. maddede anayasa değişikliği ile ilgili hususlar düzenlenmiştir.

bu sayı yakalanabilmektedir. Bunun için partilerle uzlaşmak zorunda değillerdi, sadece diğer partilerden dört üyeyi ikna edip, gizli oylama sonucu anayasa değişiklik teklifini cumhurbaşkanına gönderebilirlerdi. Bu rakama ulaşabildiği takdirde ipler cumhurbaşkanında olacaktır. Cumhurbaşkanı meclise değişiklik teklifini geri gönderdiği takdirde 300 üyeye ihtiyaç duyacaklardır ve bu durumda diğer partilerin de desteğine ihtiyaç duyacaklardır. Ancak bu durumda anayasa değişikliğinin yapılmamasının faturası koalisyon hükümetine değil, dönemin cumhurbaşkanına çıkacaktır. DYP-SHP birinci koalisyon dönemine baktığımız zaman bu konuda çeşitli çalışmalar olmuş ancak bu dönem içerisinde herhangi bir anayasa değişikliği olmamıştır. Koalisyon kurulurken yapılan açıklamada yeni bir anayasanın önemine dikkat çekildiği düşünülünce hiçbir değişiklik yapılamaması hükümetin performansı için olumsuz bir göstergedir. 50. Hükümet döneminde de koalisyon hükümeti kurulurken ifade edilen köklü anayasa değişiklikleri hedeflerine tam olarak ulaşılmasa da, birkaç maddede düzenleme yapılmıştır. Bu değişikliklerin ilki 1993 yılında Anayasa'nın 133. maddesi üzerinde olmuştur. DYP ve SHP'nin grup başkanvekillerinin Anayasa'nın 133. maddesinin değiştirilmesine dair verdikleri kanun teklifi Anayasa Komisyonu'nda diğer anayasa tekliflerinden ayrı değerlendirilmiş, kısa sürede Genel Kurul'un oylamasına sunulmuştur. Nisan ayında meclise gelen anayasa değişikliği genel hatlarıyla beş siyasi parti tarafından da benimsenmiş ancak geneli itibari ile değişikliğin yapılması konusunda partiler değişikliğin detayları hakkında bir ayrışma yaşamışlardır ve teklifin kabulü Temmuz ayını bulmuştur. 133. maddenin değişikliği teklif edildiği dönemde SHP ve DYP'li vekiller Anayasa'nın 67, 68, 69 ve 76. maddelerinin de değiştirilmesi için kanun teklifinde bulunmuşlardır. 67, 68 ve 69. madde ile siyasi partilerle ilgili hükümet programlarında yer alan değişiklikleri yapmak istemişlerdir. 76. maddede yapılacak değişiklik ile de seçilme yaşını 25'e indirmek istemişlerdir. Ancak ilk aşamada sadece 133. maddede değişiklik yaparak yine programlarında yer alan radyo ve televizyonla ilgili düzenlemeleri yapabilmişlerdir. 1982 Anayasası'nın 133. maddesinde yapılan değişiklik gibi diğer maddelerde hızlıca bir değişiklik yapılamamasının birkaç nedeni olmuştur. Anayasa değişikliklerinin gerçekleştirilememesinin arkasında, partilerin bir genel uzlaşma yerine maddeyi kendi istedikleri şekilde düzenlemek istemeleri ve siyasi rekabet yatmaktadır. DYP ve SHP dışındaki partilerin genel tutumları, tıpkı DYP ve SHP'nin hükümet programında geniş yer tuttuğu gibi 1982 Anayasası'nın birçok maddesinin tekrar düzenlenmesi gerektiği olmuştur. Meclisteki tüm partilerin anayasa değişikliği konusunda ortak bir tavırları

olmasına rağmen bu konuda çok önemli bir gelişmenin olmadığı açıkça görülmektedir. ANAP'ın 133. madde hakkındaki görüşlerini ifade eden Gümüşhane Milletvekili Mahmut Oltan Sungurlu, ANAP olarak anayasa değişikliği tekliflerine karşı tavırlarının pozitif olduğunu, kanun üzerinde antant kalırlarsa değişikliğe evet diyeceklerini, diğer maddelerde ise müzakere edeceklerini ifade etmiştir. Sungurlu, bu maddenin bir uzlaşma içerisinde meclise sunulduğunu ifade etmiştir. Anayasa değişikliklerinin bu dönemde yapılamamasının nedenini RP, koalisyon hükümetinin ağır davranmasına ve yeterince uzlaşma sağlanamamasına bağlamıştır. ANAP ise anayasa değişikliklerini sonuna kadar destekleyeceklerini beyan etmesine rağmen, değişiklik tekliflerinin içeriklerinin kendi programları ile uyumlu olmamasından dolayı yeterli desteği vermemiştir (TBMM 19. Dönem, 91. Birleşim, 1993, s. 28-31,54).

1995 yılı geldiği zaman ise çok büyük çaplı bir anayasa düzenlemesi yapılmıştır. Bu anayasa değişikliklerinin en dikkat çekici noktası üç farklı partinin birlikte bu değişikliklerin teklifini yapmış olmasıdır. DYP, ANAP ve SHP'li grup başkanvekilleri ve diğer vekillerle toplam 301 üye, 1982 Anayasası'nın başlangıç metni ve bazı maddelerinin değişmesi için birlikte kanun teklifi vermişlerdir. Üç partinin konsensus sağladığı maddeler dışında da DYP'li Güneş Müftüoğlu ve 170 arkadaşı tarafından Anayasa'nın 127. maddesinin değişmesi için kanun teklifi verilmiştir. Ayrıca ANAP'lı Cemal Tercan ve 153 arkadaşı Anayasa'nın 82. maddesinin değişmesi için kanun teklifinde bulunmuş ama bu değişiklik gerçekleşmemiştir (TBMM 19. Dönem, 123. Birleşim, 1995, s. 365). 1995'te yapılan anayasa değişiklikleri ile 1982 Anayasası'nın başlangıç metnindeki "Kutsal Türk Milleti" yerine "Yüce Türk Milleti" ifadesi konulmuştur. Gözler gibi hukukçulara göre bu tür hukuki sonuç doğurmayan ifadeleri değiştirmenin çok bir anlamı yoktur ve bu bir zaman kaybıdır (Gözler, 2011e, s. 7,8). Anayasa'nın 67, 68 ve 69. maddeleri düzenlenerek koalisyon hükümetinin programında yer alan siyasi partilere üyelik ile ilgili hususlar değiştirilmiştir. 68. maddedeki düzenleme ile yurt dışında teşkilatlanma, kadın kolları, gençlik kolları gibi kuruluşların önündeki yasaklar kaldırılmıştır (Sevinç, 1997, s. 635). Bu husus net bir şekilde birinci DYP-SHP koalisyonu olan 49. Hükümet'in programına girmemiş ancak ikinci DYP-SHP koalisyonu olan 50. Hükümet'in açıkladığı protokolde "Siyasal partilerin örgütlenme ve faaliyetleri ile ilgili çeşitli kısıtlama ve sınırlamalar kaldırılacak, siyasi yaşama katılma hakkı genişletilecektir." ifadesi ile açık ve net bir şekilde yer almıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015a, s. 1820). Anayasa'nın 52. maddesindeki

siyasi faaliyet yasağının kaldırılması konusunda partiler bir uzlaşma sağlamış ve 52. madde yürürlükten kaldırılmıştır (Gülmez, 1999, s. 5). Kimlerin siyasi partilere üye olup, ilişki içerisinde olabileceğini düzenleyen Anayasa'nın 69. maddesi de yine değiştirilen maddelerden biridir. 50. Hükümet'in programında yer alan siyasal partilere üye olmak ile ilgili anayasal ve yasal engellerin kaldırılması hususu gerçekleştirilmiştir. 69. madde ile dernek, vakıf, sendika, kooperatiflerin, kamu kurumu niteliği taşıyan meslek kuruluşlarının siyasi ilişki ve işbirliği yasağı ile yükseköğretim öğrencilerinin partilere girmesini engelleyen hususlar değiştirilmiştir. Hükümet programında yer alan, öğretim üyelerine siyasi parti üyeliği ve yönetim organlarında yer alma hürriyeti konusunda da kısmen değişiklik yapılmıştır. Yeni düzenlemeyle bu kişiler ancak yasal bir düzenleme ile siyasi partilere üye olabilmektedirler. Öğretim üyeleri aynı zamanda partilerin merkez organlarında da görev alabileceklerdir. Ancak merkez organları dışında partilerde görev almalarına izin verilmemiştir (Sevinç, 1997, s. 635). Anayasa'nın 135. maddesindeki "Meslek kuruluşları, kuruluş amaçları dışında faaliyet gösteremezler; siyasetle uğraşamazlar, siyasi partiler, sendikalar ve derneklerle ortak hareket edemezler." ifadesi kaldırılmış, bunun yerine meslek kuruluşlarının kuruluş amaçları dışında bir faaliyet göstermeleri engellenmiştir. Ayrıca Anayasa'nın 171. maddesindeki kooperatiflerin siyasetle uğraşmaları ve siyasi partilerle işbirliği yapmasını engelleyen hususlar kaldırılmıştır (adalet.gov.tr, s. 68,89). Anayasa değişiklikleri ile siyasi partilerin kapatılması da zorlaştırılmıştır. Anayasa'nın 68. maddesinde siyasi partilerin yapmasının yasaklandığı ilkeler belirlenmiş, 69. madde de kapatılmanın nasıl olacağı düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre devletin temel ilkelerine aykırı hareket etmeleri Anayasa Mahkemesi'nce tespit edildiği durumlarda partilerin kapatılma durumu ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde partilerin birkaç usulsüz yayın ve konuşma yüzünden kapatılmasının önüne geçilmiştir (Sevinç, 1997, s. 639). Anayasa'nın 149. maddesinde yapılan düzenleme ile de kapatılmak istenilen partilerin savunma hakkı güçlendirilmiştir. 50. Hükümet döneminde değiştirilen anayasa maddelerinden en kritik olanlarından biri 75. madde olmuştur. Milletvekili sayısını düzenleyen 75. madde ile önceden 450 milletvekili varken, 1995 değişiklikleri ile bu sayı 550'ye çıkartılmıştır (T.C. Resmi Gazete, Sayı: 22355, 26/07/1995).

Derneklerle ilgili düzenleme yapan 1982 Anayasası'nın 33. maddesinin 4. ve 5. fıkraları kaldırılıp, üç fıkrası da değiştirilmiştir. Derneklerin siyasi partilerle olan tüm

ilişkilerini yasaklayan madde kaldırılmıştır. Ayrıca derneklerin kapatılması ile ilgili hususlar yeniden yapılandırılmış ve daha hukuki bir zemine oturtulmuştur. Bunların dışında çeşitli şartların sağlanması halinde toplu sözleşme hakkını düzenleyen 53. madde de bu dönemde değiştirilmiştir. Anayasa'nın 84. maddesindeki, partisinden istifa eden vekilin bir sonraki dönem seçimlerde başka bir partinin genel merkez organlarıncaya aday gösterilemez hususu kaldırılmıştır. Böylece bir vekilin bir sonraki seçim döneminde parti değiştirebilmesinin önü açılmıştır. 84. maddedeki bazı diğer maddeler ve 85. maddede yapılan değişikliklerle milletvekilliğinin düşmesi ile ilgili hususlar da yeniden düzenlenmiştir (adalet.gov.tr, s. 18,27,43,44). Parlamento ile ilgili bir başka değişiklik meclisin toplanma ayı ile ilgili olmuştur. Anayasa'nın 93. maddesindeki yeni düzenlemeye göre meclis artık eylül ayı değil, ekim ayının ilk günü kendiliğinden toplanmaktadır. 1995'teki bir başka anayasa değişikliği ise mahalli idarelerinin seçimi ile ilgili olmuştur. Anayasa'nın 127. maddesinin yeni haline göre; milletvekili genel veya ara seçimlerinden önceki bir yıl ya da sonraki bir yıl içerisinde mahalli idare seçimi de varsa, mahalli idare seçimi ve genel veya ara seçim bir arada yapılmaktadır (T.C. Resmi Gazete, Sayı: 22355, 26/07/1995).

DYP-SHP koalisyon hükümetlerinin ikinci döneminde önemli anayasa değişikliklerinin yapıldığı görülmektedir. Özellikle 1995 yılında 13 anayasa maddesi yeniden düzenlenmiş, bir anayasa maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. Anayasa değişikliklerinin özellikle siyasi partilerle ilgili olan maddeler üzerine olduğu dikkat çekmektedir. Düzenleme yapılan maddelerden 33, 52, 67, 68, 69, 84, 135, 149 ve 171. madde doğrudan siyasi partilere üyelik ve partilerle ilgili diğer hususlarla ilgili olmuştur. Özellikle siyasi partiler ve üyelikleri ile ilgili hususlar çok daha demokratik bir hale getirilmiştir. Yapılan anayasa değişiklikleri ile siyasi partilerle ilgili düzenlemeler dışında dört madde ile parlamento, milletvekilleri ve seçimlerle alakalı yeni düzenlemeler yapılmıştır. Anayasa'nın 75, 85, 93 ve 127. maddeleri ile bu hususlar düzenlenmiştir. Değişiklikler incelendiği zaman yeni düzenlemelerin siyasi partiler, parlamento, meclis üyeleri ile sınırlı kaldığı gözlenmektedir. Bu konular dışında tek değişiklik toplu sözleşme hakkını düzenleyen 53. maddede olmuştur. Anayasa değişikliklerinin bir parça da olsun uzlaşma gerektirdiğini düşünecek olursak bu konuda tek başına DYP-SHP partilerini eleştirmek ya da yapılan değişikliklerden dolayı övmek doğru olmayacaktır. Yapılan değişikliklerde özellikle ANAP'ın önemli desteği olmuştur. Ancak koalisyon hükümetini

şu açıdan eleştirmek mümkündür. İki parti birlikte parlamentoda en büyük çoğunluğa sahip olan grup olarak kendileri gibi köklü bir anayasa değişikliğinin gerekliliğini hem programlarında, hem de söylevlerinde sıkça belirten diğer siyasi partilerle uzlaşarak daha geniş bir düzenleme yapabilirlerdi. Düzenlemelere baktığımız zaman değişiklikler temel olarak siyasi partilerin lehine durum oluşturabilecek hususlarla sınırlı kalmıştır. Birçok maddede partilere üyeliği sınırlayan hususlar kaldırılmış, milletvekili sayısı artırılmış, siyasi partilerin kapatılması zorlaştırılmıştır. Bu durum anayasa değişikliklerinin halkın çıkarları için değil de siyasi partilerin kendi çıkarları için yapıldığı eleştirilerine yol açmaktadır. Ayrıca çoğunluğa sahip partiler olarak, bir uzlaşma zemini aramaktan çok kendi istedikleri düzenlemeleri gerçekleştirmek istemeleri o dönemde eleştiri konusu olmuştur. 1993 yılında 133. madde için değişiklik teklifi mecliste ilk görüşüldüğü zaman RP adına söz alan Kocaeli Milletvekili Şevket Kazan, anayasada değişiklik yapılmasının gerekliliğini kendi partilerinin de kabul ettiğini, ancak koalisyon hükümetinin göreve başladığı tarihten itibaren 15 ay geçmesine rağmen daha yeni değişiklik teklifinin meclise getirilmesini ve 133. maddeden önce düzenlenmesi gereken daha öncelikli maddeler olduğu konusunda hükümeti eleştirmiştir. Kazan, Anayasa Komisyonu'nun kurulma aşamasını ve maddelerin toplumsal uzlaşma gözardı edilerek hazırlandığını eleştirilerine eklemiştir (TBMM 19.Dönem, 91. Birleşim, 1993, s. 150-152).

DYP-SHP döneminde gerçekleşen bir diğer gelişme de 80 Darbesi sonrası kapatılan siyasi partilerin tekrar açılması, mal varlıklarının tekrar iadesini içeren yasanın düzenlenmesi olmuştur. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) eski Genel Başkanı Alpaslan Türkeş'e MHP'nin varlığının iadesini içeren ek maddenin DYP vekillerinin oyları ile kabul edilmesi hükümetin SHP kanadını rahatsız etmiş, bir güven bunalımına sebep olmuştur. Bu konu ile ilgili SHP Grup Başkanvekili Aydın Güven Gürkan; “Koalisyon ortaklarımız politik olarak çok büyük bir yanlışlık yaptılar.” açıklaması yaparak partilerinin bu konudaki hassasiyetini dile getirmiştir (Yalansız, 2006, s. 453).

DYP-SHP hükümetleri göreve başlamadan önce tarımda verimliliğin artırılması için çalışmalar yapılacağını açıklamıştır. Bunun için tarımsal ürünlerden alınan stopaj vergisinin alınmayacağını belirtmişlerdir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015a, s. 1633). 1993'te açıklanan yeni hükümet programında bunlara ek olarak Toptancı Hal Yasası ile tarımsal ürünleri pazarlama borsaları tasarılarını yasalastıracaklarını, tarımsal desteklemelerle ilgili yeni düzenlemeler yapacaklarını açıklamışlardır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015a, 1836).

Ancak iki koalisyon hükümeti döneminde düzenlenen kanunlar incelendiğinde bu konuda bir girişimin yapılmadığı görülmektedir. DYP-SHP koalisyonu yaptıkları protokolde, konut sorununa dikkat çekmiş ve konut yatırımlarında bulunacaklarını belirtmişlerdir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015a, 1636). Sermaye yatırımlarının sektörler itibariyle dağılımı incelendiğinde konut yatırımı, kamu ve özel birlikte olmak üzere 1994'te çok önemli bir artış gerçekleştirmiş ve tüm yatırımlar arasında %41,4'lük bir alan kaplamıştır. Bu oran Türkiye tarihinin sektörler itibariyle en yüksek konut yatırım oranı olmuştur (Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2007, s. 29). Bu konuda ikinci DYP-SHP koalisyonunun başarılı bir dönem geçirdiği görülmektedir. Her iki dönemde de koalisyon hükümetleri, zorunlu eğitimin en az sekiz yıl olacağını belirtmişlerdir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015a, s. 1637). Ancak bu husus DYP-SHP koalisyonu döneminde yapılmamış, 1997 Mesut Yılmaz Hükümeti döneminde gerçekleşmiştir. Bu konuda koalisyon hükümeti protokolde belirttiği düzenlemeyi gerçekleştirememiştir.

3.1.5. DYP-SHP Hükümetlerinin Ekonomi Performansları

Tablo 21: 49.Hükümetin Ekonomi Performansı⁶⁵

Pozitif İstatistikler	Yüzde Değer
Milli Gelir Artış Oranı	% 6,1
Turizm Gelirleri Artışı	% 24,4
Dış Ticaret Dengesi	% 61,6
Negatif İstatistikler	
Fiyat İstikrarı	% 20,3
Kur İstikrarı	% 21,2
İşsizlik	% 8,4
Enflasyon	% 69,3
Dış Borç Yükü Artışı	% 4,2
Kamu Borç Yükü Artışı	% 7,5
İç Borç Yükü Artışı	% 30,5

⁶⁵ Hükümetlerin ekonomik performansları tablo haline getirilirken; Şeref Efe ve Mustafa Rumeli'nin 2002 yılında hazırladığı, *Hükümet Performanslarının Değerlendirilmesi: 1983-2002 Yıllarında Görev Yapan Türk Hükümetlerinin Performanslarının Temel Ekonomik Göstergelerle Değerlendirilmesi* adlı çalışmadaki istatistiklerden yararlanılmıştır. Tablodaki "pozitif istatistikler" yüzde oranı artıka olumlu veri olan artışlar için; "negatif istatistikler" yüzde oranı artıka olumsuz veri olan artışlar için sınıflandırılmıştır.

Faiz Yüğü Artışı	-%3,5
------------------	-------

Kaynak: DİE, TCMB, ATO

Tablo 22: 50.Hükümetin Ekonomi Performansı

Pozitif İstatistikler	Yüzde Değer
Milli Gelir Artış Oranı	% 1,9
Turizm Gelirleri Artışı	% 15,5
Dış Ticaret Dengesi	% 69,4
Negatif İstatistikler	
Fiyat İstikrarı	% 73,1
Kur İstikrarı	% 68,2
İşsizlik	% 8,1
Enflasyon	% 99
Dış Borç Yüğü Artışı	% 21
Kamu Borç Yüğü Artışı	% 15,2
İç Borç Yüğü Artışı	% 2
Faiz Yüğü Artışı	% 45, 3

Kaynak: DİE, TCMB, ATO

Milli gelir artışı, Demirel'in başbakanlığındaki 49. Hükümet döneminde bir önceki döneme göre ⁶⁶ %6,1 oranında olmuştur. İkinci DYP-SHP koalisyonu olan Çiller başbakanlığındaki 50. Hükümet döneminde ise milli gelirden Demirel hükümetine oranla %1,9'luk artış olmuştur. İki hükümetin de birbirine yakın süreler görev yaptığı 1993 senesinde milli gelir artışı önceki yıla göre %13 kadar olmuş ancak 1994 yılında milli gelir artışı %28 kadar geriye gitmiştir. 1995 yılında milli gelirin tekrar artış göstermesiyle beraber, Çiller döneminin dalgalı olan ekonomik performansı milli gelir açısından %1,9 artış oranında kalmıştır. 1991 yılında 152,393 milyon dolar olan GSMH; DYP-SHP koalisyonunun görevde olduğu ilk yıl olan 1992 senesinde 160,748 milyon dolara, 1993 senesinin de ise 181,994 milyon dolara kadar yükselmiştir. 1993 haziranında gerçekleşen hükümet değişikliği sonrası yine DYP-SHP koalisyonu ile yola devam edilse de, 1994 yılında GSMH 131,137 milyon dolara gerilemiştir. 1995 Ekim ayına kadar devam eden

⁶⁶ Bir önceki dönem hesaplanırken, beş ay görev yapan Mesut Yılmaz'ın başbakan olduğu 48. dönem değil, 47. dönem verileri ele alınmıştır. Bkz. (Efe ve Rumeli, 2002, s. 1, 2).

DYP-SHP koalisyonu ve sonrası devam eden Tansu Çiller azınlık hükümetlerinin 1995 yılı GSMH performansı tekrar artış göstermiş ve 171,979 milyon dolar olmuştur (DPT, 2007, s. 2).

Turizm gelirleri 49. Hükümet döneminde bir önceki döneme göre çok büyük bir artış göstermiştir. Turizm gelirlerindeki artış 50. Hükümet döneminde sürse de, oran olarak 49. Hükümet döneminin altında kalmıştır. Ancak genel olarak DYP-SHP koalisyon hükümetlerine baktığımız zaman, 1991 yılında 2.65 milyar dolar olan turizm gelirleri 1995 yılında 4.96 milyar dolar olmuştur (Efe ve Rumeli, 2002, s. 40). İki koalisyon hükümeti de turizm gelirleri açısından başarılı bir dönem geçirmiştir.

Fiyat istikrarı; fiyatların hiç değişmemesi değil, genel fiyat seviyesindeki uzun süreli artış olan enflasyon ya da düşüş olan deflasyon eğiliminin mümkün olduğunca önlenmesi anlamına gelmektedir. Bu eğilimlerin önlenip fiyat istikrarının sağlanması Türk parasının satın alma gücünü artırır ve bu şekilde Türk parasının bir para birimi olarak güvenilirliği tesis edilmektedir (TCMB). Bu yüzden fiyat istikrarı oranı ne kadar düşük olursa o kadar ekonomi açısından verimli bir dönem geçirilmiştir. 49. Hükümet döneminde fiyat istikrarı %20,3'le iyi bir performans sergilese de, 50. Hükümet döneminde bu oran %73,1'e kadar çıkmıştır. Kur istikrarı fiyat istikrarını doğrudan etkileyen bir unsurdur.⁶⁷ Kur istikrarı 49. Hükümet döneminde %21,2 olmuşken, 50. Hükümet döneminde %68,2 olmuştur.

Dış ticaret hacminin, 49. Hükümet ve 50. Hükümet dönemlerinde çok başarılı olmadığı gözlenmektedir. Birinci DYP-SHP koalisyonu döneminde dış ticaret dengesi %61,6; ikinci DYP-SHP koalisyonu döneminde dış ticaret dengesi biraz daha iyileşme göstererek %69,4 olmuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranı olan dış ticaret dengesinin özellikle 49. Hükümet döneminde bu denli düşük olması, koalisyon açısından önemli bir negatif veri olmuştur. 1991'den 1993'e kadar ihracat oranındaki artış yıllara göre %10'nun altında kalmış, ithalat ise özellikle 1993 yılında %28,7 oranında artış göstermiştir. Çiller'in başbakanlığındaki 50. Hükümet döneminde ise 1994, 1995 yıllarında ihracat önemli bir artış göstermiş, ihracat oranı artışı yıllık %18-19 civarlarına kadar yükselmiştir. İthalat oranı 1994 yılında bir önceki seneye göre %20'lere kadar gerilemiştir. Ancak 1995 yılında

⁶⁷ İncelenen dönemler için fiyat istikrarı ve kur istikrarı birbirine paraleldir. Ancak günümüzde fiyat istikrarı için kur istikrarı halen oldukça önemlidir ancak kur istikrarında fiyat istikrarının önemi azalmış, sermaye hareketleri kur istikrarı için daha önemli bir anlam ifade etmeye başlamıştır. Bkz: (Yıldırım, 2013).

ithalatın yeniden %53'lük bir artış göstermesiyle 50. Hükümet döneminin dış ticaret dengesi %69'larda kalmıştır (TUİK). Fiyat istikrarı ve kur istikrarı ile bağlantısı olan bir başka ekonomik veri ise enflasyondur. Bir ülkenin ekonomisinde fiyatlar genel seviyesinin ya da düzeyinin sürekli ve düzenli olarak artması ya da yükselme süreci enflasyon olarak tanımlanmaktadır. Bunun tam tersi bir durum olan deflasyon ise fiyatlar seviyesindeki düzenli, sürekli düşüş veya azalma olarak tanımlanmaktadır (Sermaye Piyasası Faaliyetleri Temel Düzey Lisans Eğitimi, 2004, s. 2). Tanımlardan da görüldüğü üzere fiyat istikrarını sağlayan en önemli hususlardan biri enflasyon oranıdır. Fiyat istikrarı açısından nispeten olumlu bir dönem geçiren 49. Hükümet döneminde enflasyon %69,3 oranında olmuşken, fiyat istikrarı ve kur istikrarı açısından son derece kötü bir dönem geçirilen 50. Hükümet döneminde enflasyon oranı %99 olmuştur.

Türkiye'de büyüme rakamlarının istikrarsız olması firmaların yatırım kararları alırken şüpheli bir yaklaşım sergilemelerine sebep olmaktadır. Bu nedenle kalıcı bir istihdam artışı sağlanamamaktadır (Yılmaz Eser ve Terzi, 2008, s. 235). Türkiye'nin büyüme hızı 1991 yılından 1993'e kadar önemli bir artış göstermesine rağmen 49. Hükümet döneminde işsizlik oranı %8,4 olmuşken, 50. Hükümet döneminde %8,1 olmuştur. 1994 yılında büyüme hızı eksili rakamlara düşse de 1995'te tekrar hızlı bir artış göstermiştir (DPT, 2007, s. 4). Bu da 50. Hükümet döneminde önemli bir istihdam sorununun ortaya çıkmasını engellemiştir. Bir önceki dönemlerin istihdam oranlarına bakılacak olursa %7,5 ile %8,5 bandlarında dolaştığı görülmektedir.⁶⁸ DYP-SHP koalisyonları döneminde her ne kadar önceki döneme göre başarısız bir istihdam oranı olduğu söylenemezse de, koalisyon protokol ve hükümet programlarında yer alan işsizlik oranının düşürülmesi ve istihdamın artırılması konusunda başarılı olamadıkları görülmektedir.

İç ve dış borç birbirinden farklı kavramlar olup, dış borç kamu sektörünün ve özel sektörün yurtdışındaki şahıs veya kurumlara olan borcu ifade etmekteyken, iç borç sadece kamu kesiminin yurt içinden borçlanmasını içermektedir. Kamu borcu ise kamunun iç ve dış borç yükümlülüklerinin toplamından oluşmaktadır (Efe ve Rumeli, 2002, s. 41). 49. Hükümet döneminde dış borç yükü artışı %4,1 olmuşken, 50. Hükümet döneminde bu oran %21'lere tırmanmıştır. Ancak 49. Hükümet dönemindeki oran kendi içinde iyi bir oran olsa

⁶⁸ 1987-1989 yılları arasında Turgut Özal başbakanlığındaki 46. Hükümet döneminde işsizlik oranı % 8,5 olmuşken, 1989-1991 yılları Yıldırım Akbulut başbakanlığındaki 47. Hükümet döneminde ise bu oran % 7,5'e kadar düşmüştür (Efe ve Rumeli, 2002, s. 69, 70).

da önceki hükümet olan Yıldırım Akbulut Hükümeti döneminde bu oran eksi %15 olmuştur (Efe ve Rumeli, 2002, s. 44). Bundan dolayı eksi %15'lerden, artılı rakamlara çıkan önemli bir dış borç yükü artışı olmuştur. Bu dönemlerdeki iç borç oranına bakılacak olursa 49. Hükümet döneminde iç borç artışı %30,5 olmuşken; 50. Hükümet döneminde bu oran sadece %2'lerde kalmıştır. Kamu borç yükündeki artış, kamunun iç ve dış borçlarının toplamından oluşmaktadır. 49. Hükümet'in dış borç artış oranı düşük olduğu için bu dönemde iç borçlanma artışı çok yüksek olmasına rağmen kamu borç yükü artışı %7,5 ile sınırlı kalmıştır. Bunun tam tersine dış borcu yüksek, iç borcu düşük olan 50. Hükümet'in kamu borç yükü artışı %15,2 olmuştur.

Faiz yükü, borç stoku ve faiz oranı olmak üzere iki unsur ile ilişkilidir. Borç stokunun büyük olması ve faiz oranlarının yükselmesi, ülkenin faiz yükünü artırmaktadır. Ancak ülkelerin faiz giderlerinin tamamı bütçede gösterilmeyip bazılarının karşılığında borçlanma senedi verilmektedir. Bundan dolayı faiz yükleri resmi oranların üstünde kabul edilmelidir (Efe ve Rumeli, 2002, s. 59). Özellikle kamu borç yükünün düşük olduğu 49. Hükümet döneminde faiz yükü artışı da bir önceki döneme göre eksi oranlarda olmuştur. Borçlanmanın fazla olduğu 50. Hükümet döneminde ise faiz yükü artışı %45,3 olmuştur.

1988 yılından itibaren ülkede uygulanmaya çalışılan politikalar nedeniyle Türkiye'de 1993 yılında reel piyasalarda ve finansal piyasalarda ciddi bir talep patlaması yaşanmıştır. Enflasyonun hızlı bir şekilde artması ve uygulanan kur politikası sebebiyle tasarruf oranı düşmeye başlamıştır. Nitekim 1989 yılında %23,3 olan iç tasarruf oranı 1993'te %15,3'lere düşmüştür. Oluşan bu yeni durum ülkenin iç ve dış piyasalara borçlanmasını artırmıştır (alıntılayan Kurtoğlu, 2017, s. 582); (aktaran Şahin, 2007, s. 127). Özellikle 1994 senesi ekonomi açısından oldukça bunalımlı geçmiştir. Bu dönemde yükselen faiz oranları kamunun borçlanmasını önemli ölçüde artırmaktaydı. Devlet bu dönemde kamu finansman açığını sermaye piyasasından karşılamaya çalışmış ama bu enflasyonun hızlı bir şekilde artmasını engelleyememiştir. Bu dönemde yine artan dış borçlanma önemli ekonomik problemlere yol açmıştır. Büyük montanlı dış kaynak ithali enflasyon artış hızını yavaşlatıp, Türk parasının değerlenmesini sağlamıştır. Ancak dış ticaret ve dış ödemeler açığı hızla büyümeye devam etmiştir. Nitekim 1994 yılında devlet gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında borçlanamaz duruma gelmiştir (Yenal, 2003, s. 105). 1994 yılı içerisinde devlet devalüasyona gitmiş, Nisan 1993'te 9.56 Türk Lirasından (TL) işlem gören dolar, bir yıl sonra 1994 Nisanında 31.641 TL'den işlem görmüştür. Oluşan

döviz türbülasyonu nedeniyle, döviz karşılığı borçlanan iş dünyası ve sıradan vatandaşlar çok büyük ödeme gücünü çekmişlerdir (Kurtoğlu, 2017, s. 585). 1990'lı yılların başından beri sürekli artan kamu açıkları, bu açıkların iç ve dış borçlanma ile finanse edilmeye çalışılması, TL'nin aşırı değerlenmesi sonucu oluşan dış ticaret açığı, vergi gelirlerinin yetersiz olması, yüksek faiz oranlarının çok fazla sıcak para girişine yol açması, bütün bunlara bağlı olarak ortaya çıkan siyasi istikrarsızlık sistemin tıkanmasına sebep olmuştur. Nitekim sistemin bu tıkanması 1994 Ekonomik Krizi olarak kendini göstermiştir (Dikkaya ve Özyakışır, 2014, s. 744). 1994 krizi sonrasında 5 Nisan 1994'de döviz rezervleri üç milyar dolarla dip yapmış, enflasyon artışı Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) bazında %106'lara kadar çıkmıştır. Bu süreç içerisinde TL 5 ile 6 Nisan arasında bir gün içerisinde yaklaşık %39 oranında bir değer kaybetmiştir. 1994 yılında yaşanmakta olan kriz sebebiyle 5 Nisan Kararları alınmıştır. Bu kararların amacı; hızlı bir şekilde enflasyonu indirmek, ihracat-ithalat dengesini sağlamak, dış borçları sınırlamak, kamu gelirlerini artırmak, kamu borcunu azaltmak olmuştur (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002, s. 122,123). Nitekim 5 Nisan 1994 Kararları ile hükümet KİT ürünlerine %100'ü geçen zamlar yapmıştır. 1994 yılı bittiğinde Türkiye ekonomisi %6,1 oranında küçülmüştür. Kriz süresince büyük ve küçük şirketler iflas etmiş, Marmara Bank, Impex Bank gibi önemli bankalar batmıştır (Kurtoğlu, 2017, s. 585). Nitekim bu gerçekleşen ekonomik krizler sebebiyle hükümet ekonomi programlarını uygulayamamış ve yapılacağı söylenen yapısal reformlar gerçekleştirilememiştir. 5 Nisan Kararları ile ekonomik krizin önüne geçilmeye çalışılmış ancak bu konuda tam bir başarı sağlanamamıştır. 5 Nisan Kararları olarak bilinen tasarruf önlemleri ile %149 olan enflasyon oranı 1995 yılında %72'ye kadar indirilebilmiştir ancak bu ülkenin genel makroekonomik dengesizliklerini ortadan kaldıramamıştır (Çemrek, 2014, s. 652). Bu koalisyon hükümetinin ekonomi performansını anlamak için Uluslararası Para Fonu (IMF) ile olan ilişkilerine de bakılabilir. 1994 krizini aşmak için alınan 5 Nisan Kararları ile Türkiye tekrardan IMF'ye muhtaç bir hale gelmiştir. 1985'den bu tarihe kadar IMF'siz bir yol izleyen Türkiye, 1994'te tekrar IMF ile masaya oturmak zorunda kalmıştır (Dikkaya ve Özyakışır, 2014, s 745).

Koalisyon hükümetinin ekonomi ile ilgili bir başka hedefi de vergi reformu yapmak olmuştur (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015a, s. 1632,1633). 17 Nisan 1992'de vergi için yeni düzenlemeler yapılması amacıyla çeşitli kanunlarda değişiklik yapılması hakkında kanun tasarısı meclise getirilmiştir. Hükümetin programında vaat ettiği vergi reformu için Gelir

Vergisi Kanunu, Vergi Usul Kanunu, Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu Harçlar Kanununda değişiklik yapılması öngörülmüştür. Ayrıca vergi ile ilgili bazı kanunların bazı hükümlerinin de yürürlükten kaldırılması bu amaçla gerçekleştirilmek istenmiştir (TBMM 19. Dönem 66. Birleşim, 1992, s. 245). Bu değişikliklerin içeriğini görüşmeler sırasında koalisyon ortağı SHP adına söz alan Hatay Milletvekili Nihat Matkap açıklamıştır. Matkap'ın açıklamalarına göre kanun tasarısı altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm vergi usul kanun ile ilgilidir ve amaç yabancı sermayeyi teşvik etmekle, rekabet eşitliğini sağlamaktır. İkinci bölümle Gelir Vergisi Kanunu'nda değişiklikler yapılarak asgari ücret vergi dışı bırakılmak istenmiştir. Üçüncü bölümde Kurumlar Vergisi Kanunu'nda değişiklikler yapılarak vergi kaçırmanın ve kamu varlıklarının ve amaçlarının yağmalanmasının engellemesi amaçlanmıştır. Kurumlar vergisi ile aynı zamanda vergi adaleti sağlanmak istenmiştir. Memurlar veya işçiler maaşlarının %40-50 kadarını vergi olarak vermekteyken, büyük firmalar %10 kadar vergi vermekteydi. Yeni düzenleme ile bu firmaların vergi oranı 13 puan kadar artırılmak istenmiştir. Dördüncü bölümde ise Harç Kanunu düzenlenmiştir. Bu kanunda yapılan düzenleme ile gayrimenkullerin harca konu olan değerlerinin en gerçekçi olarak ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Tasarının beşinci bölümünde ithalata yönelik vergi düzenlemesi yapılmaktadır. Yeni düzenleme ile ithalatta alınmakta olan vergi, resim, hisse ve fonların sayısı azaltılmış; gümrük işlemlerinin azaltılması amaçlanmıştır. Altıncı bölümde ise Gelir ve Kurumlar Vergisi üzerinde düzenleme yapılmış ve bu vergiler üzerinden alınmakta olan fonların birleştirilmesi için değişiklikler yapılmıştır. Fonlar birleştirilerek bürokrasi engellenmek istenmiştir. Matkap, altıncı bölüm ile hükümet programında yer alan, “Bütçe dışı fonlar, bütçe içine alınarak malî disiplin içine sokulacaktır” ilkesine ulaşmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Bu değişiklikler ANAP tarafından, tam bir vergi reformu olmaması yönünden kanun değişiklikleri mecliste görüşülürken eleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında söz alan İstanbul Milletvekili Adnan Kahveci, bu değişikliklerin Türkiye'de vergi kaçakçılığını engelleyecek önlemler almadığını söylemiş, yapılan değişikliklerin kurumsallaşmayı teşvik etmek yerine caydıracağını ifade etmiştir (TBMM 19.Dönem, 87. Birleşim, 1992, s. 311,314,315). Nitekim kanun tasarısı kabul edilmiş, 11 Temmuz 1992'de resmi gazetede yayınlamış (T.C. Resmi Gazete, Sayı: 21281, 11/07/1992) ve DYP-SHP koalisyonu, koalisyon protokol ve hükümet programında yer alan vergi reformlarını sağlamak için gerekli kanun düzenlemelerini büyük ölçüde yapmıştır.

Özelleştirmeler konusunda koalisyon ortakları arasında zaman zaman farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Özellikle PTT'nin özelleştirilmesi konusunda bu ayrılık gün yüzüne çıkmıştır. PTT'nin tamamen özelleştirilmesine karşı çıkan hükümetin SHP kanadının bu isteği DYP tarafından kabul edilmiş ve düzenlemeler SHP'nin istediği şekilde gerçekleşmiştir. PTT'nin tamamı değil %49'u özelleştirilmiştir (Yalansız, 2006, s. 457). Bu özelleştirme olayında da görüldüğü üzere koalisyon ortakları zaman zaman ayrı düştüğü konularda bir uzlaşma yolu bulmuşlar ve gecikmeli de olsa projelerini gerçekleştirebilmişlerdir.

3.2. 24 ARALIK 1995 GENEL SEÇİMLERİ ve KURULAN KOALİSYON HÜKÜMETLERİ

550 milletvekilinin seçileceği 1995 genel seçimlerinde 28.126.993 geçerli oy kullanılmıştır.⁶⁹ Bu seçimlerde 12 siyasi parti seçime girmiştir ve RP, DYP, DSP, CHP ve ANAP meclise temsilci sokmuşlardır. 1991 genel seçimlerinin ardından yapılan ilk genel seçim olan 1995 genel seçimlerinde de aynı siyasi partiler ya da onların devamı sayılabilecek partiler meclise girmişlerdir. 1991 senesinde yapılan seçimlerde beş farklı siyasi parti meclise girmiş, bunlardan ANAP, DSP, DYP, RP 1995'te aynı isimle meclise tekrar girmişlerdir. 1991 genel seçimlerinde meclise üye veren ve iktidar ortağı olan SHP ise CHP ile birleşmenin ardından CHP ismi altında tekrar meclise girmiştir.

Tablo 23: 1995 Genel Seçimleri Sonuçları

Parti İsmi	Aldığı Oy Miktarı	Aldığı Oy Oranı	Kazandığı Üye
ANAP	5.527.288	% 19,6	132
CHP	3.011.076	% 10,7	49
DSP	4.118.025	% 14,6	76
DYP	5.396.009	% 19,2	135
Halkın Demokrasi Partisi (HADEP)	1.171.623	%4,2	0
İşçi Partisi (İP)	61.428	%0,2	0
MHP	2.301.343	%8,2	0
Millet Partisi	127.630	%0,5	0

⁶⁹ Bu sayının 86.601'i gümrük kapıları geçerli oy sayısıdır.

RP	6.012.450	%21,4	158
Yeni Demokrasi Hareketi (YDH)	133.889	%0,5	0
Yeniden Doğuş Partisi (YDP)	95.484	%0,3	0
Yeni Parti	36,853	%0,1	0
Bağımsızlar	133.895	%0,5	0

Kaynak: <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf>

1995 seçimleri sonrası bir önceki dönemin iki iktidar ortağı da oylarını kaybetmişlerdir. 1991 seçimleri sonrası birinci parti olan DYP sekiz puan civarında oyunu kaybetmiştir. Anayasa değişikliği ile meclisteki vekil sayısı artırılmış olmasına rağmen DYP'nin milletvekili sayısı düşmüş, ikinci parti konumuna gelmişlerdir. Bir önceki seçimde iktidarın diğer bir ortağı olan ve daha sonra CHP ile birleşen SHP de önceki seçimde %21 civarı oy almışken, bu seçimde CHP adı altında barajın çok az bir farkla üzerinde kalabilmiştir. Seçimin en ilginç sonuçlarından biri RP adına olmuştur. RP bir önceki seçimde %17 civarı olan oy oranını %21'e çıkartarak bir önceki döneme göre vekil sayısını 96 artırmış ve birinci parti olmuştur. Oy oranı çok fazla artmamasına rağmen RP'nin vekil sayısının bu kadar artması, milletvekili sayısının artırılması ve diğer partilerde görülen büyük düşüşler nedeniyle olmuştur. 1994 yerel seçimlerinde %19'luk oy oranıyla Ankara ve İstanbul'un içinde olduğu 28 ilin belediye başkanlığını kazanan RP, 1995 seçimlerinde de başarısını sürdürmüştür (Çemrek, 2014, s. 647). 1995 seçimlerinin RP ile birlikte şüphesiz kazanan ikinci partisi DSP olmuştur. Bir önceki dönemde sadece yedi milletvekili olan DSP, bu dönemde vekil sayısını 76'ya yükseltmiştir. ANAP ise oy oranı düşmesine rağmen vekil sayısını 115'ten 132'ye çıkartmıştır.

3.2.1. 1995 Genel Seçimleri Sonrası TBMM'ye Giren Partilerin Siyasi Skaladaki Yerleri

ANAP, DSP ve RP 1991'deki aynı genel başkanları ile 1995 seçimlerine girmişlerdir. Aynı lider ve benzer programlarla yola devam eden bu partilerin siyasi skaladaki yerlerinde bir değişiklik olmadığı görülmektedir. 1991 genel seçimleri sonrası ikisi koalisyon, ikisi azınlık hükümeti olmak üzere dört hükümete başbakanlık yapan DYP ise Süleyman Demirel'in 1993'te cumhurbaşkanı seçilmesiyle bir genel başkan değişikliği yaşamıştır. Demirel'in cumhurbaşkanı seçilip, DYP genel başkanlığına Tansu Çiller'in gelmesiyle

kurulan yeni hükümetin programı da önceki Demirel hükümeti ile paralellik göstermiştir. Ancak lider değişikliği DYP'nin ideolojik söylem ve davranışlarında bir takım ufak değişikliklere yol açmıştır. Çiller ile yeni DYP'nin milliyetçilik ve muhafazakârlık seviyesinde artış gözlenmektedir. DYP'de Demirel döneminde milliyetçilik ve muhafazakârlık ideolojisi hâkimken, Çiller zamanında bu durum daha radikal bir çizgiye gelmiştir. Çiller önceki döneme göre çok daha fazla “bayrak ve ezan” temalı konuşmalar yapmış, birçok zaman milliyetçi ve muhafazakâr söylem ve faaliyetlerde bulunmuştur. Örneğin, Çiller katıldığı 90. Taksim Toplantısı'nda milliyetçiliğin ve maneviyatçılığın yükselen değerler olduğunu açıkça vurgulamıştır (DYP'nin İdeolojik Söylemi, s. 7). Tansu Çiller ile birlikte DYP'yi siyasi skalada merkezden bir hücre sağa kaydırmak doğru olacaktır.

1991 genel seçimlerinde meclise giren ve DYP ile koalisyon kuran SHP, CHP ile birleştikten sonra CHP'nin genel başkanı Deniz Baykal olmuştur. SHP-CHP ilişkisi yeni bir birleşme değildir. SHP, 12 Eylül askeri darbesi sonrası kapatılan CHP'nin devamı niteliğinde merkez soldaki boşluğu doldurmak amaçlı kurulmuştur ve yönetici kademesindeki birçok üye de CHP kökenlidir. Ancak 1991 dönemine bakıldığında zaman SHP'nin askeri darbe öncesi mevcut CHP'ye oranla daha çok sola kaymış bir parti görünümünde olduğunu ifade etmek gerekir. 1995 genel seçimlerine gidilirken, yeni CHP'de sol ideoloji çerçeveli bir söylem hâkim olmaya devam etmiştir. CHP, 1995 seçimleri öncesi “Hayatı sağa kaymış bir Türkiye istemiyorsanız bütün oylar CHP'ye” sloganıyla sol ideoloji söylemini benimsemiştir (Köse, 2014, s. 175). Yeni CHP, askeri darbe öncesi CHP'nin daha merkeze yakın olan ideolojisinden uzak kalmıştır. Özellikle aşırı laiklik vurgusu, Kemalizm, Alevilere yönelik söylemler 1990 sonrası tekrar siyaset hayatına geri dönen CHP'nin siyasi skalasının merkezden biraz daha uzak, sol tarafta konumlandırılmasına yol açmıştır. Partinin özellikle ekonomi politikaları sosyal demokrat ve merkeze yakın bir konumda olsa da, sol eğilimleri daha çok ağır basmaktadır (Kiriş, 2012, s. 41). 1995 genel seçimleri sonrası meclise giren partiler kendi aralarında siyasi skalaya yerleştirildiğinde CHP'yi DSP'nin bir soluna yazmak, RP'yi önceki dönemdeki gibi yine en sağa yazmak, DYP'yi de ANAP ve RP arasında bir konuma yerleştirmek doğru olacaktır. Kiriş'in (2011, s. 57) yaptığı siyasi konum puanlamasına göre de CHP 3,17 puan ile skalanın en solunda, DSP 3,49 puan ile skalanın solu ile merkez arasında, RP 7,27 puan

ile skalanın en sağında, DYP 6,85 ve ANAP 6,57 ile skalanın sağı ile merkez arasında yer almıştır.

Tablo 24: Meclise Giren Partilerin Siyasi Skaladaki Yeri (1995)

Sol		Merkez			Sağ
CHP	DSP		ANAP	DYP	RP

3.2.2. 1995 Seçimleri Sonrası Hükümetin Kurulması

Anayasa değişikliği sonrası milletvekili sayısının 550 olmasının ardından yapılan ilk genel seçimde de tıpkı 1991 genel seçimlerinde olduğu gibi hiçbir siyasi parti tek başına iktidarı sağlayabilecek parlamento çoğunluğuna ulaşamamıştır. Yeni sisteme göre tek başına iktidar olabilmek için bir partinin en az 276 güvenoyuna ihtiyacı vardır. Ancak seçimlerde en çok üyeyi meclise sokmayı başaran RP'nin vekil sayısı 158 olmuştur ve 276 sayısının çok uzağında kalmıştır. 1995 seçimlerinde en başarılı üç siyasi parti, siyasi skalanın sağındaki partiler olmuştur. RP, DYP ve ANAP'ın aldıkları oy oranları birbirine çok yakın olmuştur.

Tablo 25: İki Partili Koalisyon Hükümeti Seçenekleri (1995)

RP-DYP	Toplam Üye: 293
RP-ANAP	Toplam Üye: 290

Tablo 26: Üç Partili Koalisyon Hükümeti Seçenekleri (1995)

RP-DYP-ANAP	Toplam Üye: 425
RP-DYP-DSP	Toplam Üye: 369
RP-DYP-CHP	Toplam Üye: 342
RP-ANAP-DSP	Toplam Üye: 366
RP-ANAP-CHP	Toplam Üye: 339
RP-DSP-CHP	Toplam Üye: 283
DYP-ANAP-DSP	Toplam Üye: 343
DYP-ANAP-CHP	Toplam Üye: 316

Tablo 27: Dört Partili Koalisyon Hükümeti Seçenekleri (1995)

RP-DYP-ANAP-DSP	Toplam Üye: 501
RP-DYP-ANAP-CHP	Toplam Üye: 474
RP-DYP-DSP-CHP	Toplam Üye: 418
RP-ANAP-DSP-CHP	Toplam Üye: 415
DYP-ANAP-DSP-CHP	Toplam Üye: 392

1995 seçimleri sonrası iki partili koalisyon seçenekleri, sadece içinde seçimlerin birinci partisi olan RP'nin içinde olduğu kombinasyonlarda geçerli olmuştur. İki partili koalisyon seçeneklerinin hiçbirinde sol partiler yer alamamıştır. Seçimlerin birinci partisi olan RP'nin siyasi skalanın en sağında yer alması nedeniyle zaten soldaki partilerle koalisyona girmesi yerine diğer iki sağ partiden biriyle koalisyona girmesi daha olağan görünmektedir. RP'nin iki partili koalisyona girebileceği partilerden DYP, siyasi skalada RP'ye daha yakın bir konumda durmaktadır. Üç partili yedi koalisyon seçeneğinden beş tanesinin içinde RP yer almıştır. Dört partili bir koalisyonun çıkmasının neredeyse imkânsız olması nedeniyle dokuz koalisyon seçeneğinin yedi tanesinde RP yer almaktadır. RP'nin içinde bulunmadığı koalisyon seçenekleri DYP ile ANAP'ın içinde bulunduğu ve CHP ya da DSP'nin koalisyonun üçüncü ortağı olduğu koalisyonlar olmuştur. Ancak DYP ile ANAP arasında yıllardır yaşanmakta olan sert siyasi rekabet bu koalisyon seçeneklerini zor kılmaktadır.

Tablo 28: 1995 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 1

Asgari Çoğunluklu Koalisyon Seçenekleri	Toplam Üye Sayısı
RP-DSP-CHP	Toplam Üye: 283
RP-ANAP	Toplam Üye: 290
RP-DYP	Toplam Üye: 293
DYP-ANAP-CHP	Toplam Üye: 316
RP-ANAP-CHP	Toplam Üye: 339
RP-DYP-CHP	Toplam Üye: 342

Tablo 29: 1995 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 2

Asgari Büyüklükte Koalisyon Seçenekleri	Toplam Üye Sayısı
RP-ANAP	Toplam Üye: 290
RP-DYP	Toplam Üye: 293

Tablo 30: 1995 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 3

Asgari Uzaklıklılı Koalisyon Seçenekleri	Toplam Üye Sayısı
RP-DYP	Toplam Üye: 293
RP-ANAP	Toplam Üye: 290
RP-DYP-ANAP	Toplam Üye: 425

Tablo 31: 1995 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 4

Asgari Çoğunluklu Bağlantılı Koalisyon Seçeneği	Toplam Üye Sayısı
RP-DYP-ANAP	Toplam Üye: 425

1995 genel seçimleri sonrası ortaya çıkan koalisyon seçeneklerinden asgari çoğunluklu koalisyonlardan en iyi seçenek, seçimleri birinci sırada tamamlayan RP'nin iki sol parti DSP ve CHP ile kuracağı 283 üyeli koalisyon hükümetidir. Daha sonraki en iyi seçenekler 290 üyeli RP-ANAP koalisyonu ve ondan sadece üç üye fazla olan 293 üyeli RP-DYP koalisyonu olmuştur. Bu iki koalisyon, aynı zamanda asgari büyüklükte koalisyon seçenekleri için de tek alternatifi oluşturmaktadır. Üç partili koalisyon seçeneklerinden en iyi asgari çoğunluklu koalisyon seçeneği, ilk olarak 316 üyeli DYP-ANAP-CHP koalisyonu olmuştur. Sonraki en iyi seçenekler RP'nin içinde bulunduğu koalisyonlardan oluştuğu için oluşması çok muhtemel olmayan koalisyonlar olarak göze çarpmaktadır. Çünkü RP'nin zaten iki partili koalisyon seçenekleri mevcuttur.

Asgari uzaklıklılı koalisyonlar için en iyi seçeneği, siyasi skalada yan yana bulunan ve özellikle muhafazakârlık konusunda birbirine kısmen yakın olan RP-DYP koalisyonu

oluşturmaktadır. Asgari uzaklıklı koalisyenlar için en iyi ikinci seçeneği RP-ANAP koalisyonu oluşturmaktadır. Sol partilerin aralarına bir sağ partiyi alamadan koalisyen kurmaları mümkün olmadığı için sol partilerin kendi aralarında oluşturabildiği bir asgari uzaklıklı koalisyen seçeneği oluşmamaktadır. Seçimde parlamentoya üye veren iki sol partinin toplam üye sayısı 125'tir. Bu iki partinin hükümette olabilmesi için üçüncü bir partinin desteğine ihtiyaçları vardır. Bu parti, sadece RP olarak görölmektedir. Ancak, RP'nin siyasi skalanın en sağında bulunması sol skaladaki bu iki partiyle hükümet kurmasını zorlaştıracaktır. Aynı zamanda siyasi skalada merkeze en yakın partiler olan DSP ve ANAP arasında bir asgari uzaklıklı koalisyen seçeneği oluşabilirdi. Fakat bu iki partinin toplam üye sayısı 208 olduğundan, bu iki partinin aralarında hükümet kurmaları mümkün olmamaktadır. Bu iki partiye CHP'de katılınca üye sayısı 257 olmaktadır. Bu üç partinin hükümet kurabilmesi için en az 19 üyenin desteğine daha ihtiyaç vardır.

Siyasi skalanın en sağındaki RP ile iki hücre yanındaki ANAP, aralarında bir koalisyen hükümeti kurdukları sırada, siyasi skalada iki partinin ortasında yer alan DYP'yi de aralarına katarak asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyen teorisine yakın bir koalisyen kurabilmektedirler. Ancak asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyen teorisinin temeli farklı siyasi skaladaki partilerin aralarında kuracağı koalisyenları birbirine bağlayacak bir üçüncü partinin koalisyona katılmasını esas aldığı için, 1995 seçimleri sonrası tam olarak asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyen sağlayacak bir seçenek oluşmamıştır.

Nitekim seçimler sonrası ilk olarak ANAP ve DYP arasında bir uzlaşı olmuş ve bu iki parti koalisyen hükümetini kurmuştur. Ancak bu iki partinin kurduğu hükümetin ömrü çok kısa olmuş, ardından RP ile DYP koalisyen hükümetini kurmuştur. RP ile DYP'nin oluşturduğu 54. Hükümet, seçenekler arasından asgari uzaklıklı koalisyenlar içinde en iyi seçeneği oluşturmaktadır. Bu hükümet çoğunluk teorisine göre de en iyi üçüncü seçeneği oluşturmaktadır. Ancak uzaklık teorisinde birinci en iyi seçenek olduğu için, bu koalisyen hükümetini asgari uzaklık teorisine göre kurulmuş bir hükümet olarak kabul etmek doğru olacaktır.

RP ve DYP'nin kurduğu 54. Hükümet'in bir yıl kadar süre sonra dağılmasının ardından yeni bir koalisyen hükümetinin kurulması zorunlu hale gelmiştir. Ancak bu yeni kurulan koalisyenun durumu daha önce incelenen koalisyenlardan farklıdır. Bu yüzden teoriler açasından farklı bir şekilde inceleme yapmak gerekmektedir. 54. Hükümet'ten sonra kurulan yeni hükümet ANAP, DSP ve Demokratik Türkiye Partisi (DTP) tarafından

kurulmuştur. 54. Hükümet'in dağıldığı tarihlerde; DYP'den ayrılan vekillerin, benzer fikir ve ideolojilerle kurduğu DTP'nin milletvekili sayısı en son eski Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna'nın (Milliyet, 3/07/1997, s. 13) ve Samsun Milletvekili Cemal Alişan'ın da partiye katılması ile 14 olmuştur. Güven oylamasına partiler; RP 54, ANAP 133, DYP 102, DSP 67, CHP 49, DTP 14, BBP 8, MHP 2 vekil ile, 19 vekil ise Bağımsız Milletvekili olarak oylamaya katılmıştır (Milliyet, 4/07/1997, s. 14). Yani hükümeti oluşturan partilerin toplam üye sayısı sadece 214 olmuştur. Normal şartlarda bu üç partinin toplam üye sayısı gerekli çoğunluğu sağlayamamasına rağmen DYP'nin 18 fire vermesi, CHP ve bağımsız milletvekillerinin kabul oyu vermesi ile hükümet kurulmuştur (Yalansız, 2006, s. 474). Hükümeti oluşturan partilerin siyasi skaladaki yerlerine bakıldığı zaman⁷⁰ koalisyonun çoğunluğunu oluşturan ANAP ve DSP'nin farklı kutuplarda olduğu görülmektedir. Koalisyonun diğer ortağı DTP, ANAP'a skalada yakın olsa da bu koalisyonu asgari uzaklık teorisi içerisine almamız mümkün değildir. Zaten koalisyonun toplam üye sayısı 214 olduğu için, asgari çoğunluk esaslı bir koalisyon hükümeti olarak değerlendirmek gerekmektedir.

3.2.3. 28 Haziran 1996 - 30 Haziran 1997; Refahiyol Koalisyonu (54. Hükümet)

Seçimlerin birinci partisi olan RP'nin lideri Necmettin Erbakan, 24 Aralık seçimleri sonrası yaptığı basın toplantısında, “Cumhurbaşkanımız elbette ki milletin aldığı karara saygılı olarak, demokrasi gereği, en fazla oy alan partinin başkanına yeni hükümetin kurulması için görev verecektir.” ifadesini kullanmış daha sonra “Millet sözünü söylemiştir. Şimdi milletin arzusuna uygun yeni bir hükümet kurulacaktır.” diyerek hükümet kurmak için istekli olduklarını açıkça belirtmiştir (Erbakan'ın basın toplantısı, 1996, s. 34). Erbakan aynı basın toplantısında Akit Gazetesi'nden Bünyamin Karaaslan'ın koalisyonlarla ilgili sorusuna, “Hangi alternatif üzerinde yeni koalisyonu kuracaksak kuralım ki bugün üç alternatif görünmektedir, ANAP ile olabilir, DYP ile olabilir, DSP ve CHP ile olabilir; biz bütün bu partilerle koalisyon kurabiliriz, bunların hepsi mümkündür.” diyerek bütün koalisyon seçeneklerine kapıyı açık tutmuştur (Erbakan'ın basın toplantısı, 1996, s. 43,44).

Seçimin ardından ilk aylarda RP, öncelikle ANAP ile koalisyon kurmak istemiş ancak bu gerçekleşmeyince ANAP-DYP koalisyon hükümeti kurulmuştur. RP ile kurulacak bir hükümete, DSP ve CHP'nin destek vermeyeceği düşüncesiyle Yılmaz büyük

⁷⁰ Demokratik Türkiye Partisi (DTP), eski DYP vekillerinin kurduğu bir parti olduğu için, siyasi skalada DYP ile aynı yerde kabul edilecektir.

siyasi rekabet yaşadığı DYP ile koalisyon kurma yoluna gitmiştir. Dönüşümlü başbakanlık şartıyla iki parti anlaşmışlardır. DSP de çekimser olarak bu koalisyona desteğini vermiştir. 1996 Martında imzalanan protokolle ANAYOL koalisyonu kurulmuş, koalisyonun ilk Başbakanı Mesut Yılmaz olmuştur (Yalansız, 2006, s. 467,468). Ancak bu koalisyon hükümeti iki partinin genel başkanlarının aralarında yaşadığı problemler, iki parti arasında yıllardır süregelen büyük rekabetin yansımaları ve Anayasa Mahkemesi'nin yapılan güvenoyu oylamasını iptal etmesi sebebiyle sona ermiştir (Türkyılmaz, 2015). Kısa bir sürede dağılan ANAYOL koalisyonunun ardından Cumhurbaşkanı Demirel, hükümet kurma görevini RP lideri Erbakan'a vermiştir. RP için çok fazla koalisyon seçeneği yoktu. ANAP, ANAYOL deneyiminden sonra başka bir koalisyona katılmayacağını beyan etmişti. DSP ve CHP de RP ile bir koalisyona yanaşmayacağı için Erbakan için tek seçenek Çiller'in DYP'si kalmıştır. Bu dönemlerde Çiller hakkındaki örtülü ödenek önergesinin, RP vekillerinin aleyhte oy kullanması sonucu reddedilmesi bu iki partiyi birbirine daha çok yakınlaştırmıştır (Yalansız, 2006, s. 470). Nitekim RP, ömrü oldukça kısa süren ANAP-DYP koalisyonunun ardından Tansu Çiller'in genel başkanlığını yaptığı DYP ile 28 Haziran 1996'da yeni koalisyon hükümetini kurmuştur. Refahiyol olarak isimlendirilen bu koalisyon hükümeti, Büyük Birlik Partisi'nin (BBP) de desteğini alarak 8 Temmuz 1996'da güvenoyu almış ve göreve başlamıştır.⁷¹ Güven oylamasında BBP'li yedi vekil onay oyu vererek hükümetin kurulmasını sağlamışlardır. Çünkü ANAP, CHP ve DSP vekillerinin tümünün ret oyu verdiği oylamada, 10 DYP vekili de ret oyu kullanmıştır. Eğer yedi BBP'li güvenoyu vermek yerine ret verselerdi 272'ye 271'lik bir aritmetik ortaya çıkacaktı ve hükümet güvenoyu alamayacaktı (Milliyet, 9/07/1996, s. 16). Dönüşümlü başbakanlık formülü ile göreve başlayan 54. Hükümet'in Bakanlar Kurulu'nda; Necmettin Erbakan Başbakan olmuş, koalisyonun diğer ortağı DYP'nin lideri Tansu Çiller ise Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olmuştur. 19 Devlet bakanının on tanesi RP'lilerden, dokuz tanesi ise DYP'lilerden oluşmaktadır. Kritik bakanlıklardan Adalet Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı RP'deyken; Milli Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı DYP'de kalmıştır. Diğer kalan bakanlıklar ise altı RP, dört DYP'de kalmıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2350,2351). Bakan dağılımına bakıldığında zaman önceden kurulan koalisyon hükümetlerinden çok farklı bir dağılım olduğu göze çarpmaktadır. Genel seçim sonucuna göre birinci parti olan RP'ye göre DYP çok daha

⁷¹ 8 Temmuz 1996'da yapılan güvenoyu oylamasında 278 kabul oyu ile güvenoyu alınmıştır (TBMM 20. Dönem, 73. Birleşim, 1996, s.122).

avantajlı bir bakanlık dağılımına sahip olmuştur. Bu durumun oluşmasında RP'nin DYP dışında başka bir parti ile koalisyon kurma olasılığının çok düşük olması ve bir bakıma DYP'ye mecbur kalması oldukça etkili olmuştur.

Refahiyol hükümeti özellikle 28 Şubat süreci olarak adlandırılan süreçte çok büyük sarsıntılar geçirmiştir (Çemrek, 2014, s. 648). RP lideri Erbakan'ın başbakan olduktan sonra siyasi üslubunda bir yumuşama olduğu görülmektedir. Örneğin, 1996'nın Ekim ayında yapılan RP Kongresi'nde Erbakan muhalefetteyken yaptığı konuşmaların aksine yumuşak bir üslupla konuşmuş; İslam Birliği, İslam NATO'su, Batı karşıtlığı, Siyonizm, Kudüs temalı Siyasi İslam'ı çağrıştıran keskin konuşmalardan kaçınmıştır (Özdemir, 2015, s. 176). Hatta aynı kongrede Atatürkçülük ile ilgili de ilginç açıklamalarda bulunmuştur. Erbakan kongrede, "Gerçek Atatürkçü RP'dir" açıklaması yaptıktan sonra yeni Atatürkçülük ilkelerini açıklamış, bunları; "Akılcılık, bağımsızlık, kendi gücüyle kalkınma, sanayileşme, muasır medeniyetin üzerine çıkma ve şahsiyetli dış politika" olarak sınıflandırmıştır (Milliyet, 14/10/1996, s. 18). Ancak Erbakan'ın bu üslup değişikliği politikalara kısmen yansiyabilmiş, yansımayan tarafları ise ülkeyi 28 Şubat sürecine götürmüştür. Bu gelişmelerden bir tanesi İslam Birliği ile ilgili Türkiye, Mısır, Bangladeş, İran, Malezya, Nijerya, Pakistan ve Endonezya'nın üye olduğu D-8'in kurulması olmuştur (Bilgin, 2008, s. 410). Ayrıca Erbakan'ın yurtdışı ziyaretleri de bu dönemde büyük tartışma konusu olmuştur. Erbakan'ın Batı ülkeleri yerine İslamcı bir rejime sahip olan İran'a ziyareti laik kesimden büyük tepki almıştır (Bilgin, 2008, s. 412). İran'ın İslami bir rejime sahip olmasının yanısıra, PKK'ya destek vermesi nedeniyle de İran'la işbirliği yapılmaması için Erbakan'a uyarı yapılmıştır. Ayrıca bu geziden sonra Erbakan'ın Libya'ya gitmesi ve orada Kaddafi'nin Türkiye aleyhinde konuşmalar yapması kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır.⁷² Nitekim meclisteki partiler; CHP, DSP ve ANAP, Erbakan ve RP hakkında gensoru önergesi vermişlerdir (Yalansız, 2006, s. 471). Dış politikada bu gelişmeler yaşanırken⁷³ içeride de Susurluk olayı gerçekleşmiş, hükümet üzerinde baskı

⁷² Bu tepkilerden bazıları için bkz. (Milliyet, 7/10/1996, s. 18).

⁷³ Refahiyol Hükümetinin Koalisyon Protokolü ve Hükümet Programında "Hem Batılı ülkelerle hem de İslam Ülkeleri, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Balkan Ülkeleri ile işbirliği geliştirilecektir" denilmiştir. Bkz. (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2357). Bu hükümet döneminde yapılan kanun düzenlemeleri incelendiği zaman bahsi geçen ülkelerle önemli antlaşmalar yapıldığı görülecektir. Bu dönemde Malezya, Mısır, Bulgaristan, Türkmenistan, Kırgızistan, Pakistan, Azerbaycan, Arnavutluk, Kazakistan, Makedonya, Özbekistan, Bosna-Hersek, Hırvatistan ile yapılan ikili antlaşmalar bu konuda yapılan girişimleri göstermektedir. Antlaşmalar ile ilgili ayrıntılar için bkz. (TBMM, 20 Dönem 2. Yasama Yılı Tutanak Dergisi). Ayrıca bu hükümet döneminde "İslam Ülkeleri Arası Yatırım ve İhracat Kredi Sigortası Kurumu Anlaşması" gerçekleşmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc079/kanuntbmmc079/kanuntbmmc07904163.pdf, 1996).

iyice kendisini göstermeye başlamıştır. Tarihler, 11 Ocak 1997'yi gösterdiğinde ise bu süreçle ilgili önemli bir gelişme yaşanmıştır. Başbakanlık Konutu'nda verilen iftar yemeğine bazı tarikat liderleri davet edilmiş, özellikle medya bu olayın oldukça üzerinde durmuştur. Bu iftar yemeği sonrasında dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne çıkarak irtica tehdidinin had safhaya ulaştığını belirtmiş; Cumhurbaşkanı Demirel ise, MGK'yı işletmeyi Anayasa'nın kendisine verdiği yetkiye dayanarak ilk kez burada düşünmüştür (Boztaş, 2012, s. 62). Nitekim Sincan Belediyesi'nin düzenlemiş olduğu Kudüs gecesinde RP'li Belediye irticai gövde gösterisi yaptığı gerekçesiyle, Silahlı Kuvvetler harekete geçmiştir ve Sincan'da tanklarla geçiş yaparak yeni bir müdahalenin sinyalini vermiştir (Yalansız, 2006, s. 472). Tüm bu gelişmelerin ardından 28 Şubat 1997 tarihinde yapılan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında ordu komutanları rejimin laik ve demokratik niteliklerine zarar verildiği gerekçesi ile politikaya doğrudan müdahalede bulunmuş ve bu durum “yumuşak darbe” olarak ifade edilmiştir (alıntılayan Bölükbaşı, 2012, s. 175); (aktaran Lombardi, 1997, s. 214,215). MGK toplantısında kurulun askeri kanadı, başbakanı irtica konusunda uyarılmış ve gerekli tedbirleri almasını istemiştir. Bu toplantıdan sonraki süreç 28 Şubat süreci olarak tanımlanmıştır. MGK sonrası, İslamcı faaliyetler irticanın yayılması olarak görüldüğünden yasaklanmıştır (Çemrek, 2014, s. 648). MGK verdiği 18 kararla, bu tarihten sonraki hükümet politikalarını ve ülkenin gidişatını doğrudan etkilemiştir.⁷⁴

3.2.4. 54. Hükümetin İstikrar ve Verimlilik Açısından Değerlendirilmesi

Refahiyol hükümeti imzalanan koalisyon protokolünde anlaştıkları ortak hedef ve amaçları belirtmiştir. Koalisyon protokolünde devam eden terör olaylarına atıfta bulunularak terörle içte ve dışta kararlılıkla mücadele edileceği belirtilmiştir. Bu kapsamda devam eden olağanüstü halin gerekli tedbirlerin alınarak kaldırılacağı ifade edilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2352). Olağanüstü halin kaldırılması konusunda bu hükümet döneminde bir başarı sağlanamamıştır. Bu hükümet döneminde sadece 30 Kasım 1996'da Mardin'de olağanüstü hal kaldırılmıştır (Hürriyet.com.tr, 2002). Bu hükümet döneminde protokolde belirtildiği üzere PKK ile mücadele etkin bir şekilde yürütülmeye çalışılmıştır. Örneğin, 1997'nin ilk günlerinde PKK'ya karşı yapılan hava harekatinde 190 terörist öldürülmüştür (Milliyet, 15/05/1997, s. 27).

⁷⁴ MGK Kararları ile bir nevi yeni bir hükümet programı oluşmuş olduğu için bu kararların detayları "Hükümetlerin Verimliliği" başlıkları altında incelenecektir.

PKK ile etkin mücadelenin yanında, siyasi istikrarı olumsuz etkileyecek bazı gelişmeler meydana gelmiştir. Bunlardan en dikkat çekicisi Susurluk Skandalı olmuştur. Susurluk yakınlarında meydana gelen kazada İstanbul Emniyet Müdürü eski yardımcısı Hüseyin Kocadağ'ın, eski ülkücü firari Abdullah Çatlı'nın ve DYP'li vekil Sedat Bucak'ın aynı araçta buldukları ortaya çıkmıştır. Bu kaza sonrası bu kişilerin aralarındaki ilişkinin boyutları kamuoyunda geniş yer tutmuş, meclis komisyonları kurulmuştur (Yalansız, 2006, s. 472). Yaşanan bu gelişmeler ve 28 Şubat süreci, Refahyol hükümetinin siyasi istikrar ve sosyal verimlilik açısından başarısız bir dönem geçirmiş olduğunu göstermektedir.

Tablo 32: 54. Hükümetin Kanun İstatistikleri

Kanunun İlgili Olduğu Alan	Yeni Kanun Düzenlemesi Sayısı	Kanun Değişikliği, KHK Düzenlemeleri	Toplam Kanun Düzenlemesi Sayısı
Siyasi Partiler/Seçimler/Mahalli İdareler/İl-İlçe Kanunları	2	3	5
Kamu Kurum ve Kuruluşları/KİT/DMK/TSK Kanunları	0	11	11
Maliye/Bütçe/Ekonomi/Bankalar/Tarım Kanunları	9	16	25
Eğitim/YÖK Kanunları	0	3	3
SGK/Emekli Sandığı/Bağkur / Sigortalar/Sosyal Yaşam/Emeklilik / Konut/Mülkiyet/Doğal Afet Kanunları	0	13	13
Spor Kanunları	0	0	0
Yabancılar/Vatandaşlık Kanunları	0	0	0
Uluslararası Antlaşma Onay Kanunları	0	57	57
Yargı/Terörle Mücadele Kanunları	0	8	8
Toplam	11	111	122

Kaynak: TBMM, Cumhuriyet Dönemi Meclisleri Genel Kurul Tutanaklarına Erişim Sistemi

54. Hükümet, görevde olduğu kısa süre içerisinde beş tanesi geri gönderilen 127 kanun düzenlemesi yapmayı başarmıştır.⁷⁵ Bir yıl kadar görevde kalan hükümet, bu kısa süre içerisinde sayısal olarak başarılı bir politik performans göstermiştir. Ancak tıpkı daha önce incelen 49. ve 50. Hükümetlerde olduğu gibi bu hükümet döneminde de kanunların detayını bakıldığı zaman tam anlamıyla bir başarıdan söz etmek mümkün değildir. Bu dönemde düzenlenen kanunlara bakıldığı zaman, 122 kanunun 57 tanesi zaten uluslararası antlaşmaların ve sözleşmelerin onaylanması ile ilgilidir. Bu kanunları çıkardığımız zaman geriye sadece 65 kanun düzenlemesi kalmaktadır. 65 kanun düzenlemesinin de sadece 11 tanesi yeni kanun düzenlemesi olmuştur. Bu 11 tane düzenlemenin içerisinde de bütçe kanunları gibi kanunların olduğu göz önüne alınacak olursa, bu açıdan oldukça başarısız bir dönem geçirilmiştir.

Politik verimlilik açısından kanun istatistikleri başarısız olan 54. Hükümet, koalisyon protokolüne uyma hususunda da başarılı olamamıştır. Refahyol hükümetinin Koalisyon Protokolü ve Hükümet Programı'nda yer alan “zorunlu eğitim sekiz yıla çıkartılacaktır.” (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2355) maddesinin bir benzeri ifadeye MGK Kararları'nda da rastlanmaktadır. MGK Kararları'nın üçüncü maddesinin A fıkrasında “8 yıllık kesintisiz eğitim tüm yurttan uygulanmalıdır.”⁷⁶ ifadesi yer almaktadır. Ancak MGK Kararları'nda yer alan eğitimle ilgili bu husus Refahyol Hükümeti döneminde gerçekleştirilememiştir. Eğitim ile ilgili Hükümet Programı'nda yer alan bir başka husus da YÖK düzenlemesi ile ilgili olmuştur. 1980 sonrası kurulan hükümetlerin hemen hepsinde ortak vaat olan YÖK'ün yeniden düzenlenmesi hususu bu hükümetinde protokolünde de yer almıştır. Koalisyon protokolünde YÖK'ün yeniden düzenleneceği ve sadece koordinasyon sağlamaktan sorumlu bir yapıya kavuşturulacağı ifade edilmesine rağmen bu gelişme sağlanamamıştır. Refahyol'un koalisyon protokolünde eğitim ile ilgili yer alan bir başka husus ise vakıf üniversitelerinin kurulmasının teşvik edilmesi ve özel üniversitelerin kurulması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması olmuştur (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2355). Ancak bu hükümet dönemi boyunca bu konuda çalışmalar yapılmış olsa da, bir sonraki hükümet döneminde yeni üniversitelerin açılışı gerçekleşmiştir. Nitekim

⁷⁵ 54 ve 55. Hükümet kanun istatistikleri için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_y2.tutanak_sonuc?v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabasluk=KANUNLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=249&v_kullanici_id=12056944&v_gelecek_sayfa=1)

⁷⁶ MGK Kararları için bkz. (<http://www.haberturk.com/polemik/haber/735257-mgk-kararlarini-erbakan-imzaladi-mi,2012>).

birçok yeni vakıf üniversitesinin açılmasını sağlayan 4282 sayılı Kanun bu hükümetin görev süresi bittikten sadece dokuz gün sonra kabul edilip, 15 gün sonra Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.⁷⁷ Hükümetin sağlık ile ilgili programında ise hastanelerin özelleştirilmesi hususu bulunmaktadır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2355). Bu konuda da kayda değer bir gelişme sağlanamamıştır. Bununla birlikte 1995 yılında 166 olan özel hastane sayısı 1996'da 184, 1997 yılında ise 210'a çıkmıştır (Karabulut, 2001, s. 34). Bu sayının artışının nedeni özelleştirmeler değil yeni özel hastanelerin açılması olmuştur. Yine bu hükümet döneminde Emekli Sandığı, SSK ve Bağ-Kur'un aynı çatı altında toplanması amaçlanmıştır ancak bunu gerçekleştirecek kadar hükümette kalamamışlardır. Koalisyon protokolünde merkezi idare ile mahalli idareler arasında görev, yetki, sorumluluk ve kaynak paylaşımının esaslarını belirleyecek bir çerçeve yasa çıkartılacağı belirtilmiştir. Ayrıca merkezi idare tarafından yürütülen mahalli hizmetlerin, mahalli idarelere devri ile ilgili düzenlemeler yapılacağı söylenmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2355,2356). Ancak böyle bir gelişme Refahyol Hükümeti döneminde gerçekleşmemiş, sadece 4231 sayılı Kanun ile mahalli idarelerde seçimlerle ilgili düzenleme yapılmıştır.⁷⁸

Koalisyon protokolü ve hükümet programında yeni bir kamu personeli rejiminin yürürlüğe konulacağı belirtilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2355). Ancak bu dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Rejimi'nde değişiklikler yapılmış⁷⁹, genel bir kanun düzenlemesi olmamıştır. Ayrıca Devlet Memurları Kanunu'nda yapılan değişikliklerle devlet memurlarının anayasada ve özel kanununda belirtilen hükümler çerçevesinde sendika, üst kuruluş kurmaları ve bunlara üye olabilmelerinin yolu açılmıştır.⁸⁰

Tüm kanun istatistikleri ve protokole uyulamaması nedeniyle, 54. Hükümet'in politik verimlilik açısından olumsuz bir dönem geçirdiğini rahatça ifade edebiliriz.

⁷⁷ 4282 sayılı Kanunun ayrıntıları için bkz. (T.C. Resmi Gazetesi, Sayı: 23050, 15/07/1997).

⁷⁸ Kanun hakkında detaylı bilgi için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc080/kanuntbmmc080/kanuntbmmc08004231.pdf, 1997).

⁷⁹ İlgili düzenleme için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc080/kanuntbmmc080/kanuntbmmc08004185.pdf, 1996).

⁸⁰ Devlet Memurları Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun için bkz,

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc080/kanuntbmmc080/kanuntbmmc08004275.pdf, 1997).

Tablo 33: 54. Hükümetin Ekonomi Performansı

Pozitif İstatistikler	Yüzde Değer
Milli Gelir Artış Oranı	% 6,9
Turizm Gelirleri Artışı	% 26
Dış Ticaret Dengesi	% 74,4
Negatif İstatistikler	
Fiyat İstikrarı	% 8,9
Kur İstikrarı	% 11,2
İşsizlik	% 6,2
Enflasyon	% 76,4
Dış Borç Yükü Artışı	% 1,2
Kamu Borç Yükü Artışı	% 1,9
İç Borç Yükü Artışı	% 20,2
Faiz Yükü Artışı	% 36,6

Kaynak: DİE, TCMB, ATO

Necmettin Erbakan başbakanlığındaki 54. Hükümet döneminde özellikle kur istikrarı ve fiyat istikrarı konusunda çok başarılı bir performans sergilenmiştir. Bu konu koalisyon protokolünde de yer almıştır. İzlenecek kur politikasının gerçekçi bir yapıda olacağı belirtilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2353). Oranı ne kadar sifıra yakın olursa, bir hükümetin o kadar başarılı oranlara sahip olduğunu söyleyebileceğimiz kur ve fiyat istikrarında Erbakan Hükümeti'nin; %8,9 fiyat istikrarı ve %11,2 kur istikrarı sağlaması onların ekonomik veriler açısından en başarılı olduğu konu olmuştur. Öyle ki bir önceki değerlendirme yaptığımız 50. Hükümet dönemi ile karşılaştırıldığında bu oranların önemi daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Çiller hükümeti döneminde fiyat istikrarı %73,1; kur istikrarı %68,2 olmuşken, bu oranlar 54. Hükümet döneminde oldukça aşağılara inmiştir. Bu hükümet döneminde ayrıca işsizlik oranları son dönemlerin en iyi oranlarına düşmüştür.⁸¹ Genellikle önceki hükümet dönemlerinde %7 ile %9 baremleri arasından dolaşan işsizlik oranları bu dönemde %6,2'ye kadar inmiştir. Koalisyon hükümeti döneminde pozitif yönlü ekonomik veriler açısında da başarılı sayılabilecek bir performans sergilenmiştir. Dış ticaret dengesi anlamında en başarılı hükümet dönemi

⁸¹ Koalisyon Protokolünde işsizliğin azalması vazgeçilmez hedefler arasında gösterilmiştir. Bkz. (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2356).

olduğunu söyleyemesek de %74,4 ile ortalama bir dönem geçirilmiştir. Bu koalisyon hükümeti döneminde bir önceki uzun süreli hükümet olan 50. Tansu Çiller hükümetine göre milli gelirdeki artış %6,9 olmuştur.⁸² 50. Hükümet döneminde %15-20 bandlarında artış gösteren dış borç yükü ve kamu borç yükü, bu hükümet döneminde %1'li rakamlara düşmüştür. Ancak kıyaslama yaptığımız 50. Hükümet döneminde bu artışın oldukça fazla olması nedeniyle, 54. Hükümet döneminde her ne kadar 50. Hükümete göre çok az bir borçlanma artışı gerçekleşmiş olsa da yüksek miktarlarda bir borçlanma olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim borçlanmadaki artış kendini iç borç yükünde açık bir şekilde göstermektedir. 50. Hükümet döneminde %2'lerde olan iç borç yüklenme artış oranı bu dönemde %20'nin üstüne çıkmıştır. Erbakan Hükümeti'nin kur, fiyat istikrarı ve işsizlik oranı gibi alanlarda oldukça başarılı bir dönem geçirmesinin yanında, negatif ekonomik performansları da olmuştur. Borçlanmanın yanı sıra, faiz yükünde ve enflasyonda çok fazla artış gerçekleşmiştir.⁸³ Bu hükümet döneminde faiz yükündeki artış, her ne kadar 50. Hükümet'e göre daha iyi olsa da %36,6'lık oranla oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. Yine bu hükümet döneminde enflasyon rakamları 50. Hükümet'e göre düşük olsa da %76,4 olmuştur.

Koalisyon hükümetinin programında özelleştirme faaliyetlerinin hızlı bir şekilde devam edeceği belirtilmiştir. Bu konuda bir sene gibi kısa bir sürede önemli gelişmeler gerçekleşmiştir. Bu koalisyon hükümeti döneminde Denizbank, AnadoluBank, Petrolfisi, Petlas gibi büyük kuruluşlar ve çeşitli limanlar tamamen veya kısmen özelleştirilmiştir. Koalisyon protokolünde “Adaletli bir vergi düzeni oluşturulacak ve üretim faktörleri üzerindeki vergi yükünün azaltılacağı” ifade edilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2353). Ancak bu hükümet döneminde yapılmış olan vergi düzenlemelerine bakıldığı zaman sadece Katma Değer Vergisi ile ilgili küçük bir düzenleme yapıldığı⁸⁴, onun dışında sadece yabancı ülkelerle yapılan çifte vergilendirmelerle ilgili düzenlemeler yapıldığı görülmektedir.

⁸² İstikrarlı büyüme hedefi diğer hükümet programlarında olduğu gibi bu hükümetin programında da yer almaktadır. Bkz. (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2353).

⁸³ Koalisyon protokolünde enflasyonla ciddi bir şekilde mücadele edileceği ifade edilmiştir. Bkz. (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2353).

⁸⁴ İlgili kanun için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc080/kanuntbmmc080/kanuntbmmc08004225.pdf, 1997).

RP'nin parti ideolojisi ve programı gereği anti Batı bir tutum sergilemesi beklenilse de özellikle ekonomi alanında koalisyon hükümetinin böyle bir tutum sergilemediği açık bir şekilde görülmektedir. Koalisyon protokolünde, Gümrük Birliği ve Ankara Antlaşması ile amaçlanan hedeflere ulaşılabilmesi için gerekli yasal düzenlemelerin ve çalışmaların yapılacağı açık bir şekilde belirtilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2354). Refahiyol koalisyonu ile RP'nin Batı karşıtı söylemleri ile DYP'nin özellikle AB'ye daha yakın bir politika izleyen görüşleri bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Nitekim Hükümet Programı'nda, Avrupa Birliği (AB) konusuna son derece önem verilmiştir (alıntılayan Erdoğan, 2006, s. 162); (aktaran Karluk ve Tonus, 2002, s. 147).

Genel olarak 54. Hükümet'in ekonomi performansını değerlendirdiğimiz zaman, özellikle politik verimlilik ile kıyaslandığında oldukça başarılı bir dönem geçirildiği görülmektedir. Gerek istatistiksel olarak, gerekse koalisyon protokolünde birçok ekonomi ile ilgili hususa uyarak ekonomik verimlilik açısından bu hükümetin genel olarak başarılı olduğunu söylemek doğru olacaktır.

3.2.5. 30 Haziran 1997 - 11 Ocak 1999; Anadol-D Koalisyonu (55. Hükümet)

28 Şubat süreci ile zayıflayan Refahiyol Hükümeti, 12 Mayıs 1997'de yapılan miting ile artık son günlerine gelmiş oldu. Bu tarihte yapılan "İmam Hatiplere Dokunmayın" mitingi sonrası 22 Mayıs'ta Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş, "Ülkeyi iç savaşa sürüklediği" gerekçesiyle RP hakkında kapatma davası açmıştır. Bu gelişme ile beraber DYP'li vekiller hükümetten ayrılmak için Çiller'e baskı yapmaya başlamışlardır. 9 Haziran tarihi geldiğinde ise Genelkurmay "İslami Sermayenin Finans ve Eğitim Stratejisi" konulu brifing vermiştir. Nitekim bu gelişmelerin ardından Erbakan, 18 Haziran'da hükümetin istifasını Demirel'e sunmuştur (alıntılayan Yalansız, 2006, s. 472); (aktaran Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2003, s. 542,544). Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in hükümet kurma görevini bir lidere vermesi gerekmekteydi. Demirel, son koalisyon ortakları yerine ANAP lideri Mesut Yılmaz'a hükümet kurma görevini vermiştir. Demirel'in bu hamlesini DYP lideri Çiller, "Çankaya Darbesi" olarak nitelendirmiştir. Çiller, Demirel'in bu hamlesinde dışarıdan bir müdahale olabileceği ihtimalini de belirtmiştir. Ancak buna rağmen Demirel'in bu kararı vermemesi gerektiğini de eklemiştir (Milliyet, 21/06/1997, s. 18). Nitekim partiler arası görüşmeler sonrası ANAP-DSP-DTP arasında üçlü bir koalisyon hükümeti kurulmuş ve bu hükümet güven oylaması sonucu 281 kabul oyu ile göreve başlamıştır (TBMM 20. Dönem, 120. Birleşim, 1997, s. 11).

Toplumsal uzlaşma hedefiyle⁸⁵ kurulan bu koalisyon hükümetinde Başbakan Yardımcısı, DSP'li Bülent Ecevit ve DTP'li İsmet Sezgin olmuştur. 11 Devlet Bakanı ANAP'tan, beş Devlet Bakanı DSP'den, üç Devlet Bakanı DTP'den oluşmuştur. Hükümet ilk kurulduğunda kritik bakanlıklardan Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı ANAP'da, Dışişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı DSP'de kalmıştır. Diğer bakanlıkların dağılımı ise; altı ANAP, iki DSP, bir DTP ve bir de bağımsız milletvekili Yalım Erez olmuştur (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2522,2523).

3.2.6. 55. Hükümetin İstikrar ve Verimlilik Açısından Değerlendirilmesi

Anasol-D koalisyonu döneminde de siyasi istikrar ve sosyal verimlilik açısından olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Ülke Güneydoğu Asya ve Rusya'daki ekonomik krizlerin etkilerini en aza indirmeye çalışırken, aynı dönemlerde yeraltı dünyasının önemli isimlerinden Alaaddin Çakıcı'nın Fransa'da yakalanması gündeme bomba gibi düşmüştür (Milliyet, 18/08/1998, s. 1). Çakıcı'nın yakalanmasının ardından Türkiye'deki bağlantılarının ortaya çıkması başta ANAP olmak üzere tüm koalisyon hükümetini sarsmıştır. Çakıcı'nın ANAP'lı Devlet Bakanı Eyüp Aşık ile olan telefon görüşmelerinin medyada yayınlanması ve Çakıcı'nın telefon fihristinde birçok siyasinin isminin bulunması günlerce kamuoyunu meşgul etmiştir. Yine bu konu ile ilgili CHP tarafından kamuoyuna açıklanan, Çakıcı ile İşadamı Korkmaz Yiğit'in Türkbank İhalesi ile ilgili konuşmalarının olduğu ve ANAP'a ithamlarda bulunan sözlerinin olduğu kaset ANAP'ı zor durumda bırakmıştır (Yalansız, 2006, s. 475,476). Nitekim muhalefet partileri Türkbank İhalesi ile ilgili Başbakan Yılmaz hakkında gensoru önergesi vermiş, bu önergeyi oylamaya katılan 314 üyenin kabul etmesi ile birlikte 55. Hükümet düşmüştür (TBMM 20. Dönem, 24. Birleşim, 1998, s. 300). Böylelikle Anasol-D Hükümeti 1980 sonrası gensoru ile düşürülen ilk hükümet olmuştur. Gerek hükümetin görev süresince meydana gelen gelişmeler, gerek hükümetin düşürülüş şekli ile bu hükümetin siyasi istikrar ve sosyal verimlilik açısından başarısız bir performans sergilediğini ifade etmek gerekir.

⁸⁵ Yeni kurulan hükümetin ilkelerini açıklayan Mesut Yılmaz, "Toplumdaki gerginliği ortadan kaldırıp uzlaşmayı güçlendirmek" maddesini de ilkeler arasında saymıştır.

Tablo 34: 55. Hükümetin Kanun İstatistikleri

Kanunun İlgili Olduğu Alan	Yeni Kanun Düzenlemesi Sayısı	Kanun Değişikliği, KHK Düzenlemeleri	Toplam Kanun Düzenlemesi Sayısı
Siyasi Partiler/Seçimler/Mahalli İdareler/İl-İlçe Kanunları	2	2	4
Kamu Kurum ve Kuruluşları/KİT/DMK/TSK Kanunları	0	8	8
Maliye/Bütçe/Ekonomi/Bankalar/Tarım Kanunları	6	17	23
Eğitim/YÖK Kanunları	1	8	9
SGK/Emekli Sandığı/Bağkur / Sigortalar/Sosyal Yaşam/Emeklilik / Konut/Mülkiyet/Doğal Afet Kanunları	2	6	8
Spor Kanunları	0	0	0
Yabancılar/Vatandaşlık Kanunları	0	2	2
Uluslararası Antlaşma Onay Kanunları	0	52	52
Yargı/Terörle Mücadele Kanunları	2	2	4
Toplam	13	97	110

Kaynak: TBMM, Cumhuriyet Dönemi Meclisleri Genel Kurul Tutanaklarına Erişim Sistemi

55. Hükümetin kanun performansına bakıldığında istatistiksel olarak çok başarılı bir dönem geçirildiği söylenemez. 560 gün görevde kalan 55. Hükümet döneminde, yaklaşık bir yıl kadar görevde kalan 54. Hükümet kadar bile kanun düzenlemesi yapılamamıştır. Bu dönemde yapılan toplam 110 kanun düzenlemesinin 52 tanesini uluslararası antlaşmalar ve sözleşmelerin onaylanması oluşturmaktadır. Bu onay kanunları çıkartıldığı zaman geriye sadece 58 kanun kalmaktadır. Bu 58 kanunun ise 13 tanesi yeni çıkartılan kanun, 45 tanesi ise varolan kanunlarda değişiklik, kaldırma veya KHK işlemleri olmuştur. Ancak bu olumsuz istatistiklerin yanında eğitim, YÖK ile ilgili yapılan kanun düzenlemeleri dikkat çekmektedir. 55. Hükümet, daha önce incelenen hükümetlerin altında bir kanun düzenlemesi yapmasına rağmen eğitim alanında yapılan kanun düzenlemeleri bakımından

şimdiye kadar incelenen hükümetler arasında en iyi performansa sahiptir. Bazı hükümet dönemlerinde kamu kurum-kuruluşları, bütçe ile ilgili kanun düzenlemelerinin sıkça yer tuttuğu ve istatistikleri kabarttığı düşünülecek olursa düşük istatistiklere rağmen bu açıdan hükümet başarılı bir performans gerçekleştirmiştir. Ancak 55. Hükümet'in genel politik performansına bakıldığı zaman başarısız bir dönem geçirdiğini söylemek en doğru ifade olacaktır.

55. Hükümet'in koalisyon protokolü ve hükümet programına bakıldığı zaman 28 Şubat Kararları'nın etkisi net bir şekilde görülmektedir. Özellikle 28 Şubat kararlarında geniş yer tutan eğitimde laiklik konusu bu hükümetin de programında sık sık yer almıştır. “Sekiz yıllık kesintisiz eğitim tüm yurttta uygulanmalıdır.” MGK kararı bu hükümetin koalisyon protokolü ve hükümet programında da aynen yer almıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2525). Nitekim bu hükümetin ilk icraatlarından birisi bu husus olmuş ve sekiz yıllık kesintisiz eğitim için gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır (T.C. Resmi Gazetesi, Sayı: 23084, 18/08/1997). Bu düzenlemenin doğrudan 28 Şubat süreciyle ilgili olduğu düşüncesi hâkimdir. Bu konuda eski Milli Eğitim Bakanı Ömer Dinçer; “Dönemin doğası gereği sekiz yıllık eğitimin kesintisiz olması yönündeki görüşler konjonktürel olarak ağırlık kazanmış ve bu konudaki karşıt görüşler dikkate alınmamıştır.” diyerek, sekiz yıllık kesintisiz eğitim uygulamasının imam hatip liselerinin önünün kesilmesi amacıyla uygulanmaya başlandığını iddia etmiştir (mynet.com, 2012). Yine 28 Şubat'a paralel bir madde koalisyon protokolünde kendisini “Anayasa'nın 24. maddesine uygun olarak temel eğitim kurumlarında zorunlu din kültürü ve ahlak eğitimine devam edilecek, bunun dışındaki din eğitimlerinin ailelerin istemine bağlı olarak Devletin gözetim ve denetimi altında verilecektir.” olarak göstermiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2526). Bu madde ile devletin eğitim kurullarındaki din eğitimi dışındaki tüm dini eğitimlerin devletin kontrolü altına alınması planlanmıştır. 28 Şubat Kararları'nda ise bu husus ayrıca “Kur'an kursları MEB'in sorumluluğu ve kontrolünde olmalıdır.” şeklinde yer almıştır. Hükümet programında yer alan “İsteğe bağlı Kur'an kurslarından ve hafızlık eğitiminden Milli Eğitim Temel Kanunu çerçevesinde, Diyanet İşleri Başkanlığı sorumludur.” ifadesi ile bu husus açık bir şekilde belirtilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2537,2538). Ayrıca Diyanet İşlerinin görev ve yetkileri yeniden düzenlenmiş, 633 sayılı Diyanet İşleri

Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunun 35. maddesi yeniden düzenlenmiştir.⁸⁶

Anasol-D koalisyonunun protokolünde Anayasa değişikliklerinin gerektirmiş olduğu uyum yasalarının çıkartılacağı, nüfus sayımı veya tespiti için ve seçmen kütüklerinin yenilenmesine imkân verecek yasal düzenlemelerin yapılacağı ifade edilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2326). Nitekim nüfus sayımı hakkında hükümet kurulduktan kısa bir süre sonra gerekli düzenleme yapılmıştır.⁸⁷ Hükümetin koalisyon protokolünde yargı bağımsızlığını sağlayacak ve denetimi etkin kılacak gerekli yasal düzenlemelerin yapılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca yargı teşkilatının yeniden yapılandırılacağı ifade edilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2525, 2532). Bu hükümet döneminde kanun düzenlemelerine bakıldığında bu hususlarla ilgili bir düzenleme yapılmadığı görülmektedir.⁸⁸ Ceza infaz kurumlarının ve tutukevlerinin kuruluş ve idaresinin yeniden düzenleneceği belirtilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2532). Bu konuda koalisyon protokolüne uygun olarak çok detaylı bir kanun düzenlemesi yapılmıştır.⁸⁹

Koalisyon protokolünde ve hükümet programında sıkça yer alan bir başka husus da milletvekilliği dokunulmazlığının sınırlandırılması konusu olmuştur (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2525,2532). Ancak bu konuda da bir düzenleme yapılamamıştır. Bu dönemde yapılan kanun düzenlemeleri incelendiği zaman çok fazla sayıda Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ile ilgili düzenleme yapıldığı görülmektedir.⁹⁰ Koalisyon protokolü ve hükümet

⁸⁶ Kanun hakkında detaylı bilgi için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104379.pdf).

⁸⁷ Kanun hakkında detaylı bilgi için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc080/kanuntbmmc080/kanuntbmmc08004300.pdf, 1997).

⁸⁸ Anayasa Mahkemesi ile ilgili kanun düzenlemesi 3 Temmuz 1997'de mecliste kabul edilmiş, 8 Temmuz'da Resmi Gazete'de ilan edilmiştir. Anasol-D hükümeti 12 Temmuz 1997'de güvenoyu aldığı için değerlendirme bu tarihten sonrası için yapılmaktadır.

⁸⁹ Kanun hakkında detaylı bilgi için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc080/kanuntbmmc080/kanuntbmmc08004301.pdf, 1997).

⁹⁰ Düzenlemeler için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc080/kanuntbmmc080/kanuntbmmc08004303.pdf, 1997) ;

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104323.pdf, 1998) ;

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104374.pdf, 1998) ;

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104374.pdf, 1998) ;

programında yer alan hususlardan ziyade bu tür konularda sıkça çalışma ve düzenleme yapılmasında şüphesiz ki 28 Şubat sürecinin etkisi önemlidir.

Genel olarak 55. Hükümet'in düzenlediği kanunların kendi protokollerinde yer alan hususlardan ziyade, 28 Şubat etkisi ile yapılmış düzenlemeler olduğu dikkat çekmektedir. Koalisyonun, protokolünde uyduğu hususların birçoğunun da 28 Şubat Kararları'na paralel olduğunu dikkate alacak olursak bu daha açık bir şekilde anlaşılacaktır. Ancak dönemin siyasi ortamı bu hükümeti böyle davranmaya bir nevi mecbur etmiştir. Hükümetin kendi programının yanı sıra, 28 Şubat Kararları'na yönelik politikalar izlemesi eleştirilirken bu konu da göz önünde tutulmalıdır.

Tablo 35: 55. Hükümetin Ekonomi Performansı

Pozitif İstatistikler	Yüzde Değer
Milli Gelir Artış Oranı	% 5,7
Turizm Gelirleri Artışı	% 9,1
Dış Ticaret Dengesi	% 68,4
Negatif İstatistikler	
Fiyat İstikrarı	% 34,6
Kur İstikrarı	% 18,3
İşsizlik	% 6,9
Enflasyon	% 86
Dış Borç Yüğü Artışı	% 4,3
Kamu Borç Yüğü Artışı	% 0
İç Borç Yüğü Artışı	% 2,1
Faiz Yüğü Artışı	% 13,8

Kaynak: DİE, TCMB, ATO

Mesut Yılmaz başbakanlığındaki 55. Hükümet, işsizlik bakımından Türkiye ortalamalarına göre iyi bir orana sahip olsa da bir önceki hükümet olan Erbakan Hükümeti ile kıyaslandığı zaman iyi bir performansla sahip değildir. 54. Hükümet döneminde %6,2 olan işsizlik oranı, bu dönemde %6,9'a çıkmıştır. 55. Hükümet fiyat istikrarı ve enflasyon oranları açısından başarısız bir dönem geçirmiştir. Bir önceki hükümette fiyat istikrarı

%8,9 ile oldukça iyi bir orana sahipken, bu hükümet döneminde bu oran %34,6'ya çıkmıştır. Enflasyon oranı da bir önceki hükümetin üstüne çıkmış ve %86 olmuştur. Oysaki hükümet programında, enflasyonun ekonomik hedeflerin gerçekleşmesindeki en büyük engel olduğu ve hükümetin öncelikli meseleleri arasında bu sorunu çözmek olduğu ifade edilmektedir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2543). Ancak hükümet görevde olduğu süre içerisinde bu sorunu çözememiş hatta bir önceki dönemden daha kötü bir performans sergilemiştir. Pozitif yönlü ekonomik verilerden turizm geliri artışı ve dış ticaret dengesinde bu hükümet çok başarılı bir dönem geçirememiştir. Dış ticaret dengesi %68,4 olmuşken turizm gelirleri de istenilen seviyeye ulaşamamış, turizm geliri artışı bir önceki döneme göre %9,1 olmuştur. Pozitif yönlü ekonomik verilerden milli gelir artış oranında ise Yılmaz hükümeti ortalama bir performans sergilemiştir. Bir önceki hükümetin milli gelir artış oranının altında kalırsa da, %5,7'lik bir milli gelir artışı sağlanmıştır. Bu hükümetin en iyi performans gösterdiği ekonomik veriler ise kur istikrarı, iç borçlanma, kamu borçlanmaları ve faiz yükünde artışta olmuştur. Anasol-D Hükümeti, programında da özel olarak bu hususa değinmiştir. Koalisyon hükümeti programında, borçlanmada düzensizliğe ve keyfiliğe son vereceklerini ve iktisadi dengeleri gözeterek borçlanmaya gidileceğini açıklamıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2544). Özellikle iç borç yükündeki artış ve faiz yükünde artışta bir önceki hükümete göre çok başarılı bir dönem geçirilmiştir. Faiz yükü artışı %36,6'dan %13,8'e; iç borç yükündeki artış ise %20,2'den %2,1 oranlarına kadar düşmüştür. Bu hükümet döneminde dış borç yükü artışı yükselmesine rağmen ortalama bir oran olan %4,3 olmuştur. Kamu borç yükünde ise önceki hükümet dönemine göre artış olmamış ve bu açıdan da başarılı bir dönem geçirilmiştir.

Anasol-D koalisyonunun hükümet programında ekonomi alanında yapılacak düzenlemelerin ve programların kısa vadeli, günü kurtaracak şekilde değil; uzun vadeli getirileri olacak şekilde yapılacağı belirtilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2542). Ancak bu konuda başarılı olunamamıştır. Anasol-D koalisyonu, göreve geldikten kısa bir süre sonra 1998'in 6 Şubat'ında "Mali Milat" olarak adlandırılan ve rejimin kurtuluşu için bir dönüm noktası kabul edilen bir vergi reformu paketi ortaya koymuştur. Hükümet aynı zamanda enflasyona karşı önlemler programını uygulamaya koymuştur. Bu önlemler, bir süreliğine enflasyon oranları ve mali dengesizlikler açısından başarıya sağlamış olsalar da faiz oranları üzerindeki baskıyı sonlandıramamıştır. Bu dönemde yaşanan bazı dış

gelişmeler de bu hükümetin ekonomi performansını doğrudan etkilemiştir. Özellikle Doğu Asya'daki 1997 krizi ve 1998'deki Rusya krizi Türkiye ekonomisini de olumsuz bir şekilde etkilemiştir (Çemrek, 2014, s. 652). Bu krizlerden Asya Krizi nispeten ülkeyi daha az etkilemiştir. Kriz yaşayan ülkelerin Türkiye'nin ihracat ve ithalatında önemli bir paya sahip olmamaları ile bu ülkelerdeki talep daralmasının Türkiye'yi olumsuz etkilemeyeceği görüşü, Asya Krizi'nin Türkiye'yi daha az etkilemesinin nedeni olarak kabul edilmektedir (Karluk vd., 1999, s. 8). Ancak Asya Krizi'ne de bağlı olarak çıkan 1998 Rusya Krizi için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Cari açık rakamının toplam gayri safi yurt içi hasılaya oranının yüksek olması ve bu yüksek olan cari açığın ülke ekonomisini kırılgan hale getirmesi ile Rusya'da meydana gelen bankacılık krizi (Yüksel, 2015, s. 337) Anadol-D hükümetinin gerek ekonomi politikalarını, gerekse ekonomik verimlilik performansını oldukça etkilemiştir. İlk önceleri hükümet kanadı bu krizin Türkiye'yi fazla etkilemeyeceği görüşündeydi. Krizin ilk patlak verdiği dönemlerde Devlet Bakanı Güneş Taner, Rusya'daki devalüasyonun sürpriz olmadığını ve bütün bunların Türkiye'yi etkilemeyeceğini iddia etmiştir. Yine Devlet Bakanı Işın Çelebi'ye göre eğer yılbaşında uygulamaya konulan Enflasyonla Mücadele Programı kararlılıkla sürdürülürse Türkiye krizden minimum şekilde etkilenecektir. Dönemin Merkez Bankası Başkanı Gazi Erçel de Bakanlarla yakın görüşe sahiptir ve Türkiye'nin kısa vadede Rusya'daki krizden etkilenmeyeceğini ifade etmiştir (Milliyet, 18/08/1998, s. 9). Rusya krizinin ardından hükümet kanadı krizin Türkiye'yi fazla etkilemeyeceği konusunda açıklamalar yaparken, bu konuda önemli tedbirler de almışlardır. Bankalar arası işlemlerde stopajların yüzde altıdan sıfıra indirilmesi, Merkez Bankası'nın bankaların vadeli döviz alım satımlarına getirmiş olduğu kısıtlamaların kaldırılması alınan bu önlemlerin dikkat çekici olanlarıdır (Milliyet, 29/08/1998, s. 9). Alınan bu önlemler kısa bir süreliğine de olsa krizin etkilerini yumuşatmıştır. Aradan kısa bir süre geçtikten sonra dönemin Maliye Bakanı Zekeriya Temizel bu konuda "Rusya hapşırıkça biz titremeyelim. Türkiye ekonomisini de Rusya'ya bu kadar endekslemeyelim." ifadelerini kullanmıştır. Bakan bu açıklama ile birlikte yine de gerekli tedbirlerin alındığını ifadelerine eklemiştir (Milliyet, 9/09/1998, s. 7). Nitekim alınan tüm önlemlere rağmen kriz özellikle borsada kendisini göstermiştir. Bu konuda IMF de krizin yaşandığı tarihlerde uyarılarda bulunmuştur. IMF, Rusya'daki ekonomik krizden en çok etkilenebilecek ülkelerden birinin Türkiye olduğunu ifade etmiştir. Yapısal reformlar, makroekonomik disiplinin sağlanması ve bankacılık sisteminin güçlendirilmesi ile Türkiye'nin bu krizin olumsuz etkilerinden kaçınabileceği belirtilmiştir. Ayrıca IMF'nin

hazırlamış olduğu raporda, Türkiye'nin Rusya ile güçlü ticari bağları olduğu ve bundan dolayı Türkiye'nin bu ekonomik krizden etkilenme ihtimalinin birçok ülkeye göre daha yüksek olduğu ifade edilmektedir (Milliyet, 1/10/1998, s. 10). Krizin Türkiye'ye olan etkilerine bakıldığı zaman, süreçte Türkiye'den 4.5 milyar dolar çıkmış, Haziran ayında 26.700 milyon dolar olan döviz rezervi, Ağustos ayında 21.965 milyona inmiştir. Nitekim 1998 yılı geneline bakıldığında gerek Asya Krizi'nin, gerekse Rusya Krizi'nin de etkileri ile Türkiye'den 61 milyar dolara yakın bir sermaye çıkışı gerçekleşmiştir (Karluk vd., 1999, s. 10-12). 1998 yılında Rusya'da meydana gelen kriz, son yıllarda canlı bir ekonomiye sahip Türkiye'yi oldukça olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bavul ticareti yoluyla 1997'de ihracatın %8'ini oluşturmakta olan Rusya ile ticaretimiz bu dönemde oldukça sekteye uğramıştır. Aynı zamanda bu ülkeden gelmekte olan turist sayısı yarı oranda azalmıştır. 1996 ve 1997 yıllarında 32 milyar doların üzerinde olan ihracat 1998'de 30'lara kadar düşmüştür (Kurtoğlu, 2017, s. 625,626). Rusya krizi sonrası hükümetin bu krizi biraz hafife aldığı söylemlerden anlaşılmaktadır. Ancak buna rağmen bir dizi eylem paketi düzenlenerek krizin olası etkileri hafifletilmek istenmiştir. Ancak bunlar kısa vadede etkili olmuş; uzun vadede Türkiye, Rusya Krizi'nden ekonomik açıdan olumsuz etkilenmiştir.

Anasol-D hükümetinin programında kamu bankalarının özelleştirilmesi ile ilgili çalışmaların hızlandırılacağı ifade edilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2543). Ancak bu konuda büyük ilerleme kaydedilememiş, bu husus da 2001 yılında önemli gelişmeler kaydedilmiştir.⁹¹ Bu hükümetin görevde kaldığı süre içerisinde özellikle tarım ve hayvancılık ile ilgili önemli düzenlemeler yaptığı görülmektedir. Tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi ile ilgili maddeler hükümet programında da geniş yer tutmaktadır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2545,2546). 25 Şubat 1998'de kabul edilen Mera Kanunu, bunun en önemli örneğidir. Bu kanun düzenlemesi ile “meraların, yaylakların, kışlakların ve kamuya ait otlak ve çayırların tespiti, tahdidi ile köy veya belediye tüzel kişilikleri adına tahsislerinin yapılmasını, belirlenecek kurallara uygun bir şekilde kullandırılmasını, bakım ve ıslahının yapılarak verimliliklerinin artırılmasını ve sürdürülmesini, kullanımlarının sürekli olarak denetlenmesini, korunmasını ve gerektiğinde kullanım amacının değiştirilmesi” amaçlanmıştır.⁹² Ayrıca bu hükümet döneminde düzenlenen; “Yaş Sebze ve

⁹¹ Bu konu hakkında detaylı bilgi, 57. Hükümetin değerlendirilmesi yapılırken verilecektir.

⁹² Kanun hakkında detaylı bilgi için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104)

Meyve Ticaretinin Düzenlenmesi ve Toptancı Halleri Hakkında Kanun Hükümünde Kararnamenin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun”, “Tuz Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” bu konuyla ilgili diğer önemli kanun düzenlemeleri olmuştur.⁹³

Hükümetin gelen olarak ekonomi performansını değerlendirecek olursak, bazı kalemlerde başarılı bir dönem geçirildiği görülmektedir. Kur istikrarı, iç borçlanma, kamu borçlanmaları ve faiz yükünde artış konularında başarılı olan 55. Hükümet, fiyat istikrarı ve enflasyon konularında ise başarısız bir dönem geçirmiştir. 55. Hükümet döneminde gerçekleşen global ekonomik krizlerde dikkate alınacak olursa, oldukça olumsuz bir ekonomik ortamda görevini sürdüren 55. Hükümet, bu krizin olumsuzluklarını bertaraf edecek birçok hamle yapmıştır. Bu hamlelerin bir kısmı başarılı olmuş, krizin etkilerinin daha da negatif olmasının önüne geçilmiştir. Tüm ekonomik verilere bakıldığında çok başarılı bir dönem geçirildiğini ifade edemesek de, iç ve dış olumsuz gelişmelere rağmen hükümetin gösterdiği performans başarısız bir performans değildir.

3.3. 18 NİSAN 1999 GENEL SEÇİMLERİ ve KURULAN KOALİSYON HÜKÜMETLERİ

Anasol-D Hükümeti'nin erken seçim kararı alması ile birlikte genel ve yerel seçimlerin 18 Nisan 1999'da yapılmasına karar verilmiştir.⁹⁴ Daha sonra gensoru önergesi ile Anasol-D Hükümeti'nin düşürülmesi ile seçimlerin yapılacağı tarihe kadar yeni bir hükümetin görev yapması gerekmiştir. Tartışmalar eşliğinde Cumhurbaşkanı Demirel hükümeti kurma görevini DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e vermiştir. Ecevit'e bu görevin verilmesinin ardından en çok ön plana çıkan seçenek Ecevit başbakanlığında DSP-ANAP hükümeti olmuştur. Ecevit yeni kuracakları hükümetin bir seçim hükümeti olmayacağını ve ülkenin mevcut sorunlarını çözmek için çalışacaklarını ifade etmiştir (Milliyet, 3/12/1998, s. 18). Kulislerde DSP-ANAP hükümeti konuşulsa da, Ecevit cumhurbaşkanından yetkiyi aldıktan sonra ANAYOL-SOL formülü için DYP ile görüşme kararı almıştır (Milliyet,

342.pdf,1998).

⁹³ Kanunlar ile ilgili detaylı bilgi için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104367.pdf, 1998) ve

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104373.pdf, 1998).

⁹⁴ İlgili kanun için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104381.pdf, 1998).

4/12/1998, s. 18). Nitekim Çiller'den istediği yanıtı alamayan Ecevit diğer olası formüllerde de başarılı olamayınca, bu görevi cumhurbaşkanına iade etmiş, yeni hükümet kurma görevi sürpriz bir şekilde Muğla Bağımsız Milletvekili Yalım Erez'e verilmiştir (TBMM 20. Dönem, 37. Birleşim, 1998, s. 311). Ancak DYP lideri Çiller sadece DSP'nin kuracağı bir azınlık hükümetine destek vereceğini belirtince, DSP azınlık hükümetinin kurulmasının önü açılmıştır (Milliyet, 8/01/1999, s. 14). Nitekim 17 Ocak 1999'da DSP azınlık hükümeti, güvenoyu alıp azınlık hükümetini kurmuştur.⁹⁵

1999 genel seçimlerine rekor sayıda parti katılmış, siyasal alandaki dağılık yelpaze kararsız seçmenin artmasına neden olmuştur (Üste, 2016, s. 136). 1999 genel seçimlerinde 31.184.496 geçerli oy⁹⁶ kullanılmış, 550 milletvekilliği için 20 farklı parti seçimlere katılmıştır. ANAP, DSP, DYP, Fazilet Partisi (FP), MHP mecliste sandalye kazanmış, bunun yanı sıra üç bağımsız milletvekili de meclise girmiştir.

Tablo 36: 1999 Genel Seçim Sonuçları

Partinin İsmi	Aldığı Oy Miktarı	Aldığı Oy Oranı	Kazandığı Üye
ANAP	4.122.929	%13,2	86
BBP	456.353	%1,5	0
Barış Partisi (BP)	78.922	%0,2	0
CHP	2.716.094	%8,7	0
Demokrasi ve Barış Partisi (DBP)	24.620	%0,1	0
Değişen Türkiye Partisi (DEPAR)	37.175	%0,1	0
DP	92.093	%0,3	0
DSP	6.919.670	%22,2	136
Demokrat Türkiye Partisi (DTP)	179.871	%0,6	0
DYP	3.745.417	%12	85
Emek Partisi (EMEP)	51.756	%0,2	0

⁹⁵ Yapılan güven oylamasında 306 kabul, 188 ret çıkmıştır. Oylamada BBP, CHP, FP ret oyu kullanmışlardır. Detaylı bilgi için bkz. (TBMM 20. Dönem, 44. Birleşim, 1999, s. 201-224).

⁹⁶ Bu sayının 65.254'ü gümrük kapıları geçerli oy sayısıdır.

FP	4.805.381	%15,4	111
HADEP	1.482.196	%4,7	0
İP	57.607	%0,2	0
Liberal Demokrat Parti (LDP)	127.174	%0,4	0
MHP	5.606.583	%18	129
Millet Partisi	79.370	%0,3	0
Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP)	248.553	%0,8	0
Sosyalist İktidar Partisi (SİP)	37.680	%0,1	0
YDP	44.787	%0,1	0
Bağımsızlar	270.265	%0,9	3

Kaynak: <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf>

1999 genel seçimlerinin kazananları şüphesiz ki, bir önceki koalisyon hükümetinin ortaklarından olan DSP ve bir önceki seçimde %8,2 oy alarak ucu ucuna baraj altı kalan MHP olmuştur. DSP bir önceki seçimde 76 olan milletvekili sayısını, bu seçimlerde 136'ya çıkarmıştır. MHP ise kazandığı 129 milletvekilliği ile seçimlerin kazanan ikinci partisi olmuştur.

1995 genel seçimlerinin birinci partisi olan RP kapatılınca, parti üyeleri Fazilet Partisi'ni kurmuşlardır. 28 Şubat sürecinde RP ideolojisinin yıpranışı, 1999 genel seçimlerine yansımıştır. RP, 1995 seçimlerinde 158 milletvekili çıkartmışken, RP'nin devamı niteliğinde kabul edilen FP 111 milletvekili çıkartabilmiştir. 55. Hükümet'in birinci partisi olan ANAP da oy kaybetmiş, 132 olan vekil sayısı 86'ya kadar düşmüştür. DYP de 135 milletvekilinin 50'sini kaybetmiş, toplam 85 vekille meclise girmiştir. Seçimin bir diğer kaybedeni de CHP olmuştur. 1995 genel seçimlerinde ucu ucuna barajı geçebilen CHP, bu seçimde baraj altı kalmıştır.

3.3.1. 1999 Genel Seçimleri Sonrası TBMM'ye Giren Partilerin Siyasi Skaladaki Yerleri

1999 genel seçimleri sonrası meclise giren partilerden ANAP, DYP ve DSP aynı liderle ve politikalarla yola devam ettikleri için siyasi skaladaki yerlerinde bir değişiklik

olmayacaktır. 1995 seçimlerinden farklı olarak meclise giren iki yeni parti FP ve MHP olmuştur. Bu partilerden FP, RP'nin devamı niteliğinde kabul edilmektedir. Ancak 1999 yılındaki siyasi ortam, özellikle halen devam etmekte olan 28 Şubat süreci, FP'nin söylemlerinin RP'ye göre biraz farklılaşmasına yol açmıştır. FP, farklı bir dil geliştirerek muhafazakar tabanın taleplerine ek olarak farklı toplumsal talepleri de temsil etmek ve “milletin kalbinden doğan bir hareket, milletin kendisi” olmak iddiası ile seçimlere girmiştir (Dursun, 2004, s. 7). FP'nin 1999 genel seçimleri için hazırladığı seçim bildirgesi⁹⁷ incelendiği zaman, RP'nin daha önce hazırladığı bildirelere oran çok daha yumuşak ve İslamcı tavırlardan uzak olduğu görülmektedir. FP'nin bu tutumunda 28 Şubat sürecinin etkili olduğu açıktır. FP'nin seçim bildirgesinde merkez sağ bir söylem hâkimdir. Ancak FP ve lideri Mehmet Recai Kutan'ın bu söylemlerine rağmen, RP'den farklı bir görüş ve ideolojide olmadıkları açık bir gerçektir. Bununla beraber RP'nin eski genel başkanı Necmettin Erbakan'ın siyaset yasağının kaldırılması için, seçimlerin yapılmasını engellemek isteyen küskünler hareketine FP'nin de katılması, seçim öncesi RP ve lideri Erbakan'a olan bağlılığın halen devam ettiğinin açık bir göstergesidir. Tüm bu hususlar dikkate alındığı zaman FP'yi siyasi skalada daha önce RP'yi koyduğumuz hücreye koymak en doğru seçenek olacaktır.

1980 darbesi öncesi de siyasi arenanın en önemli aktörlerinden biri olan MHP, açık bir şekilde milliyetçi ideolojinin temsilcisidir. 1999 genel seçimleri için hazırlanan seçim bildirgesinde, MHP lideri Devlet Bahçeli'nin “...Türkiye ve Türk Milleti söz konusu olduğunda hassaslaşan, bunu bir namus ve varoluş gerekçesi sayan herkes ve en başta da milliyetçi ve ülkücü kadrolar bu görevin yerine getirilmesinden tek tek sorumludur.” sözleri açık bir şekilde partinin kimliğini yansıtmaktadır (MHP Seçim Beyannamesi, 1999, s. 11). MHP ekonomide de sağ bir eğilim göstermektedir. Nitekim ekonominin devlet eli ile değil de serbest teşebbüs tarafından yürütülmesi gerektiğini açık bir şekilde ifade etmektedirler (MHP Seçim Beyannamesi, 1999, s. 26). Daha önceki bölümlerde açıklandığı üzere milliyetçiliği en ön planda tutan partileri, tıpkı muhafazakârlığı ön planda tutan partilerde olduğu gibi siyasi skalanın en sağına yerleştirmek en doğru seçenek olacaktır. Kiriş'in (2011) yaptığı siyasi skala konumlandırmasına göre ise bu seçimlerde DSP 4,2 puan ile sol ile merkez arasında, FP 8,1 puanla 7,9 puanlı MHP ile birlikte

⁹⁷ FP Seçim Bildirgesi için bkz. (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/613> , 1999).

skalanın en sağında, DYP 7,5 ve ANAP 6,7 puanla skalanın sağı ile merkez arasında yer almışlardır.

Tablo 37: Meclise Giren Partilerin Siyasi Skaladaki Yeri (1999)

Sol		Merkez			Sağ
	DSP		ANAP	DYP	MHP-FP

Tablo 38: Üç Partili Koalisyon Hükümeti Seçenekleri (1999)

DSP-MHP-FP	Toplam Üye: 376
DSP-MHP-ANAP	Toplam Üye: 351
DSP-MHP-DYP	Toplam Üye: 350
DSP-FP-ANAP	Toplam Üye: 333
DSP-FP-DYP	Toplam Üye: 332
DSP-ANAP-DYP	Toplam Üye: 307
MHP-FP-ANAP	Toplam Üye: 326
MHP-FP-DYP	Toplam Üye: 325
MHP-ANAP-DYP	Toplam Üye: 300
FP-ANAP-DYP	Toplam Üye: 282

Tablo 39: Dört Partili Koalisyon Hükümeti Seçenekleri (1999)

DSP-MHP-FP-ANAP	Toplam Üye: 462
DSP-MHP-FP-DYP	Toplam Üye: 461
DSP-MHP-ANAP-DYP	Toplam Üye: 436
DSP-FP-ANAP-DYP	Toplam Üye: 418
MHP-FP-ANAP-DYP	Toplam Üye: 411

1995 genel seçimleri ile birlikte, 1982 Anayasası sonrası üst üste üçüncü seçimden de tek başına bir siyasi partinin iktidarı çıkamamış ve yeni bir koalisyon hükümeti kurulması zorunlu olmuştur. Ancak bu seçimin önceki iki seçimden en büyük farkı partilerin oy oranının birbirine yakın olması sebebiyle, hiçbir partinin vekil sayısının iki partili koalisyon kurmaya yetmemiş olmasıdır. İki partili koalisyon seçeneğinin olmaması,

ister istemez partileri çok daha yoğun bir pazarlık sürecine itmiştir. On tane üç partili koalisyon seçeneği mevcuttur. Seçimlerin birinci partisi DSP'nin içinde bulunduğu altı adet üçlü koalisyon seçeneği vardır. DSP dışında diğer tüm meclise giren partiler de aynı şekilde altı tane üçlü koalisyon seçeneğinin içerisinde yer almaktadır. Bu dağılımla, DSP'nin birinci parti olma avantajını bir kenara koyacak olursak, tüm partiler istatistiksel olarak hükümete girmek için aynı derecede şansa sahip olmuşlardır. Ancak 28 Şubat sürecini göz önünde bulundurursak, FP'nin en dezavantajlı parti olduğunu belirtmek doğru olacaktır. FP'nin içinde bulunduğu koalisyon seçeneklerini çıkartacak olursak geriye dört koalisyon seçeneği kalacaktır. Bunlar DSP-MHP-ANAP; DSP-MHP-DYP; DSP-ANAP-DYP; MHP-ANAP-DYP koalisyonlarıdır.

Tablo 40: 1999 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 1

Asgari Çoğunluklu Koalisyon Seçenekleri	Toplam Üye Sayısı
FP-ANAP-DYP	Toplam Üye: 282
MHP-ANAP-DYP	Toplam Üye: 300
DSP-ANAP-DYP	Toplam Üye: 307

Tablo 41: 1999 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 2

Asgari Uzaklıklılı Koalisyon Seçenekleri	Toplam Üye Sayısı
MHP-ANAP-DYP	300
FP-ANAP-DYP	282
MHP-FP-DYP	325
MHP-FP-ANAP	326

Tablo 42: 1999 Genel Seçimleri Sonrası Teorilere Göre Koalisyon Seçenekleri 3

Asgari Çoğunluklu Bağlantılı Koalisyon Seçenekleri	Toplam Üye Sayısı
DSP-DYP-FP	332
DSP-ANAP-FP	333
DSP-DYP-MHP	350
DSP-ANAP-MHP	351

Asgari çoğunluklu koalisyonlar içerisinde en iyi seçenek, toplam 282 üyeli ANAP-DYP-FP koalisyonudur. Sonraki seçenek ise ANAP-DYP-MHP koalisyonudur. DSP-ANAP-DYP koalisyonu da en iyi üçüncü seçenektir. Asgari uzaklıklı koalisyon seçenekleri, skalanın solunda bulunan tek parti olan DSP'nin içinde bulunmadığı koalisyonlarda oluşmaktadır. Aralarındaki çekişme ve rekabeti bir kenara koyacak olursak açık ara birbirine en yakın iki parti DYP ve ANAP'tır. Bundan dolayı uzaklık esaslı koalisyonlar için bu iki partinin bulunduğu seçenekler ele alınmalıdır. FP'nin biraz daha uçta olduğu dikkate alınacak olursa, ANAP-DYP-MHP koalisyonu en iyi uzaklık esaslı koalisyon seçeneğidir. Skalada iki partili bir koalisyon seçeneği olmadığı için asgari büyüklükteki koalisyon seçenekleri bu seçim döneminde oluşmamıştır. Asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyonlar, farklı skalada bulunan tek parti DSP olduğundan, sadece DSP'nin bulunduğu seçenekler içerisinden değerlendirilecektir. Sol skaladaki DSP'nin sağ skalanın en ucunda bulunan MHP veya FP ile kuracağı koalisyonlara, DYP veya ANAP'ın katılması ile kurulacak olan koalisyonlar asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyon seçenekleri arasında yer almaktadır. Bu teoride siyasi skalada bağlantı esas olsa da, asgari çoğunluk da aranmaktadır. Bu teori için en iyi seçeneği DSP-DYP-FP koalisyonu ve DSP-ANAP-FP koalisyonu oluşturmaktadır.

1999 genel seçimleri sonrası görev yapan tek hükümet olan DSP-ANAP-MHP koalisyonunu asgari uzaklık teorisi içerisinde ele almamız mümkün değildir. 351 üyeli bu koalisyon asgari çoğunluk teorisine göre, 376 üyeli DSP-MHP-FP koalisyonundan sonra en kötü ikinci seçeneği oluşturmaktadır. Ancak 28 Şubat sürecinden çıkan FP'nin dönemin şartlarında hükümet içerisinde olması neredeyse imkânsız görülmektedir. Bundan dolayı partiler FP ile koalisyon kurmaya yanaşmamaktadırlar. Bundan dolayı bu seçim dönemini değerlendirirken FP'yi aktör dışı bırakmak daha doğru bir seçenek olacaktır. FP'nin içinde bulunmadığı asgari çoğunluklu bağlantı esasına uygun seçenekler ise DSP-DYP-MHP ve DSP-ANAP-MHP koalisyonlarıdır. 28 Şubat sürecinin asıl zarar gören partisi FP olsa da, DYP de o hükümetin ortağı olarak olumsuz bir durum yaşamıştır. Ayrıca bu dönem içerisinde ANAP'ın merkeze olan yakınlığı, DYP'ye oranla bir nebze daha fazladır. Bu durumda asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyon olarak en iyi seçeneğin, o dönemin şartlarında DSP-ANAP-MHP hükümetinin olduğunu belirtmek en doğru seçenek olacaktır.

3.3.2. 28 Mayıs 1999 - 19 Kasım 2002; ANAP-DSP-MHP Koalisyonu (57. Hükümet)

1999 genel seçimlerinin aritmetiğinin, en az üç partili bir koalisyon hükümeti kurulmasını zorunlu halde bırakması nedeniyle seçimlerin birinci partisi olan DSP'nin önünde zorlu bir süreç beklemekteydi. DSP lideri Ecevit daha birkaç ay önce bu tecrübeyi yaşamış ancak çok partili bir koalisyon hükümeti konusunda partilerle anlaşamamış ve en sonunda ANAP ile beraber DYP'nin de desteğine alarak azınlık hükümeti kurmak zorunda kalmıştır. Ancak bu sefer genel seçimler henüz yeni yapıldığı için bir azınlık hükümeti formülü çok uzak bir ihtimal olarak kalmıştır. 1999 genel seçimleri sonrası meclise giren partilerin MHP dışında hepsinin⁹⁸ bir önceki meclisi de oluşturan partilerden oluşmuş olması, bu partilerin liderlerinin aralarında yaşadıkları gerilim ve sürtüşmelerin bu dönemde de koalisyon pazarlıklarına yansımalarına neden olmuştur.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 3 Mayıs 1999'da hükümeti kurma görevini DSP Genel Başkanı Ecevit'e vermiştir. Ecevit bu görevi aldıktan sonra yaptığı açıklamada, hükümeti kurarken bazı ilkelerden ödün vermelerinin söz konusu olmadığını ve bu ilkelerin başında da “laik demokratik Cumhuriyet” olduğunu ifade ederek dolaylı yoldan FP'ye gönderme yapmış ve koalisyon pazarlıklarında FP'yi dışarıda bırakacağını sinyali vermiştir (Milliyet, 4/05/1999, s. 14). Medyaya yansıyan haberlerde ilk günden itibaren DSP-MHP-ANAP üçlü koalisyonun üzerinde durulduğu görülmektedir. Cumhurbaşkanı Demirel'e bu koalisyon seçeneğinin ön planda olmasından dolayı, DSP ve MHP arasındaki gerginlikler hatırlatılmış, Demirel de; “Siyaset yapacaksanız geçmişteki kininizi ülke işlerine karıştıramazsınız.” (Milliyet, 3/05/1999, s. 17) cevabını vererek, DSP ile MHP'nin içinde bulunduğu koalisyona yeşil ışık yaktığını göstermiştir. Nitekim DSP, MHP ve ANAP'ın uzlaşması ile Bülent Ecevit başbakanlığında 57. Hükümet kurulmuş ve hükümet 354 güvenoyu alarak göreve başlamıştır (TBMM 21. Dönem, 13. Birleşim, 1999, s. 268).

57. Hükümet'in Devlet Bakanlığı dağılımı dengeli olmuş, DSP yedi, MHP ve ANAP altı Devlet Bakanlığı'na sahip olmuştur. Kritik bakanlıklardan Adalet Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı DSP'de; Milli Savunma Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı MHP'de; İçişleri Bakanlığı ile Maliyet Bakanlığı ANAP'ta kalmıştır. Diğer bakanlıkların dağılımı ise MHP dört, ANAP dört, DSP üç şeklinde olmuştur (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2722,2724). Partilerin bakanlık dağılımına bakıldığı zaman, koalisyon

⁹⁸ FP yeni bir parti olarak meclise girmiş olsa da, kapatılan RP'nin devamı niteliğindedir.

hükümetleri arasında en eşit bakan dağılımının bu dönemde olduğu görülmektedir. Bunda partilerin hiçbirinin diğerlerine göre seçimlerde büyük üstünlük sağlayamaması ve üç partili koalisyon hükümeti kurulması etkili olmuştur.

3.3.3. 57. Hükümetin İstikrar ve Verimlilik Açısından Değerlendirilmesi

DSP-MHP-ANAP Koalisyonu kurulduktan sonra Türkiye gerek ekonomik krizler, gerekse doğal afetler nedeniyle zor günler geçirmiştir. Hükümet göreve başladıktan çok kısa bir süre sonra ülkeye gerek ekonomik açıdan, gerekse manevi açıdan büyük sıkıntılar yaratan 17 Ağustos 1999 İzmit depremi yaşanmıştır. 7.6 şiddetindeki, merkez üssü Gölcük olan depremde resmi rakamlarla 18.373 kişi hayatını kaybetmiş, 23.781 kişi yaralanmış, 285 bin civarı ev, 43 bin civarı işyeri hasar görmüştür (tarihiolaylar.com). Deprem sebep olduğu can kayıplarının yanı sıra, Türkiye'nin ekonomi merkezi Marmara Bölgesi'nde yaşanmış olması nedeniyle maddi zararı kat ve kat artırmıştır. Marmara Depremi'nin ülkeye maliyeti TÜSİAD⁹⁹ rakamlarına göre 17 milyar dolar, dönemin Devlet Planlama Teşkilatı'nın rakamlarına göre 15-19 milyar dolar, Dünya Bankası verilerine göre ise 12-17 milyar dolar olmuştur (Eroğlu, 2017). 57. Hükümetin performansını değerlendirirken kendi inisiyatiflerinde olmayan bu doğal afetin olumsuz etkileri de dikkate alınmalıdır. Gerekli önlemlerin önceden alınmaması konusunda bu hükümeti suçlamak mümkün değildir çünkü henüz yeni göreve başlamış bir hükümettir. Ancak depremden sonraki gelişmeler için bu hükümetin sorumlu tutulması yanlış olmayacaktır. ANAP'lı Yaşar Dedelek tarafından TBMM Deprem Komisyonu'nda hazırlanan raporda, “Sorunların çözümü gecikiyor, toplumsal olaylar çıkabilir, Valiler merkeze sorunları çözmüş gibi görünmeye çalışıyor, koordinasyonda kopukluklar var, depremzedeler adam kayırmadan şikayetçi, sivil savunmada yeterli mühendis yok.” gibi sorunlar belirtilmiştir (Milliyet, 27/09/1999, s. 1). Tarihler 1999'un Kasım ayını gösterdiğinde ise bu defa Bolu ve Düzce'de meydana gelen şiddetli deprem ülkeyi sarsmıştır (Milliyet, 13/11/1999, s. 1). Marmara Depremi'ne göre daha az hasar yaratsa da, Türkiye bu depremden de maddi manevi olumsuz bir şekilde etkilenmiştir.

Bu hükümet döneminde de amacı ve yaptırını tam olarak netleştirilemeyen birçok cinayet, suikast olayı yaşanmıştır. Örneğin, Türk-İş Genel Sekreteri Şemsi Denizler uğradığı silahlı saldırıda hayatını kaybetmiştir. Her ne kadar Denizler'in katili ifadesinde

⁹⁹ TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği.

Denizer'den alacağı olduğu için bu cinayeti işlediğini söylese de bu cinayette büyük soru işaretleri kafalarda kalmıştır (Milliyet, 7/08/1999, s. 15). Tarihler 21 Eylül 1999'u gösterdiğinde ise Türkiye bu defa Ahmet Taner Kışlalı suikastı ile sarsılmıştır. Eski Kültür Bakanı, gazeteci, yazar ve bilim adamı Kışlalı aracının üzerine poşet içerisinde yerleştirilmiş bombanın patlaması sonucu hayatını kaybetmiştir (Milliyet, 22/10/1999, s. 16). Kışlalı'nın öldürülmesi ile siyasi faili meçhul cinayetlere bir yenisi daha eklenmiştir. Faili meçhul cinayetler, hele ki halk nezdinden tanınmış, halkın büyük bir kesimi tarafından sevilen kişilere yönelikse siyasi istikrar ve sosyal verimlilik açısından en olumsuz verilerin başında gelmektedir. Bu koalisyon hükümeti döneminde de önceki hükümet dönemlerinde olduğu gibi siyasi suikastlar, faili meçhul cinayetler kesilmemiştir. Yine 2000'lerin başında Türkiye, terör örgütü Hizbullah cinayetleri ile sarsılmıştır. Hizbullah hücre evine yapılan baskında, işkence edilerek öldürülmüş on iş adamının cesedinin bulunması, hükümetin ilgilenmesi gereken sorunlardan birinin de Hizbullah olduğunu açık bir şekilde göstermekteydi (Milliyet, 20/01/2001, s. 1). İstikrarın sağlanması amacıyla bu hükümet döneminde yapılan “Hayata Dönüş Operasyonu” oldukça dikkat çekmektedir. Cezaevlerine subay ve jandarma komutanları ile yapılan operasyonlarda başarı sağlanmış cezaevlerindeki eylemler ve ölüm oruçları engellenmiştir (Milliyet, 20/12/2000, s. 1). 57. Hükümet döneminde de önceki hükümetlere benzer olarak protesto yürüyüşleri sıkça görülmektedir. Temmuz ayında işçi ve memurların Ankara'da yaptığı yürüyüşe 200 bin kadar vatandaşın katıldığı ifade edilmektedir. Eylemcileri tepkisi iş güvencesi sağlanmadan emeklilikte yaş sınırının yükseltilmesi ve yapılan %20 oranlık zamma yönelik olmuştur (Milliyet, 25/07/1999, s. 18). Bu eylemin kalabalık olmasının yanı sıra dikkat çekici olan tarafı mitinge DSP İstanbul Milletvekili Rıdvan Budak'ın da katılmış olmasıdır (Milliyet, 25/07/1999, s. 18). Oysa ilgili düzenleme DSP'nin de içinde bulunduğu koalisyon hükümetinin bir düzenlemesidir. Bu durum koalisyon hükümetini oluşturan partilerin kendi içerisinde görüş ayrılıklarına düştüklerini açık bir şekilde göstermektedir.

Bu hükümet döneminde gerek Hizbullah operasyonları, gerek cezaevleri operasyonları gibi siyasi istikrarı ve sosyal verimliliği sağlamaya yönelik birçok hamle gelse de, hükümetin görevde bulunduğu sürede ülkede gerçekleşen gelişmeler ışığında bu hükümeti de daha önceki hükümetlerde olduğu gibi siyasi istikrar ve sosyal verimlilik açısından başarısız kılmak en doğrusu olacaktır.

Tablo 43: 57. Hükümetin Kanun İstatistikleri

Kanunun İlgili Olduğu Alan	Yeni Kanun Düzenlemesi Sayısı	Kanun Değişikliği, KHK Düzenlemeleri	Toplam Kanun Düzenlemesi Sayısı
Siyasi Partiler/Seçimler/Mahalli İdareler/İl-İlçe Kanunları	1	3	4
Kamu Kurum ve Kuruluşları/KİT/DMK/TSK Kanunları	8	37	45
Maliye/Bütçe/Ekonomi/Bankalar/Tarım Kanunları	41	62	103
Eğitim/YÖK Kanunları	3	10	13
SGK/Emekli Sandığı/Bağkur / Sigortalar/Sosyal Yaşam/Emeklilik / Konut/Mülkiyet/Doğal Afet Kanunları	7	24	31
Spor Kanunları	0	1	1
Yabancılar/Vatandaşlık Kanunları	0	0	0
Uluslararası Antlaşma Onay Kanunları	0	149	149
Yargı/Terörle Mücadele Kanunları	9	31	40
Anayasa Değişikliği Kanunları	0	4	4
Toplam	69	321	390

Kaynak: TBMM, Cumhuriyet Dönemi Meclisleri Genel Kurul Tutanaklarına Erişim Sistemi

57. Hükümet'in kanun istatistikleri incelendiği zaman gerek sayısal veri olarak, gerekse içerik olarak oldukça başarılı bir dönem geçirildiği görülecektir. Bu dönemde yapılan 390 kanun düzenlemesinin 149 tanesi uluslararası antlaşmalar ve sözleşmelerin onaylanması olmuştur.¹⁰⁰ Bu kanunlar çıkartıldığı zaman geriye 241 kanun düzenlemesi kalmaktadır ve bu oldukça iyi bir sayıdır. Bu düzenlemelerinin 69 tanesinin de yeni kanun düzenlemesi olması ayrıca bir başarı kriteridir. Bu dönemde özellikle yargı ile ilgili önemli

¹⁰⁰ 57. Hükümet Kanun İstatistikleri için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=1&v_donem=21&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=390&v_gelecek_sayfa=301&v_kullanici_id=12056264).

düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde siyasi partiler, mahalli idareler ya da seçimlerle ilgili fazla kanun düzenlemesi yapılmaması da dikkat çekmektedir. Bu dönemde önceki incelenen hükümet dönemlerine göre çok daha fazla kanun düzenlemesi yapılmış olmasına rağmen, bu alanda 57. Hükümet döneminde diğer hükümetlere göre oldukça az düzenleme yapılmıştır. Genel olarak 57. Hükümet'in politik verimliliği değerlendirilecek olursak, kendi protokollerine uyma konusunda da başarı gösterdiklerini göz önünde bulundurulduğunda, oldukça başarılı bir performans sergilenmiştir.

Bu hükümet döneminde 28 Şubat'ın izleri net bir şekilde görülmektedir. Örneğin, normal şartlarda TBMM üyelerinden oluşan Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nun (RTÜK) görev alanına giren televizyon kanallarının denetlenmesi hususunda asker, RTÜK'ün gerekli adımları atmadığı gerekçesiyle kendi içerisinde ordudan bir izleme birimi oluşturmuştur. Nitekim bu izleme birimi rapor hazırlamış ve çeşitli kanalların irticai faaliyetlerden dolayı kapatılması gerektiğini belirtmiştir (Milliyet, 12/07/1999, s. 19). Bu olay askerin ülke siyasetindeki etkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bundan dolayı 57. Hükümet'in aldığı olumlu ya da olumsuz her kararın, yaptığı her icraatın tamamen hükümetin kendi iradesi ile yapıldığını söylemek pek mümkün değildir. Hükümet programında da 28 Şubat'ın izleri net bir şekilde görülmektedir. Koalisyon protokolünde hanımların giyim kuşamlarına karışılmayacağı ifade edilmiştir. Fakat protokolde bu cümlenin ardından gelen, “Kamu kurumlarında türbanın Cumhuriyet'in temel niteliklerini hedef alan bir siyasal simgeye dönüştürülmesine karşı yürürlükteki kurallar uyarınca alınmış önlemler titizlikle sürdürülecektir.” (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2726) ifadesi açık bir şekilde 28 Şubat'ın izlerini taşımakta olan bir madde olarak dikkat çekmektedir.

Hükümet göreve başladıktan kısa bir süre sonra büyük bir af tartışması gündemi oluşturmuştur. Düzenlenen af taslağında devleti dolandırma, banka boşaltma suçlarının da af kapsamında yer alması nedeniyle, taslağın ilk hali kamuoyunda büyük tepki görmüştür. Daha sonra taslak yeniden düzenlenmiş ve ceza indirimi söz konusu olmuştur. Ancak tepkiler gelmeye devam edince mali suçlar tamamen taslaktan çıkarılmıştır (Milliyet, 17/08/1999, s. 1). Bu af yeniden düzenlenmiş olsa da kamuoyundan yine de büyük tepki çekmiştir. Yapılan düzenleme ile 27 bin civarı suçlunun tahliyesi, 32 bin kişinin ise ceza indirimi söz konusu olmuştur. Af meclisten geçtikten sonra Milliyet Gazetesi'nin attığı manşet, affın nasıl algılandığı konusunda fikir verebilmektedir. Gazete affı okurlarına manşetten, “Çeteler Özgür” başlığı altında; “Katiller, işkenceciler, sahtekarlar, kaçakçılar,

tinerciler, dolandırıcılar....Hepsine af çıktı...” şeklinde sert bir şekilde vermiştir (Milliyet, 29/08/1999, s. 1,15,16). Af tartışması hükümet kanadında da büyük tartışmalara, hatta hükümetin dağılması ihtimaline kadar ileri boyutta restleşmelere kadar gitmiştir. TBMM Adalet Komisyonu’ndaki görüşmeler sırasında DSP ve MHP arasında bazı maddeler üzerinde tartışma yaşanmış, bunların üzerine Bahçeli geri adım atmayacaklarını ima ederek, “Biz koltuk sevdalısı değiliz” ifadesini kullanmıştır. Hükümetin dağılmasına kadar gidebilecek bu süreç koalisyonun diğer bir ortağı olan ANAP lideri Mesut Yılmaz’ın devreye girmesi ile çözülmüştür (Milliyet, 3/11/1999, s. 1).

Tarihler Temmuz 1999’u gösterdiğinde Türkiye’nin gündeminde anayasa değişikliği yer edinmiştir. Koalisyon hükümetinin üç partisinin liderlerinin üzerinde anlaştığı maddelerin daha çok ekonomi üzerine olması dikkat çekmiştir. Anayasa’nın 47. maddesindeki “Devletleştirme” başlığının, “Devletleştirme ve Özelleştirme” olarak düzenlenmesi konusunda liderler anlaşmışlardır. Bu değişimle devletleştirmeden özelleştirmeye olan zihniyet kayması resmen Anayasa’ya girmiştir. Ayrıca liderler Danıştay’a yetkilerinde sınırlama getirecek bir anayasa düzenlemesi ve uluslararası tahkimin yolunu açacak bir anayasa düzenlemesi konusunda uzlaşmışlardır (Milliyet, 18/07/1999, s. 14).

57. Hükümet döneminde bu değişikliklerden başka çok önemli anayasa düzenlemeleri de yapılmıştır. İlk olarak Anayasa’nın 143. maddesi yeniden düzenlenmiş ve birinci fıkrasına ekleme yapılmış, ikinci fıkrası değiştirilmiş, üç ve dördüncü fıkraları tek bir fıkraya indirilmiş, son fıkrası ise yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁰¹ 1999 yılında yapılan diğer anayasa düzenlemeleri ise yukarıda açıklanan Anayasa’nın 47, 123 ve 155. maddeleri olmuştur. 2001 yılı ise 1995 değişikliklerinden sonra 1982 Anayasası’nda yapılan en büyük değişikliklere sahne olmuştur. Anayasa’nın 32 farklı maddesinde¹⁰² ve geçici 15. maddesinde yapılan değişikliklerle 1980 Anayasa’sı kısıtlı ve kısmen de olsa yeniden düzenlenmiştir. Gerek 1999 değişiklikleri, gerekse 2001 değişiklikleri ile 1991’den itibaren seçime giren tüm partilerin ortak vaadi olan 1980 Anayasası’nın değiştirilmesi konusunda en başarılı hükümetin 57. Hükümet olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 2001

¹⁰¹ İlgili değişiklik için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc083/kanuntbmmc083/kanuntbmmc08304388.pdf, 1999).

¹⁰² Anayasanın 3, 14, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 31, 33, 34, 36, 38, 40, 41, 46, 49, 51, 55, 65, 66, 67, 69, 74, 86, 87, 89, 94, 100, 118. ve 149. maddeleri bu hususta yeniden düzenlenmiştir.

düzenlemeleri ile Anayasa'nın başlangıç metni değiştirilmiş, “Hiçbir düşünce ve mülhazanın” ifadesi yerine “Hiçbir faaliyetin” ifadesi konulmuştur.¹⁰³ Yapılan düzenleme ile Anayasa'nın 19. maddesi değiştirilmiş, yakalanan ve tutuklananların hakim önüne çıkma süreleri yeniden düzenlenmiştir. Anayasa'nın 20. maddesinde yapılan değişiklikle özel hayatın gizliliği yeniden düzenlenmiş; kişilerin üstü, özel kâğıtları veya eşyalarının aranması için yazılı emir zorunluluğu ve yazılı emir olmadıkça kimsenin konutuna girilemeyeceği, arama yapılamayacağı, buradaki eşyaya el konulamayacağı hususu Anayasa'ya girmiştir. Anayasa'nın 22. maddesinde yapılan düzenleme ile hakim kararı ve yazılı emir olmaksızın haberleşmenin engellenmemesi ve haberleşmenin gizliliğine dokunulmaması anayasal güvence altına alınmıştır. Anayasa'nın 23. maddesinin beşinci fıkrası kaldırılarak, ülkenin ekonomik durumunun yurt dışına çıkma hürriyetini sınırlayan bir husus olması engellenmiştir.¹⁰⁴ Anayasa'nın 28. maddesinde yapılan düzenleme ile “Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz” hükmü kaldırılmıştır (cumhuriyet.com.tr, 2010). Anayasa'nın 33. maddesinde yapılan düzenleme ile her vatandaşın derneklere üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahip olması anayasal hükme bağlanmıştır. Anayasa'nın 34. maddesinde yapılan düzenleme ile toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemede izin alma zorunluluğu kaldırılmıştır. Anayasa'nın 38. maddesine yeni fıkralar eklenmiş, kanuna aykırı elde edilen bulguların delil kabul edilemeyeceği hususu kabul edilmiştir. 2001 değişikliklerinde kadın-erkek eşitliğini esas alan anayasal düzenlemeler de yapılmıştır. Anayasa'nın 41. maddesine; “Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır” ilkesinin eklenmesi ve 66. maddeden çıkartılan “Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlığı kanunla düzenlenir” hükmü bu hususta yapılan düzenlemeler olarak dikkat çekmektedir.¹⁰⁵ Anayasa'nın 49. maddesinde yapılan değişiklikle ise devlete, çalışanların yanı sıra işsizleri de koruma görevi verecek bir düzenleme yapılmıştır. Maddedeki düzenlemeye göre devlet; “çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam

¹⁰³ İlgili değişiklik için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc086/kanuntbmmc086/kanuntbmmc08604709.pdf, 2001).

¹⁰⁴ Bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc086/kanuntbmmc086/kanuntbmmc08604709.pdf, 2001).

¹⁰⁵ Bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc086/kanuntbmmc086/kanuntbmmc08604709.pdf, 2001).

yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri almakla” yükümlü tutulmuştur (cumhuriyet.com.tr, 2010). Ayrıca Anayasa'nın 46. maddesinde yapılan değişiklik ile kamulaştırma yeniden düzenlenmiş, 55. maddede yapılan değişiklik ile asgari ücretin tespit hususları yeniden düzenlenmiştir. 2001 anayasa değişiklikleriyle ayrıca seçimler, siyasi partiler ve parti kapatma ile ilgili de yeni düzenlemeler getirilmiştir. Anayasa'nın 67. maddesine, “Seçim kanunlarında yapılan değişiklikler, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmaz.” fıkrası eklenmiştir.¹⁰⁶ Anayasa'nın 69. maddesinde yapılan değişiklik ile de “odak” hali tanımlanmış; odağa kriterler getirilip bu konudaki kavram kargaşası ortadan kaldırılmak istenmiştir. Anayasa'nın 68/4 fıkrasındaki eylemlerin odağı haline gelmişse, ancak bir partinin temelli kapatılması mümkün olmuştur. Ayrıca maddedeki düzenleme ile temelli kapatılmış bir siyasi partinin mensuplarının üye çoğunluğunu oluşturduğu yeni bir partinin de kapatılacağına ilişkin hüküm yürürlükten kaldırılmıştır. Temelli kapatılan bir partinin kurucularının ve her kademedeki yöneticilerinin beş yıl içinde yeni bir partinin kurucusu, yöneticisi ve deneticisi olamayacağı hükmü getirilmiştir (cumhuriyet.com.tr, 2010). Bu hükümet döneminde ayrıca Anayasa'nın 86. maddesi, Cumhurbaşkanı Sezer'in ilgili maddede gerekli değişiklik yapılırsa ülkeyi referanduma götürmeyeceğini ifade etmesinin ardından sonradan tekrar düzenlenmiştir (Milliyet, 23/10/2001, s. 17).

Koalisyon protokolünde öncelikli yasa düzenlemeleri başlığı altında yer alan “Bütçenin Haziran ayında Meclis'ten geçirilmesi” (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2727) hususunda hükümet başarılı olmuştur. Öncelikli yasa düzenlemeleri arasında gösterilen bir başka düzenleme ise “Bankacılık Yasası” olmuştur. Nitekim hükümet bu konuda da başarılı bir performans sergilemiş ve ilgili kanun daha hükümetin kurulmasından bir ay kadar sonra mecliste kabul edilmiştir.¹⁰⁷ Öncelikli işler arasında gösterilen bir başka husus, “Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin yeninde düzenlenmesi” olmuştur (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2727). Hükümet henüz Haziran ayında bu düzenlemeyi gerçekleştirerek koalisyon protokolüne uymaya devam etmiştir.¹⁰⁸ Kanun düzenlemeleri açısından hızlı bir

¹⁰⁶ Bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc086/kanuntbmmc086/kanuntbmmc08604709.pdf, 2001).

¹⁰⁷ İlgili Kanun için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc083/kanuntbmmc083/kanuntbmmc08304389.pdf, 1999).

¹⁰⁸ İlgili Kanun için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc083/kanuntbmmc083/kanuntbmmc08304

giriş yapan hükümet, protokolünde öncelikli yasalar olarak ifade ettiği bazı maddeler ile ilgili düzenleme yapma konusunda başarılı olamamıştır. Anayasanın 83. ve 103. maddelerinin değiştirilerek dokunulmazlıkların sınırlandırılması, içtüzük değişikliği, yerel yönetimlerin yetkilerini artıracak olan düzenlemeler konusunda başarı sağlanamamıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2727).

Koalisyon hükümetinin ortakları hazırladıkları protokolde, koalisyonun hedeflerini açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Protokolde kamu yönetiminin yeniden yapılandırılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca kamu görevlilerinin atanması için merkezi bir sınav sistemi getirileceği belirtilmiştir. Ayrıca yolsuzluk ve rüşvet ile mücadele için yasal düzenlemelerin yapılacağı, kamunun ekonomik faaliyetlerinin şeffaflık ve etkinliğinin saptanacağı belirtilmiştir (Neziroğlu, 2015b, s. 2727,2728). Bu hükümet döneminde yapılan kanun düzenlemeleri ve KHK'lar incelendiği zaman kamuda spesifik bazı kanun düzenlemeleri yapılmış olsa da, protokolde ifade edildiği gibi bir yeniden yapılanma söz konusu olmamıştır.¹⁰⁹ Kamu görevlilerinin sınavla atanması konusunda ise hükümet hedefini gerçekleştirmiştir. İlk olarak 17 Ekim 1999 ve 12 Aralık 1999 tarihlerinde Devlet Memurları Sınavı yapılmıştır (memurlar.net, 2014). “Uluslararası Ticari İşlemlerde Yabancı Kamu Görevlilerine Verilen Rüşvetin Önlenmesi Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun” ve “Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun” ile rüşvet ve yolsuzluğun bir nevi önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹¹⁰ Kamuda şeffaflık için ise en önemli düzenleme ise “Kamu İhale Kanunu” olmuştur.¹¹¹ “Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun” ile

390.pdf , 1999).

¹⁰⁹ Bu dönemde, "Türk Silâhlı Kuvvetleri Personel Kanunu ile Jandarma Teşkilât, Görev ve Yetkileri Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında 629 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname", "Başbakanlık Teşkilâtı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair 626 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname", "Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğünün Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun, Devlet Memurları Kanunu ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında 608 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname" yeniden yapılanmanın bir parçası olarak çıkartılmış KHK'lardır. Bkz. (https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=1&v_donem=21&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUN%20H%C3%9CKM%C3%9CNDE%20KARARNAMELER&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=13&v_kullanici_id=11888608&v_gelecek_sayfa=1).

¹¹⁰ İlgili kanunlar için bkz.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/kanuntbmmc084/kanuntbmmc08404518.pdf , 2000); (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/kanuntbmmc084/kanuntbmmc08404483.pdf , 1999).

¹¹¹ İlgili kanun için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc086/kanuntbmmc086/kanuntbmmc08604734.pdf ,2002).

de bu konuda ayrı bir düzenleme yapılmıştır.¹¹² Protokolün “Kamu Yönetimi” başlığı altında ele alınan bir başka husus ise kamu görevlilerin sendikal hakları ile ilgili olmuştur (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2728). 2001'in Haziranında çıkan “Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu” ile bu hususta da hükümet başarı sağlamıştır.¹¹³ 57. Hükümet'in kamu yönetimi ile ilgili düzenlemelerine ve sonuçlarına bakıldığı zaman bu konuda son derece başarılı oldukları görülmektedir. Bu konuda koalisyon protokolünde yer alan hedeflere büyük oranda uyulmuştur.

Koalisyon protokolünde eğitim ile ilgili ise çok fazla bir yeni hedef belirtilmemiştir. Her hükümetin programında yer alan klasik ifadeler bu hükümetin protokolünde de yer almıştır. Protokolde eğitim ile ilgili dikkat çeken husus Kur'an kursları ile ilgili düzenleme olmuştur. 28 Şubat etkisinin görüldüğü ilgili maddede, ilköğretim beşinci sınıfı bitiren öğrencilerin Diyanet İşleri Başkanlığınca yaz aylarında açılan ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimindeki Kur'an kurslarına devam edebilecekleri bir düzenleme yapılacağı ifade edilmiştir. İfadede öğrencilerin devam edebileceği Kur'an kurslarının sadece Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetim ve gözetiminde olan kurslar olabileceği net bir şekilde vurgulanmıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 2729).

57. Hükümet'in koalisyon protokolünde uzlaştığı konularda büyük oranda başarı sağladığı görülmektedir. Yukarıda sayılanlar dışında bu hükümet döneminde; “Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanunu¹¹⁴”, “İşsizlik Sigortası Kanunu¹¹⁵”, “Gümrük Kanunu¹¹⁶”, “Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu¹¹⁷”, “Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri

¹¹² İlgili Kanun için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc086/kanuntbmmc086/kanuntbmmc08604749.pdf, 2002).

¹¹³ İlgili kanun için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc085/kanuntbmmc085/kanuntbmmc08504688.pdf, 2001).

¹¹⁴ İlgili kanun için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc083/kanuntbmmc083/kanuntbmmc08304422.pdf, 1999).

¹¹⁵ İlgili kanun için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc083/kanuntbmmc083/kanuntbmmc08304447.pdf, 1999).

¹¹⁶ İlgili kanun için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/kanuntbmmc084/kanuntbmmc08404458.pdf, 1999).

¹¹⁷ İlgili kanun için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/kanuntbmmc084/kanuntbmmc08404562.pdf, 2000).

Hakkında Kanun¹¹⁸”, “Elektrik Piyasası Kanunu”¹¹⁹ gibi önemli kanun düzenlemeleri yapılmıştır. Koalisyon protokolünün “Ekonomik ve Sosyal Politikalar” başlığı altında yer alan uluslararası tahkim ile ilgili düzöleme yapılacağı vaadini de hükümet tutmuş ve ilgili düzenleme 2000 yılının ilk ayında meclisten geçmiştir.¹²⁰

57. Hükümetin genel olarak politik verimliliğine bakıldığı zaman oldukça başarılı oldukları görölmektedir. Gerek kanun istatistikleri açısından, gerekse kanunların içeriği açısından en başarılı hükümet olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Birçok yeni kanun düzenlemesi yapılarak, koalisyon protokolü ve hükümet programına uyulmaya çalışılmıştır. 57. Hükümet’in bu denli başarılı bir politik verimlilik sağlamasında görevde bulunduğu süre de etkili olmuştur. Görev süresinin uzun olması, uygulamak istedikleri politikaları gerçekleştirmelerine, bu politikaları gerçekleştirmek için önemli kanun düzenlemeleri yapmalarına katkı sağlamıştır.

Tablo 44: 57. Hükümetin Ekonomi Performansı (1)

Pozitif İstatistikler	Yüzde Değer
Milli Gelir Artış Oranı	% 0,7
Turizm Gelirleri Artışı	% 16,7
Dış Ticaret Dengesi	% 65,8
Negatif İstatistikler	
Fiyat İstikrarı	% 31,3
Kur İstikrarı	% 38,7
İşsizlik	% 7,1
Enflasyon	% 52,4
Dış Borç Yüğü Artışı	% 13,4
Kamu Borç Yüğü Artışı	% 14,1
İç Borç Yüğü Artışı	% 17

¹¹⁸ İlgili kanun için bkz:

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/kanuntbmmc084/kanuntbmmc08404572.pdf,2000).

¹¹⁹ İlgili kanun için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc085/kanuntbmmc085/kanuntbmmc08504628.pdf,2001).

¹²⁰ İlgili kanun için bkz.

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/kanuntbmmc084/kanuntbmmc08404501.pdf,2000).

Faiz Yüğü Artışı	% 17,8
------------------	--------

Kaynak: DİE, TCMB, ATO

Tablo 45: 57. Hükümetin Ekonomi Performansı (2)

Pozitif İstatistikler	Yüzde Değer
Milli Gelir Artış Oranı	% - 8,2
Turizm Gelirleri Artışı	% 5,8
Dış Ticaret Dengesi	% 91,2
Negatif İstatistikler	
Fiyat İstikrarı	% 32,1
Kur İstikrarı	% 78,3
İşsizlik	% 9,4
Enflasyon	% 60,5
Dış Borç Yüğü Artışı	% 29
Kamu Borç Yüğü Artışı	% 89,1
İç Borç Yüğü Artışı	% 134,7
Faiz Yüğü Artışı	% 38

Kaynak: DİE, TCMB, ATO

Bülent Ecevit başbakanlığındaki 57. Hükümet'in ekonomik performansını iki döneme ayırmak doğru olacaktır. 13 Mart 2001'de Kemal Derviş'in göreve geldiği zamana kadarki dönem ayrı, bundan sonraki dönem ayrı ele alınmıştır. Pozitif yönlü ekonomik veriler açısından 57. Hükümet'i değerlendirecek olursak özellikle milli gelir artış oranında bu iki ayrı dönemde de oldukça başarısız bir performans sergilendiği görülmektedir. Kemal Derviş'in göreve geldiği döneme kadar geçen sürede 57. Hükümet'in milli gelir artış oranı %0,7'de kalmıştır. Ancak Derviş sonrası döneme bakılacak olursa bu değerlerin eksilere kadar düştüğü görülmektedir. Derviş dönemi 57. Hükümet zamanında milli gelir artışı eksi %8,2 ile oldukça başarısız oranlarda kalmıştır. Ecevit hükümetinin ilk döneminde %16,7 ile ortalama bir performans sergileyen turizm geliri artış oranları, bu hükümetin değerlendirdiğimiz ikinci bölümünde sadece %5,8 olarak oldukça düşük seviyelerde kalmıştır. Pozitif yönlü ekonomik verilerden bir diğeri olan dış ticaret dengesi konusunda bu hükümetin performansı oldukça dalgalı olmuştur. Kemal Derviş'in göreve geldiği tarihe kadar %65,8'le çok düşük seviyelerde olan dış ticaret dengesi, Kemal Derviş ile beraber

toparlanmış ve %91,2 ile oldukça başarılı bir seviyeye ulaşmıştır. Enflasyon oranlarına bakılacak olursa bu hükümetin iki farklı dönemde de birbirine yakın bir performans gösterdiği ve ilk dönemde %52,4; ikinci dönemde %60,5 oranlarında kaldığı görülmektedir. Önceki koalisyon hükümetlerinin enflasyon performanslarına bakılacak olursa bu oranların gayet iyi olduğu görülecektir. Fiyat istikrarı konusunda bir önceki hükümet dönemine göre başarılı olunmuştur. Fiyat istikrarında da ilk dönem %31,3, ikinci dönem %32,1'le yakın performans sergilenen 57. Hükümet'te; kur istikrarı konusunda önemli dalgalanmalar yaşanmıştır. Derviş zamanına kadar Ecevit hükümetinin kur istikrar oranı %38,7 iken, Derviş sonrası dönemde bu oran %78,3'e tırmanmıştır. Kur istikrarı bir önceki inceleme yaptığımız dönem olan 55. Hükümet döneminde %18,3'ken bu dönemin ilk döneminde %38'lere, ikinci döneminde ise %78'lere tırmanmış olması bu konuda ne kadar kötü bir performans gösterildiğini açıkça göstermektedir. İşsizlik oranları kendilerinden önceki hükümetlere göre biraz artış sağlamış olsa da Derviş zamanına kadarki süreçte %7,1 ile başarılı bir dönem geçirilmiştir. Ancak Derviş sonrası dönemde bu oran %9,4'e kadar çıkmıştır. Dış borç yükü artışı ve kamu borç yükü artışında zaten kötü olan Ecevit Hükümeti, Derviş sonrasında daha da kötü bir performans sergilemiştir. İlk dönemde %13,4 olan dış borç yükü, ikinci dönemde %29'lara; ilk dönemde %14,1 olan kamu borç yükü ise bu hükümetin ikinci döneminde %89,1'e çıkmıştır. Bu hükümetin en çarpıcı ekonomik değerleri ise iç borç yükü artışında olmuştur. İlk dönemde %17 olan iç borç yükü artışı; Derviş sonrası dönemde %134,7 gibi olağanüstü bir orana tırmanmıştır. Faiz yükü artış oranında ise diğer ekonomik verilerin çoğunda olduğu gibi Derviş öncesi ve sonrası arasında önemli bir fark göze çarpmaktadır. 13 Mart 2001'e kadar %17,8 olan faiz yükü artışı, bu tarihten sonra %38'e çıkmıştır.

Hükümet göreve başladıktan çok kısa bir süre sonra Devlet Bakanı, DSP'li Hikmet Uluğbay'ın intihar girişimi bu hükümet döneminde yaşanan ilk büyük kriz olarak dikkat çekmektedir. Hazine Sorumlusu Devlet Bakanı olarak görev yapan Uluğbay o dönemde IMF ile yapılan görüşmeleri yürütmekteydi. IMF ile yapılan görüşmelerdeki sıkıntıların bu intihara neden olduğu iddia edilmektedir. IMF'nin stand by anlaşması ve beraberinde gelecek paralar için ağır şartlar sunması, Uluğbay'ın psikolojisini bozmuştur. Ayrıca aynı tarihlerde sızdırılan içinde konsolidasyon, devalüasyon, para kurulu gibi olası senaryoların bulunduğu IMF Belgesi de bu duruma neden olana sebepler arasında gösterilmektedir (Milliyet, 7/07/1999, s. 16). Uluğbay'ın intihar girişimi o sıralarda ülkenin bulunduğu

sıkıntılı durumun adeta bir yansıması olarak göze çarpmaktadır. Öyle ki bir bakanı intihara kadar sürükleyecek bir süreç yaşanmıştır.

1990'lı yıllarda giderek artan iç borçlanma ve kötüleşen ekonomik durum, 2000 yılının Kasımında ve 2001 yılının Şubatında önemli ekonomik krizlere yol açmıştır. Ecevit başbakanlığındaki koalisyon hükümeti IMF ile 1999'un Aralık ayında yapılan stand-by anlaşması ile güçlendirilmiş bir yapısal reform programı uygulamaya başlamıştır. Programın amacı yıllık enflasyon oranını 2002 sonuna kadar tek haneli rakamlara indirmek olmuştur (Çemrek, 2014, s. 653). 1999 yılı sonunda Enflasyona Düşürme Programı'nın uygulanmaya başlamasıyla beraber faiz oranları hızlı bir şekilde düşmüştür. Bu program uygulanmaya başlandıktan sonra enflasyon oranları son 14 yılda ilk kez %30'un altına kadar gerilemiştir. Fakat TL'nin beklenenin üzerinde reel değer kazanmasıyla, iç talepte görülen hızlı canlanma, ham petrol, doğal gaz gibi enerji fiyatlarındaki artışla ve dövizdeki gelişmelerle 2000 yılında cari işlemler açığı beklenenin üzerinde artmıştır. Tüm bu gelişmelerle beraber kamu bankaları ile ilgili yapılan düzenlemelerle alakalı problemler, ülkedeki siyasi belirsizlikler ve uluslararası sermayenin gelişen piyasalara daha tedirgin bir şekilde yaklaşması gibi durumlar Türkiye'ye 2000 yılının ikinci yarısında yabancı sermaye girişinin azalmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler sonrası Kasım 2000'de bir ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu krizden sonra finansal piyasalardaki riskler ve ekonominin krize karşı duyarlılığındaki yükseliş, bir sonraki yılın şubat ayında yeni bir krizin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Ural, 2003, s. 17,18). Şubat 2001 krizinin çıkmasında hükümetin sermaye girişlerinin sürekliliğini sağlama konusunda başarılı olamaması ve beklentilerin yönetilmesinde başarısız olmasının yanı sıra programların uygulanmasına IMF tarafından yeterli desteğin verilmemesinin etkili olduğu kabul edilmektedir (Alper, 2001, s. 53). Şubat krizini doğuran nedenler arasında bunların yanında, yükselen kamu borç yükü, 1999 depremlerinin etkileri, bankacılık sektöründe yaşanmakta olan problemler yer almaktadır (Kapusızoğlu, 2011, s. 127). Bu krizin çıkmasında siyasi atmosfer de son derece etkili olmuştur. 9 Şubat 2001'de Milli Güvenlik Kurulu'nda dönemin Başbakanı Bülent Ecevit ile Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer arasında çıkan tartışma bir spekülasyon saldırı başlatmış ve bu da döviz krizine neden olmuştur (Dikkaya ve Özyakışır, 2014, s. 748). Hatta bu durumla bazı yazarlara göre, Türkiye'nin probleminin iktisadi olmaktan çok siyasi olduğu açığa çıkmıştır (alıntılayan Dikkaya ve Özyakışır, 2014, s. 748); (aktaran Selçuk, 2001-2002, s. 192). 21 Şubat'ta döviz kurlarında serbest dalgalı kura geçilmiştir. 22

Şubat'ta Türk Lirası %40'a yakın değer kaybetmiş, dış borç bu yüzden TL cinsinden 29 katrilyon yükselmiştir. Şubat krizi ile birlikte hükümet uyguladığı ya da uygulamayı planladığı birçok programdan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Serbest dalgalı kura geçilmesi nedeniyle döviz çapasına dayalı Enflasyonu Düşürme Programı da sona erdirilmiştir. Bu kriz ile beraber ayrıca IMF programı da çökmüştür. Krizin etkisiyle geri dönüşü olmayan krediler ve bankaların döviz borçlarının yükselmesi bankaların batmasına neden olmuştur (Turan, 2011, s. 72).

Türkiye çok sert geçen ekonomik krizler sonrasında bir nevi kurtarıcı arama noktasına gelmiştir. Bu isim Kemal Derviş olmuştur. IMF ve Dünya Bankası, Kemal Derviş'i tavsiye etmiştir. Kemal Derviş, 24 Ocak 1980 kararlarında da etkili olmuştur. Ayrıca Derviş 1978 senesinde Dünya Bankası'nın "Türkiye'ye Tavsiyeler" raporunu hazırlayan ekibin içerisindeydi. Dönemin başbakanı Bülent Ecevit nitekim Kemal Derviş'i Türkiye ekonomisini toparlaması için Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı olarak görevlendirmiştir (Kurtoğlu, 2017, s. 658). Derviş göreve geldikten sonra ekonomiyi toparlamak için hızlıca hamlelerde bulunmuştur. Mevduat karşılıkları, likidite oranı, borç verme karşılıklarının konusunda gerekli kanun değişiklikleri yapılarak yeni düzenlemeler yapılmıştır. Aynı zamanda krizlerde önemli bir unsur olarak dikkat çeken devlet bankalarının özelleştirilmesi hakkındaki kanun değiştirilmiştir ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) idaresinde el konulan bankalar için bir eylem planı ilan edilmiştir (alıntılan Çemrek, 2014, s. 654); (aktaran Ertuğrul ve Selçuk, 2001). Kemal Derviş'in ekonomiyi düzeltmek için uyguladığı Ulusal Program; kamu bankalarını birleştirerek üç yıllık bir süre içerisinde satılmasını, tarım sektörü için devlet yardımının kesilmesini, telekomünikasyon, şeker, doğalgaz, tütün üzerindeki devlet tekelinin özelleştirilmesini ve de küresel piyasalara açılmasını öngörmekteydi (Çemrek, 2014, s. 654). Ancak Ecevit Hükümeti dönemini ekonomik açıdan değerlendirdiğimiz zaman Derviş hamlesinin istenilen sonuçları vermediği görülmektedir. Derviş sonrası ekonominin daha da kötüye gittiği açık bir şekilde görülmektedir. Kısacası koalisyon hükümetinin Derviş hamlesi başarısız olmuştur.

57. Hükümet'in ekonomi performansını genel olarak değerlendirdiğimizde, politik performansın aksine son derece başarısız bir dönem geçirildiği görülmektedir. Hükümetin göreve geldiği ilk yıllarda ülke büyük ekonomik krizlerle boğuşmuş, bu krizlerin ardından hükümetten Derviş hamlesi gelmiştir. Ancak Derviş öncülüğünde birçok yeni girişim

yapılsa da ekonomi daha da kötüye gitmiştir. 57. Hükümet'in bu denli kötü bir ekonomi performansı sergilemesinde özellikle 1999 depremleri etkili olmuştur. 1998 yılında yaşanan global krizlerin etkisi halen devam etmekteyken, bir de depremlerin ekonomik hasarları eklenince yürütülen ekonomik politikaların karşılık veremediği bir durum ortaya çıkmıştır.

SONUÇ

Türkiye'de 1982 Anayasası sonrası kurulan yeni siyasal düzende yapılan ilk iki genel seçimde, parlamentoda gerekli çoğunluğu sağlayacak ve tek parti iktidarı ortaya çıkaracak oy dağılımları olmuştur. 1983 ve 1987 genel seçimlerinde ANAP kendisini tek başına iktidar yapacak çoğunluğa sahip olmuştur. Ancak 1991 genel seçimleri ile birlikte Türkiye'de tek parti iktidarı dönemi sona ermiştir. 1991, 1995 ve 1999 genel seçimlerinde hiçbir parti tek başına iktidar olabilecek çoğunluğa sahip olamamıştır ve 2002 genel seçimlerine kadar ülke koalisyon hükümetleri ile yönetilmiştir. Koalisyon hükümetleri kurulurken birçok faktör göz önünde bulundurulmaktadır. Seçime girmiş partilerin kazandığı milletvekili sayısı, izlemek istedikleri politikaların yönü, partilerin ideolojileri, partilerin liderleri, partiler arasındaki siyasi rekabet gibi birçok etken, oluşacak koalisyon hükümetinin hangi partilerden oluşacağını belirleyen temel etkenlerdir.

Genelde seçimlerin birinci partisine hükümeti kurma yetkisi cumhurbaşkanı tarafından verilir. Seçimlerin birinci partisinin, koalisyon ortaklarını kısmen seçme durumu olduğunu söylemek doğru olacaktır. Koalisyon seçeneklerini değerlendirirken ilk olarak birinci partinin içinde bulunduğu seçenekler üzerinde durmak doğru olacaktır. Ancak her zaman birinci partinin koalisyon ortağını seçme durumu olmayabilir. Meclisteki üye dağılımına göre kimi zaman, partiler için çok fazla koalisyon seçeneği oluşabildiği gibi, kimi zaman da fazla bir koalisyon seçeneği ortaya çıkmamaktadır. Ortaya çok fazla koalisyon seçeneği çıkması kimi zaman, birinci partinin lehine bir durum oluşturabilmektedir. Bu durumda birinci partinin değişik görüş ve ideolojide partilerle farklı kombinasyonlarla koalisyon ortaklığı kurma şansı olacaktır. Ancak birinci partinin bu avantajını koruyabilmesi için seçimlerin ikinci en iyi partisini ile oy farkının fazla olması gerekir. Eğer ikinci parti, birinci partiye yakın bir oy almış ve birinci parti ile aynı koalisyon ihtimallerine sahipse, bu durum avantaj olmaktan çok dezavantaj haline dönüşür. Ayrıca ikinci parti siyasi skalada, birinci partiye göre diğer partilere daha yakınsa yine bu durum birinci parti için bir dezavantaj teşkil edecektir. İşte bütün bu oluşabilecek koalisyon seçeneklerini öngörmek için çeşitli koalisyon teorileri ortaya çıkarılmıştır. Teoriler; parlamentoya girmiş siyasal partilerin sayısını, bu siyasal partilerin üye sayılarını,

partilerin siyasi skaladaki pozisyonlarını temel etkenler olarak ele almışlardır. Nitekim ortaya çıkarılan koalisyon teorileri, üye sayısını dikkate alan “çoğunluk” ve siyasi pozisyonu dikkate alan “uzaklık” esasları olmak üzere iki temel gruba ayrılmaktadır.

Tablo 46: Koalisyon Teorileri Kategorileri

ÇOĞUNLUK ESASLI TEORİLER	UZAKLIK ESASLI TEORİLER
Asgari Çoğunluklu Koalisyonlar	Asgari Uzaklıklı Koalisyonlar
Asgari Büyüklükte Koalisyonlar	
Asgari Sayıda Partiden Oluşan Koalisyonlar	
Asgari Çoğunluklu Bağlantılı Koalisyonlar	

Kaynak: Lijphart (1984)

Türkiye’de 1991-2002 yılları arasında görev yapan hükümetlere bakıldığında farklı teorilere göre hükümetler kurulduğu görülmektedir. Seçimler sonucu oluşan meclis dağılımlarına göre, partiler için hem çoğunluk esaslı, hem de uzaklık esaslı koalisyon seçenekleri ortaya çıkmıştır. Türkiye’de koalisyonları kuran partilerin bazı zamanlar teorilerin en iyi ihtimalini değil de, ikinci en iyi ihtimali seçtikleri de görülmektedir. Bu durumun oluşmasında hükümetin kurulduğu dönemin şartları ile üye sayısı ve siyasi skala dışındaki bazı diğer faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Örneğin, 28 Şubat sürecinde partiler RP ve onun devamı niteliğinde olan FP ile koalisyona girmekten açık bir şekilde çekinmişlerdir. Türkiye’de 1991, 1995 ve 1999 genel seçimleri sonucu şu şekilde bir tablo ortaya çıkmıştır.

Tablo 47: 1991 Genel Seçimleri Sonrası Teori ve Parti Sayısına Göre Koalisyon Seçenekleri

	Asgari Çoğunluklu Koalisyonlar	Asgari Büyüklükte Koalisyonlar	Asgari Çoğunluklu Bağlantılı Koalisyonlar	Asgari Uzaklıklı Koalisyonlar
İki Partili Koalisyonlar	1-)DYP-RP 2-)DYP-SHP	1-)DYP-RP 2-)DYP-SHP		1-)DYP-ANAP 2-)DYP-RP
Üç Partili Koalisyonlar	1-)DYP-RP-DSP 2-)ANAP-SHP-RP		DYP-DSP-SHP	DYP-ANAP-RP

Tablo 48: 1995 Genel Seçimleri Sonrası Teori ve Parti Sayısına Göre Koalisyon Seçenekleri

	Asgari Çoğunluklu Koalisyonlar	Asgari Büyüklükte Koalisyonlar	Asgari Çoğunluklu Bağlantılı Koalisyonlar	Asgari Uzaklıklıklı Koalisyonlar
İki Partili Koalisyonlar	1-)RP-ANAP 2-)RP-DYP	1-)RP-ANAP 2-)RP-DYP		1-)RP-DYP 2-)RP-ANAP
Üç Partili Koalisyonlar	1-)RP-DSP-CHP 2-)DYP-ANAP-CHP		RP-DYP-ANAP	RP-DYP-ANAP

Tablo 49: 1999 Genel Seçimleri Sonrası Koalisyon Seçenekleri

	Asgari Çoğunluklu Koalisyonlar	Asgari Çoğunluklu Bağlantılı Koalisyonlar	Asgari Uzaklıklıklı Koalisyonlar
İki Partili Koalisyonlar			
Üç Partili Koalisyonlar	1-)FP-ANAP-DYP 2-)MHP-ANAP-DYP 3-)DSP-ANAP-DYP	1-)DSP-DYP-FP 2-)DSP-ANAP-FP 3-)DSP-DYP-MHP	1-)MHP-ANAP-DYP 2-)FP-ANAP-DYP 3-)MHP-FP-DYP

Tablolardan görüldüğü üzere farklı seçim dönemlerinde, meclise giren partilerin oy dağılımına göre farklı koalisyon modeli seçenekleri ortaya çıkmaktadır.¹²¹ 1991 ve 1995 genel seçimlerde daha farklı kombinasyon seçenekleri partilerin elinde olsa da, 1999 genel seçimlerinde iki partinin toplam oyu iktidar olmak için gerekli çoğunluğu sağlayamadığı için çok farklı bir görünüm ortaya çıkmıştır. 1999 genel seçimleri sonrası iki partili bir koalisyon seçeneği oluşamadığı için, asgari büyüklüklü koalisyon ihtimali daha en baştan mümkün olmamıştır. Nitekim seçimler sonrası farklı modellerde koalisyon hükümetleri kurulmuştur. Hatta aynı seçim döneminde farklı modellerde farklı koalisyon hükümetleri kurulduğu görülmektedir. Koalisyon modellerine göre Türkiye'de 1991-2002 yılları arasında hükümetler şu şekilde oluşmuştur;

¹²¹ Tablolarda her modelin en iyi seçenekleri belirtilmiştir. Tabloda görülenlerin dışında da koalisyon seçenekleri mevcuttur.

Tablo 50: 1991-2002 Yılları Arası Kurulan Koalisyon Hükümetlerinin Modelleri

49. Hükümet (DYP-SHP)	Asgari Büyüklükte Koalisyon
50. Hükümet (DYP-SHP)	Asgari Büyüklükte Koalisyon
54. Hükümet (RP-DYP)	Asgari Uzaklıklı Koalisyon
55. Hükümet (ANAP-DSP-DTP)	Asgari Çoğunluklu Koalisyon
57. Hükümet (DSP-ANAP-MHP)	Asgari Çoğunluklu Bağlantılı Koalisyon ¹²²

Koalisyon modellerini incelerken, “çoğunluk” ve “uzaklık” sınıflamalarına göre değerlendirmek doğru olacaktır. Kurulan bir koalisyonun bu sınıflardan birine yakın olması ile beraber, diğerine uzak olması da önemli bir husustur. Örneğin, 49. ve 50. Hükümetler DYP ve SHP arasında kurulmuştur. DYP-SHP koalisyonu, hiçbir modelin en iyi seçeneği değildir. Ancak uzaklık esasına göre en kötü seçenek olarak dikkat çekmektedir. Bu koalisyon asgari büyüklükte koalisyon modelinin en iyi ikinci seçeneği olmasaydı dahi, bu koalisyonu uzaklık esasına göre en imkânsız seçenek olduğu için “çoğunluk esasına göre kurulmuş” bir model olarak kabul edecektik.

İncelenen dönemler içerisinde, siyasi skalanın aynı tarafında olan partilerin kurduğu tek hükümet RP-DYP (Refahiyol) olmuştur. Bu durum da, bu hükümeti doğrudan asgari uzaklıklı koalisyonlar içerisinde almamıza neden olmaktadır.

Sadece 214 üye ile dışarıdan destek alarak kurulan ANAP-DSP-DTP (ANASOL-D) koalisyon hükümeti açık bir şekilde çoğunluk esasına göre kurulmuş bir hükümettir. Ancak üç partiden oluşan bir koalisyon olduğu için asgari büyüklükte koalisyon sınıfına almamız mümkün değildir. Bu yüzden doğrudan asgari çoğunluklu koalisyon sınıfına almak, en doğru seçenek olacaktır.

1999 genel seçimleri sonrası oluşan tablo, alışıl gelmiş bir tablo olmadığı için farklı bir değerlendirmeye alınmalıdır. İki partili hiçbir koalisyon seçeneğinin olmaması, teoriler açısından değerlendirmeyi ilk bakışta zorlaştırmaktadır. Ancak tezin önceki bölümlerinde açıklandığı üzere, 28 Şubat sürecinden oldukça zarar gören FP'yi hükümet seçenekleri arasında değerlendirmek çok doğru olmayacaktır. DSP-ANAP-MHP koalisyonunu, üye sayısı 351 gibi yüksek bir sayı olduğu için asgari uzaklık teorisi içerisinde ele almamız

¹²² Bu hükümet, bu modelin en iyi seçenekleri arasında olmamasına rağmen bu modelde değerlendirilmiştir. Bu konu ile ilgili detaylı bilgi, tezin ikinci bölümünde ve ilerleyen paragraflarda ele alınmıştır.

mümkün değildir. 351 üyeli bu koalisyon asgari çoğunluk teorisine göre en kötü ikinci seçeneği oluşturmaktadır. Siyasi skalanın farklı taraflarında bulunan partilerin bu koalisyonda bulunması sebebiyle asgari uzaklık modeline de bu koalisyonu sokamayız. Bu iki teori içerisine girmeyen bu hükümet, asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyon teorisi çerçevesinde değerlendirilmelidir. DSP-ANAP-MHP hükümeti; FP'nin içinde bulunduğu koalisyonların kurulmasının daha önce açıklanan nedenlerden dolayı zor olması sebebiyle geriye kalan bağlantı esaslı iki koalisyon seçeneğinden birini oluşturmaktadır. Nitekim bir diğer çoğunluklu bağlantılı koalisyon sınıfına giren DSP-DYP-MHP üçlü koalisyonundan üye sayısı olarak sadece bir fazladır. Bu model, çoğunluk kadar bağlantıyı da göz önünde bulundurduğu için, DSP-DYP-MHP koalisyonundan daha iyi bir seçenek oluşturmaktadır. Bundan dolayı bu hükümet, asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyon modeli içerisinde değerlendirilmektedir.

İnceleme altına alınan beş farklı koalisyon hükümetinden, dört farklı koalisyon modeli ortaya çıkmıştır. Bu durum bize açık bir şekilde bu hükümetleri karşılaştırıp, hangi modelin istikrar ve verimlilik açısından avantajlı olduğunu ortaya çıkarma fırsatı vermiştir. Ayrıca, aynı partilerin kurduğu iki farklı hükümeti de kendi aralarında karşılaştırarak, aynı modelle kurulan koalisyonların da farklı sebeplerle istikrar ve verimlilik açısından farklı sonuçlar doğurup, doğurmadığını ölçme fırsatı doğurmuştur.

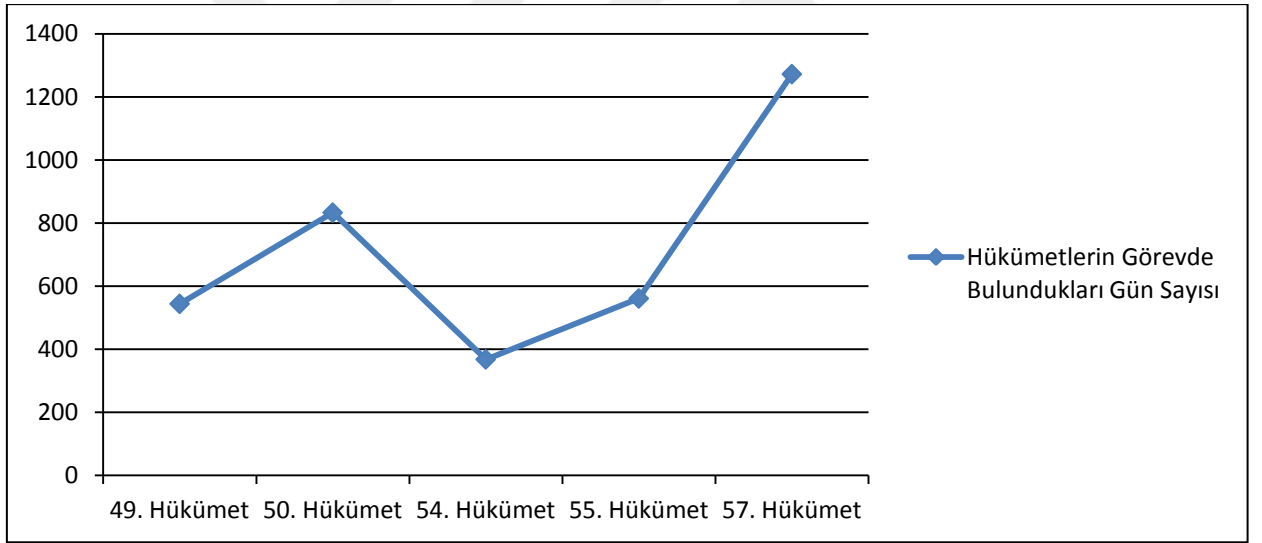
Siyasi istikrar ile ilgili farklı ölçüm metotları olsa da, tezin önceki bölümlerinde açıklandığı gibi en temel istikrar göstergesi hükümetlerin süresi olarak kabul edilmektedir. İstikrar için bir diğer veri ise politik şiddet unsurudur. Sosyal verimlilik de siyasi istikrarın politik şiddet unsuru içerisinde yer almaktadır. 1991'den 2002 yılına kadar ele alınan beş hükümet döneminde de politik şiddetin son derece fazla bir şekilde kendini gösterdiğini görmekteyiz. Beş hükümet döneminde de terör olayları, faili meçhul cinayetler, şiddetli eylem ve gösteriler kendini sürekli göstermiştir. Bu bakımdan beş koalisyon hükümetini de siyasi istikrarın politik şiddet unsuru ve sosyal verimlilik açısından başarısızlardır. Bundan dolayı, bu hükümetlerin siyasi istikrarını ölçerken en temel unsur olan hükümet sürelerini dikkate almak doğru olacaktır. Hükümetlerin görev süreleri şu şekildedir;

Tablo 51: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerinin Görev Süreleri

HÜKÜMET	Görevdeki Süreleri (Gün)
49. Hükümet, DYP-DSP Koalisyonu (Demirel)	544
50. Hükümet, DYP-DSP Koalisyonu (Çiller)	833
54. Hükümet, RP-DYP (Refahyol)	368
55. Hükümet, ANAP-DSP-DTP (ANASOL-D)	561
57. Hükümet, ANAP-DSP-MHP	1272

Kaynak: Hükümet görev süreleri, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx adresindeki tarihler dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Grafik 1: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerinin Görev Süreleri

Hükümetlerin görev süresine bakıldığında zaman zaman 57. Hükümet en çok görev yapan hükümet olarak dikkat çekmektedir. Ancak 49. ve 50. Hükümetleri bu ölçümde beraber değerlendirmek doğru olacaktır. Çünkü 49. Hükümetin dağılmasının ve görev süresinin bitme sebebi, hükümetin başbakanı Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı seçilmesi olmuştur. Siyasi istikrar açısından, bu tür sebeplerden dolayı hükümetin görev süresinin bitmesi olumsuz bir faktör değildir. Nitekim 49. Hükümet'in dağılmasının ardından DYP'nin yeni genel başkanı olan Tansu Çiller de bir önceki koalisyon ortakları SHP ile yola devam etmiştir. Aslında süre istikrarı açısından bu hükümet görevini sürdürmüştür.¹²³

¹²³ Ancak tabii ki yeni hükümetin politikaları kısmen de olsa değiştiği için, ekonomik ve siyasi verimlilik açısından

Bu durumda 49. ve 50. Hükümet'in görevde bulunduğu toplam gün sayısı 1377 olmaktadır. Bu durumda süre açısından değerlendirdiğimizde, siyasi istikrar açısından en başarılı hükümet DYP-SHP koalisyonlarıdır. Bu durumda modeller arasında, siyasi istikrar açısından en iyi seçeneği “asgari büyüklükte” koalisyon oluşturmaktadır. Süre açısından en başarısız hükümet ise şüphesiz ki, 54. Hükümet (Refahyol) olmuştur. Her ne kadar 28 Şubat süreci bu hükümetin dağılmasında birinci faktör olarak dikkat çekse de, istatistiksel olarak en az görev yapan hükümet olmuşlardır.

Tablo 52: Koalisyon Teorilerine Göre Hükümetlerin Görev Süreleri (1991-2002)

HÜKÜMETLER	GÖREV SÜRESİ
49. ve 50. Hükümet (Asgari Büyüklükte Koalisyon)	1377
57. Hükümet (Asgari Çoğunluklu Bağlantılı Koalisyon)	1272
55. Hükümet (Asgari Çoğunluklu Koalisyon)	561
54. Hükümet (Asgari Uzaklıklı Koalisyon)	368

Kaynak: Hükümet görev süreleri, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx adresindeki tarihler dikkate alınarak hazırlanmıştır.

En önemli verimlilik kıstaslarından biri olan politik verimlilik, hükümetlerin görevleri süresince yaptıkları normalsal düzenlemelerle ilgilidir. Bu normalsal düzenlemeler yasama meclise aracılığı ile yapılırsa da, literatürde hükümetlerin performansı için değerlendirilmektedir. Hükümeti oluşturan çoğunluğun aynı zamanda parlamentodan gerekli kanun düzenlemelerini geçirecek çoğunluğu oluşturacak olması bu durumu oluşturmaktadır. Bu verimlilik kategorisi “yasama verimliliği” olarak da adlandırılmaktadır. İncelenen dönemlerin kanun istatistikleri şu şekildedir;

Tablo 53: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerin Kanun İstatistikleri

KANUNUN İLGİLİ OLDUĞU ALAN	49. Hükümet	50. Hükümet	54. Hükümet	55. Hükümet	57. Hükümet
Siyasi Partiler/Seçimler/Mahalli İdareler/İl-İlçe Kanunları	5	11	5	4	4
Kamu Kurum ve Kuruluşları/KİT/DMK/TSK	28	22	11	8	45

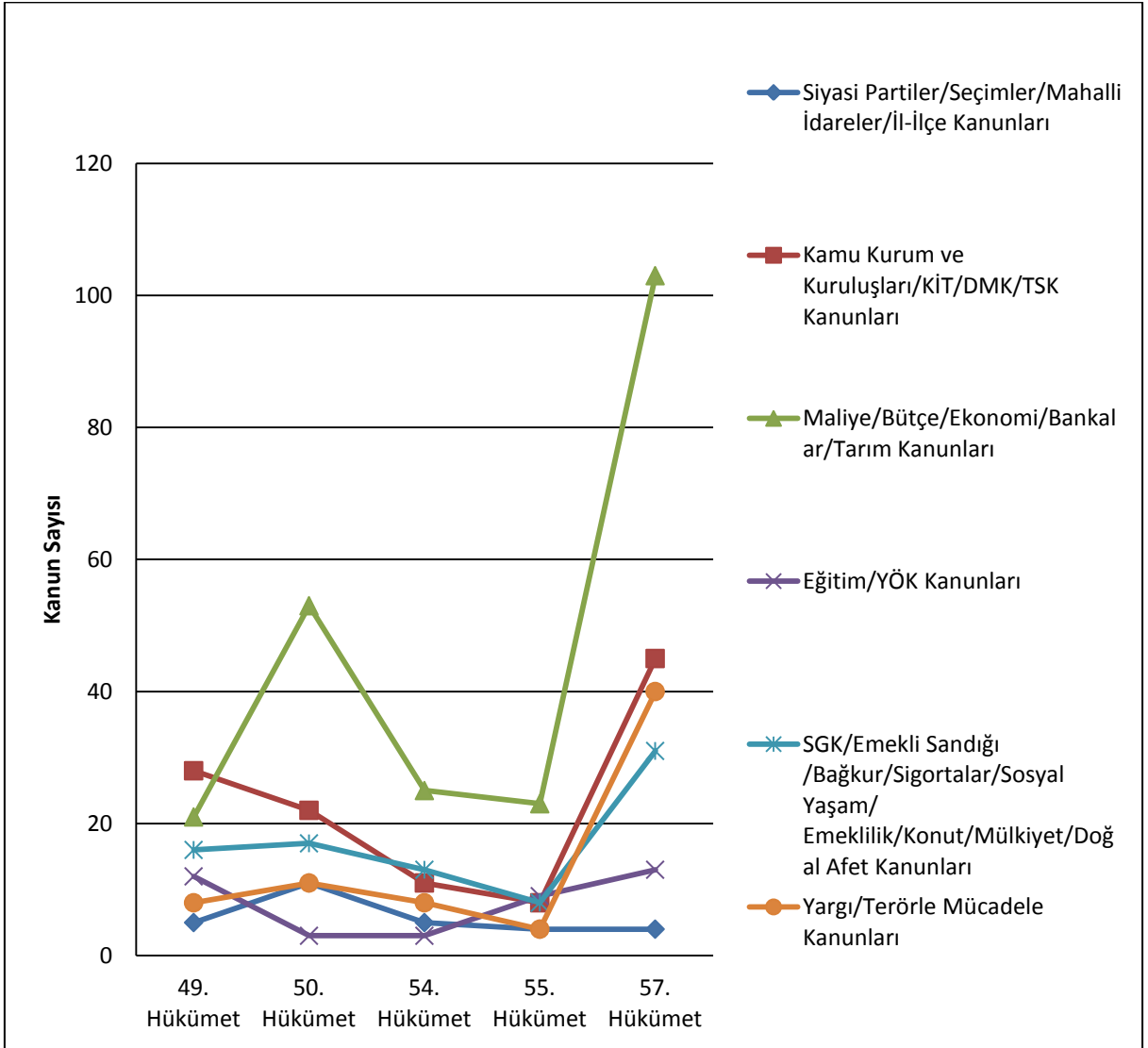
değerlendirme yapılırken bu hükümetler ayrı ayrı ele alınmalıdır.

Kanunları					
Maliye/Bütçe/Ekonomi/Bankalar/Tarım Kanunları	21	53	25	23	103
Eğitim/YÖK Kanunları	12	3	3	9	13
SGK/Emekli Sandığı /Bağkur/Sigortalar/Sosyal Yaşam/ Emeklilik/Konut/Mülkiyet/Doğal Afet Kanunları	16	17	13	8	31
Spor Kanunları	2	1	0	0	1
Yabancılar/Vatandaşlık Kanunları	3	1	0	2	0
Uluslararası Antlaşma Onay Kanunları	45	90	57	52	149
Yargı/Terörle Mücadele Kanunları	8	11	8	4	40
Anayasa Değişikliği Kanunları	0	2	0	0	4
TOPLAM	140	211	122	110	390

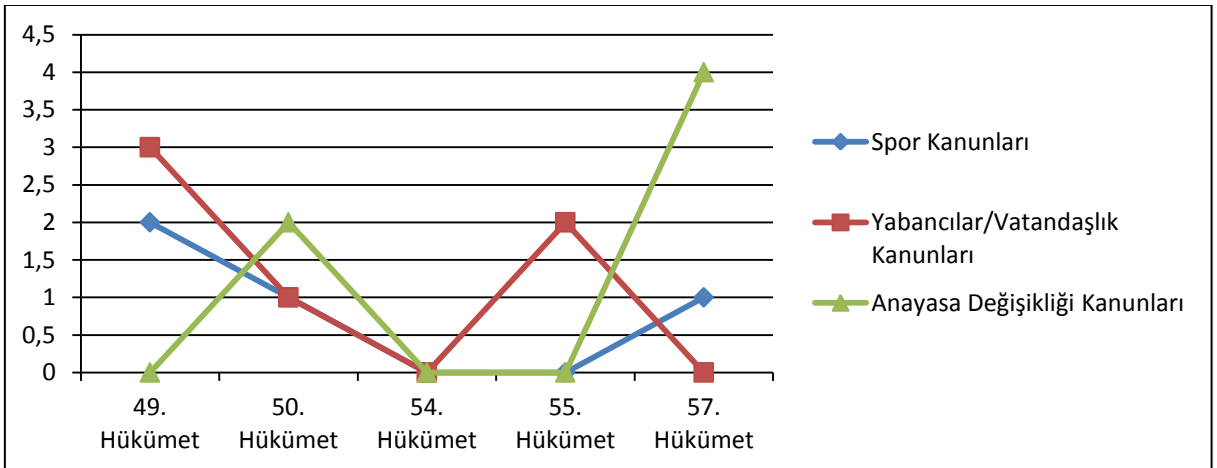
Kaynak: TBMM, Cumhuriyet Dönemi Meclisleri Genel Kurul Tutanaklarına Erişim Sistemi

Sayısal olarak bakıldığı zaman en çok kanun düzenlemesi yapılan dönem 57. Hükümet dönemidir. Ancak politik verimlilik incelenirken, sadece düz hesap yapılan kanun düzenlemesi sayısına bakmak yeterli değildir. Bu ölçüm yapılırken, hükümetlerin görevde buldukları görev süresi de dikkate alınmalıdır. Ayrıca düzenlenen kanunların hangi alanlarda olduğuna ve yeni bir düzenleme olup olmadığına bakılmalıdır. Örneğin, uluslararası antlaşma onay kanunlarını, daha önce açıklandığı gibi politik verimlilik kıstasları içerisinde ele almak doğru olmayacaktır. Tüm bu bilgiler ışığında kanunların alanlarına ve düzenlenme şekline göre en başarılı hükümetler şu şekilde olmuştur;

Grafik 2: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerin Kanun İstatistikleri 1

Grafik 3: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerin Kanun İstatistikleri 2

Tablo 54: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerinin Toplam Kanun Düzenleme Ortalamaları

HÜKÜMETLER	Toplam Kanun Düzenleme Ortalamaları ¹²⁴
57. Hükümet (Asgari Çoğunluklu Bağlantılı Koalisyon)	5,27
54. Hükümet (Asgari Uzaklıklı Koalisyon)	5,66
49. Hükümet (Asgari Büyüklükte Koalisyon)	5,73
50. Hükümet (Asgari Büyüklükte Koalisyon)	6,88
55. Hükümet (Asgari Çoğunluklu Koalisyon)	9,67

Kaynak: TBMM, Cumhuriyet Dönemi Meclisleri Genel Kurul Tutanaklarına Erişim Sistemi

Tablo 55: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerinin Toplam Yeni Kanun Düzenleme Ortalamaları

HÜKÜMETLER	Yeni Kanun Düzenleme Ortalamaları ¹²⁵
57. Hükümet (Asgari Çoğunluklu Bağlantılı Koalisyon)	18,42
49. Hükümet (Asgari Büyüklükte Koalisyon)	25,91
50. Hükümet (Asgari Büyüklükte Koalisyon)	26,03
54. Hükümet (Asgari Uzaklıklı Koalisyon)	33,46
55. Hükümet (Asgari Çoğunluklu Koalisyon)	43,15

Kaynak: TBMM, Cumhuriyet Dönemi Meclisleri Genel Kurul Tutanaklarına Erişim Sistemi

Kanun istatistiklerine bakıldığı zaman, gerek sayısal olarak gerekse oran olarak en başarılı hükümet, 57. Hükümet (ANAP-DSP-MHP) olmuştur. 57. Hükümet hem toplam kanun düzenlemesi hem de yeni kanun düzenlemesi bakımından en verimli hükümet olarak dikkat çekmektedir. 54. Hükümet (Refahyol) ise toplam kanun düzenlemesi ile yeni kanun düzenlemesi oranları arasında büyük farklılıkların olabileceğinin en güzel örneklerinden birini oluşturmuştur. Refahyol hükümetinin kanun istatistikleri incelendiği zaman, ilk bakışta hükümetin 5,66 günde bir kanun düzenlemesi yaparak oldukça başarılı bir dönem

¹²⁴ Bu ortalama, hükümetlerin görev süresinin, uluslararası antlaşma onay kanunları dışındaki bütün toplam kanun düzenleme sayısına bölünmesi ile bulunmuştur. Bu sayılar kaç günde bir kanun düzenlemesi yapıldığını ortaya çıkarmaktadır.

¹²⁵ Bu ortalama, hükümetlerin görev süresinin, sadece yeni düzenlenmiş toplam kanun sayısına bölünmesi ile bulunmuştur. Bu sayılar kaç günde bir yeni kanun düzenlemesi yapıldığını ortaya çıkarmaktadır.

geçirdiğini söylemek mümkündür. Ancak bu düzenlemelerin birçoğunun zaten mevcut kanunlar üzerinde küçük çaplı değişiklikler olduğu, yeni kanun düzenlemesi oranlarının düşük olmasından dolayı ortaya çıkmaktadır. Nitekim 33,46 günde bir yeni kanun düzenlemesi yaparak bu hükümet incelenen hükümetler arasında sondan ikinci olmuştur. Politik verimlilik açısından 49. ve 50. Hükümetlerin (DYP-SHP) iki farklı sıralamada arka arkaya sıralandıkları görülmektedir. Kanun düzenlemeleri bakımından en başarısız hükümet, açık ara 55. Hükümet (Anasol-D) olmuştur. Ancak bu durumun oluşmasında, 55. Hükümet'in iktidar için gerekli çoğunluğu sağlayamamasına rağmen dışarıdan destek alarak kurulması etkili olmuştur. Ancak asgari çoğunluklu koalisyonların zaten olabilecek minimum üye ile hükümeti kuracakları düşünülecek olursa, bu durum bu tür koalisyonlar için zaman zaman meclis aritmetiğine göre politik verimlilik açısından dezavantaj oluşturabilmektedir.

Hükümetleri politik verimliliğini incelerken hükümetlerin imzaladıkları koalisyon protokolünde yer verdikleri hususları da incelemek gerekmektedir. Protokoldeki hususlara ne kadar uydukları bir performans kriteridir. Ancak her hükümeti kendi içerisinde değerlendirebilmek mümkündür.¹²⁶ Her hükümetin öncelikleri ve politikaları farklı olabileceği için hükümetleri birbirleri ile kıyaslamak için bir kıstas olarak, koalisyon protokolü ve hükümet programları kullanılmamalıdır. Ancak hükümetlerin protokollerinde bazı ortak noktalar da mevcuttur. Anayasa değişikliği yapmak bütün incelenen dönemlerin ortak vaadidir.

Politik verimliliğin bir başka önemli göstergesi de yapılan anayasal düzenlemelerdir. Parlamenter sistemlerin kendine has özellikleri, ülkedeki seçim sistemi, anayasal yapı ve diğer birçok faktör koalisyon hükümetleri üzerinde istikrar ve verimlilik açısından etki yapmaktadır. Yürütme ile yasamanın içi içe geçtiği parlamenter sistemlerde, çoğu zaman iktidarda olmayan yasama üyelerinin, yürütmenin faaliyetlerini aksatmak için çaba içerisinde olduğu gözlenmektedir. Bu durum, zaten kırılğan olma eğiliminde olan koalisyon hükümetlerinin ömrünü etkilemektedir. Türkiye'de koalisyon hükümetleri incelendiği zaman, hükümetlerin performanslarında bu durumun etkili olduğunu söylemek doğru olacaktır. Görevde olan koalisyon hükümetleri, hükümet programları ve koalisyon protokollerinde yer alan vaatleri yerine getirmek istediklerinde kimi zaman yasama meclisi

¹²⁶ Bu değerlendirme tezin ikinci bölümünde yapılmış olup, her hükümetin kendi istikrar ve verimlilik incelemesinde ele alınmıştır.

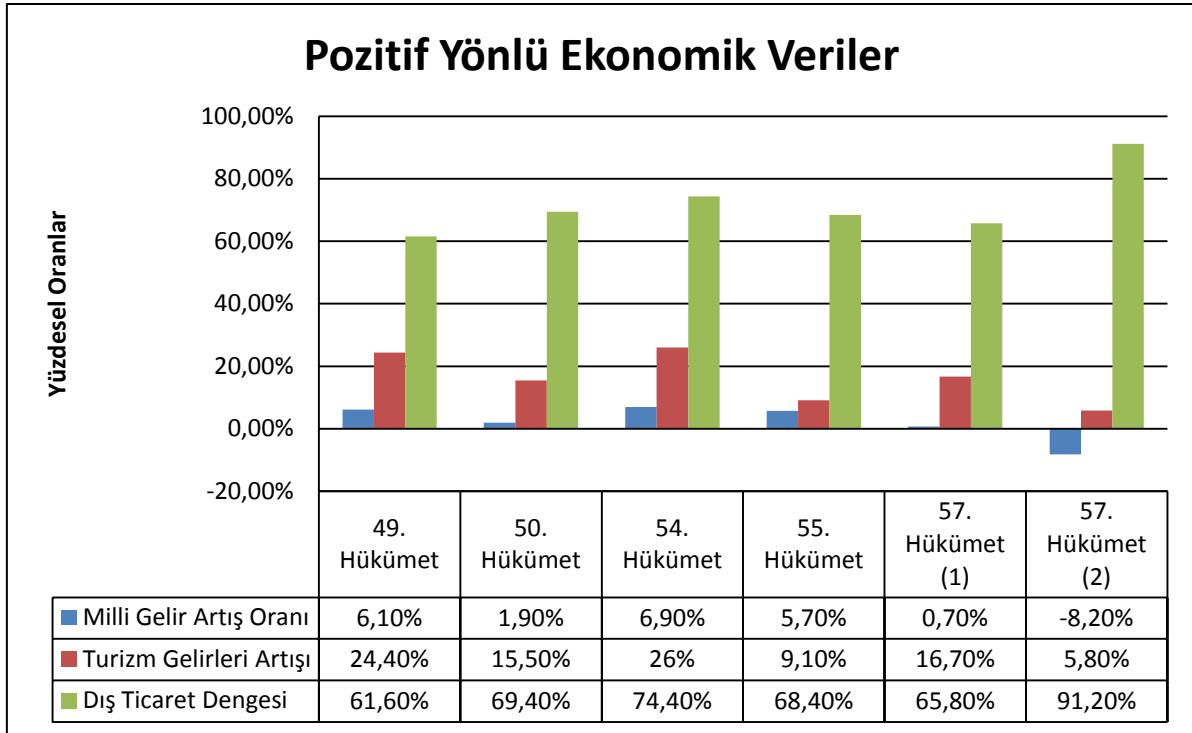
engeline takılmışlardır. Özellikle, incelenen dönemlerdeki bütün koalisyon hükümetlerinin ortak vaatleri arasında yer alan “yeni anayasa vaadi” çoğu kez meclis engeline takılmıştır. Ancak yeterli çoğunluğa sahip olamamak bu vaatleri gerçekleştirme zorlaştırırsa da, yine hükümetlerin bunu gerçekleştirme ihtimalleri vardır. Burada devreye “uzlaşma” girmektedir. Daha önce açıklandığı üzere, Sartori koalisyonları tanımlarken; “Koalisyonlar, asgari ölçüde bir dayanışmayı, birbiriyle uyumlu bir dizi sorun üzerinde bir tür sürekli uzlaşmayı içerir.” ifadesini kullanmıştır. İfadeden de anlaşıldığı üzere, koalisyonların ana teması “uzlaşma” üzerinedir. Bu uzlaşma aslında sadece koalisyonu kuran partilerin birbiriyle uzlaşmasını ifade etmez, aynı zamanda programlarını yürütmek ve düzenlenmesi gereken normlar için, diğer meclis aktörleri ile de asgari ölçüde bir uzlaşmayı ifade eder. Özellikle hükümette bulunan ve belli bir meclis çoğunluğuna sahip partiler, mecliste hükümette bulunmayan bir ya da iki parti ile uzlaşarak anayasa değişikliği yapma imkânına sahiptirler. Ancak, incelenen dönemlere bakıldığında partilerin anayasa değişikliği konusunda sadece belli başlıklar için uzlaşabildikleri görülmektedir. Sadece belli konularda uzlaşılabilirse de, sadece iki hükümet döneminde bu değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. 50. Hükümet döneminde 13 anayasa maddesi yeniden düzenlenmiş, bir anayasa maddesi yürürlükte çıkartılmıştır. Bir diğer anayasa düzenlemesi yapılan dönem ise 57. Hükümet dönemi olmuştur. Bu dönemde tam 37 anayasa maddesi yeniden düzenlenmiştir. Bu sayı oldukça iyi bir sayıdır. Ancak değişen maddelerin içeriğine bakıldığı zaman daha önceki bölümlerde açıklandığı gibi, daha çok siyasi partiler ve milletvekilliği ile ilgili anayasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu durum 50. Hükümet döneminde yapılan anayasa düzenlemeleri için de geçerlidir. Ancak herşeye rağmen kanun istatistiklerinde olduğu gibi bu konuda da 57. Hükümet açık ara en başarılı hükümet olmuştur. Tüm normsal istatistikler göz önünde bulundurulduğunda 57. Hükümet politik verimlilik açısından en başarılı hükümet olmuştur. Bu durumda, Türkiye özelinde asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyon modelinin bu açıdan en verimli hükümet olduğu ortaya çıkmaktadır.

Verimlilik kıstaslarından bir diğeri ekonomik verimliliktir. Hatta ekonomik verimlilik literatürde genel olarak en önemli verimlilik unsuru olarak kabul edilmektedir. İncelenen dönemlerde koalisyon hükümetlerinin hepsinin genel ekonomi performansları başarısız olmuştur. İncelenen dönemlerde koalisyon ortakları önemli projeler ortaya koymuşlardır. Ancak bu projelerin birçoğu ya uygulanamamıştır ya da uygulanması

sırasında sekteye uğramıştır. Siyasi partilerin ve liderlerinin bir sonraki seçimi de düşünerek hareket etmeleri hükümetleri uzun vadeli çözümlerden ziyade kısa vadeli çözümler aramaya itmiştir. Nitekim koalisyon hükümetleri döneminde uygulanan spesifik ekonomi projeleri kısa bir dönem için sonuç vermiş olsalar bile hiçbiri uzun vadede bir başarı sağlayamamıştır. Ayrıca siyasi partiler arasında yaşanan rekabetler de bu durumun oluşmasında etkili olmuştur. Bu dönemde sadece siyasi parti liderleri arasındaki çatışmalara değil, cumhurbaşkanları ile başbakanlar arasındaki çatışmalara da sıkça rastlanılmaktadır. Yaşanan olumsuz siyasi atmosfer hem iç piyasayı hem de yatırım yapacak dış yabancı sermayeyi olumsuz etkilemiştir. Bu durumdan ülke ekonomisi oldukça olumsuz etkilenmiştir. Bununla beraber hükümetlerin sorunlara kısa vadeli çözümler üretme çabası, hükümetlerin fazla bir şekilde iç ve dış borçlanma yoluna gitmesine neden olmuştur. Bu da incelenen dönemlerde yaşanan ekonomik krizlerin başlıca faktörlerinden biri olmuştur.

Koalisyon hükümetlerinin ekonomi performanslarını incelerken, çoğunun bir önceki döneminin bir nevi enkazını devraldıklarını dikkatten kaçırmamak gerekmektedir. Pek tabii ki uygulanamayan ekonomik projeler, hükümetlerin kendi iç çatışmalarından veya beceriksizliklerinden kaynaklanan yanlış politikalar ekonominin kötü durumda olmasında baş etkindir. Ancak 1980 sonrası ilk kurulan koalisyon hükümeti olan DYP-SHP koalisyonu (49. Hükümet) dışında her bir koalisyon hükümetinin kendinden önceki başka bir koalisyon hükümetinden veya kısa süreli azınlık hükümetlerinden sonra göreve geldiğini unutmamak gerekmektedir. İncelenen hükümetlerin ekonomi performansı şu şekilde olmuştur;

Grafik 4: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerinin Pozitif Yönlü Ekonomik Verileri

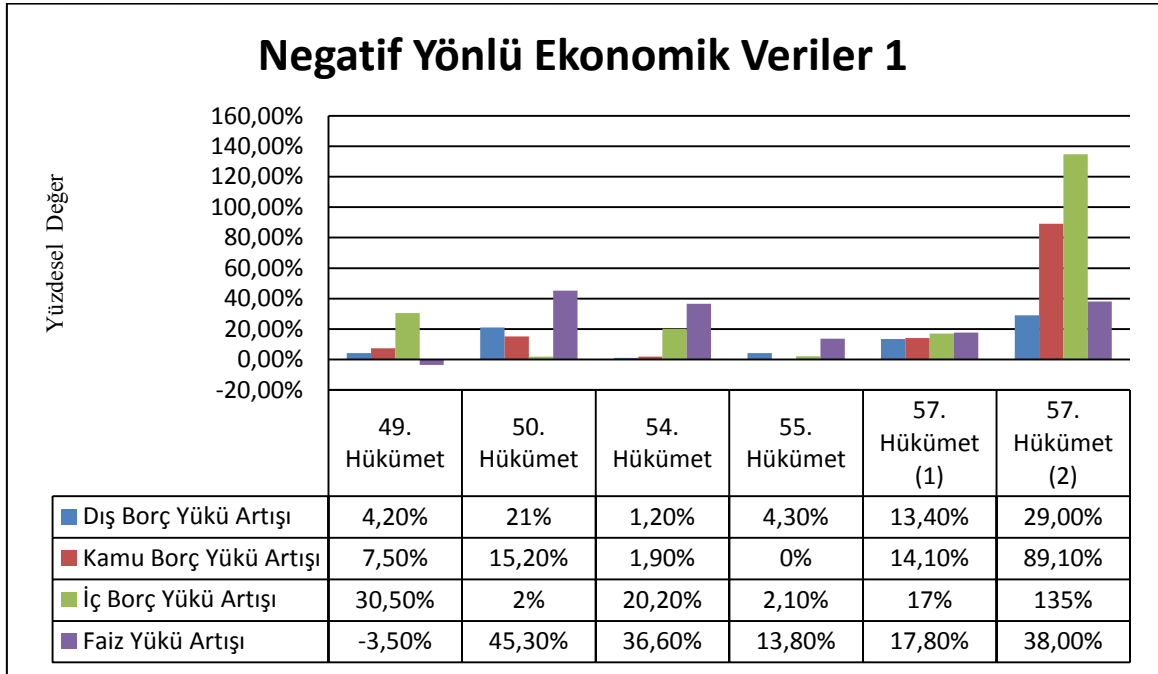

Pozitif yönlü¹²⁷ ekonomik değerlere bakıldığında zaman net bir şekilde 54. Hükümet'in en başarılı hükümet olduğu görülmektedir. Pozitif yönlü ekonomi verilerinde en iyi oranlara Refahiyol hükümetinin sahip olduğu görülmektedir. 54. Hükümet milli gelir artış oranı ve turizm gelirleri artış oranında en başarılı hükümet; dış ticaret dengesinde en iyi ikinci performansa sahip hükümet olmuştur. Milli gelir artış oranında 49. Hükümet ikinci sırada bulunmasına rağmen, aynı partilerin kurduğu 50. Hükümet bu alanda başarılı olamamıştır. Bunun aksine dış ticaret dengesi 50. Hükümet döneminde, 49. Hükümet dönemine göre daha iyi oranlara sahip olmuştur. Bu durum politik verimlilik de ortaya çıkan sonucun aksine, ekonomik verimlilik unsurları konusunda aynı modelde kurulmuş hükümetlerden farklı sonuçlar çıkabileceğini göstermektedir. Milli gelir artış oranında en kötü performansa sahip hükümet ise 57. Hükümet olmuştur. 57. Hükümet'in incelenen iki dönemde de bu alanda en kötü performansa sahip hükümet olduğu görülmektedir. Nitekim 54. Hükümet'in yakaladığı %6,90'lık oran, bu hükümetten sonraki her dönemde düşüş göstermiş, 57. Hükümet'in ikinci döneminde eksili rakamlara kadar düşmüştür. Turizm gelirleri artış oranında 55. Hükümet en kötü performansa sahip olmuştur. 57. Hükümet'in

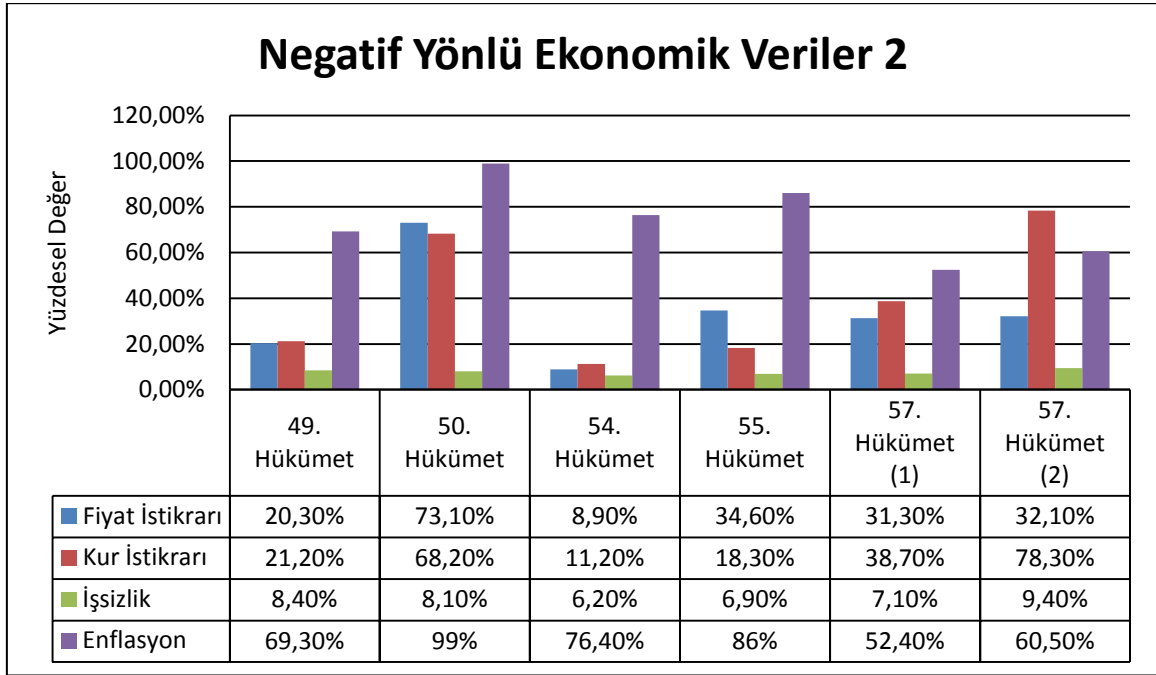
¹²⁷ Pozitif yönlü ekonomik verilerde, oran ne kadar yüksek olursa, hükümet o kadar başarılıdır.

ikinci döneminde turizm gelirleri artışı 55. Hükümet'in altına düşmüş olsa da 57. Hükümet'in iki döneminin ortalaması 55. Hükümet'ten bir nebze daha iyi durumdadır. Dış ticaret dengesinde 49. Hükümet sonuncu olmuştur. Pozitif yönlü ekonomik verilerde 54. Hükümet dışındaki hükümetlerin birbirlerini göre daha iyi veya kötü oldukları unsurlar mevcutken, 54. Hükümet'in her kategoride en iyisi olması onlar için oldukça başarılı bir sonuçtur. 54. Hükümet'in asgari uzaklık teorisine göre kurulduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye özelinde pozitif yönlü ekonomik veriler açısından en verimli modeli oluşturduğu görülmektedir.

Grafik 5: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerinin Negatif Yönlü Ekonomik Verileri 1

Grafik 6: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerinin Negatif Yönlü Ekonomik Verileri 2

Negatif yönlü ekonomik veriler¹²⁸ incelendiği zaman hükümetlerin bazı unsurlarda diğerlerine göre daha başarılı, bazı unsurlarda ise daha başarısız oldukları görülmektedir. Çok dengesiz dağılımların olduğu negatif yönlü ekonomik verilerde dış borç yükü artışında en başarılı hükümet 54. Hükümet; en başarısız hükümet ise 50. ve 57. Hükümetler olmuştur. 57. Hükümet'in ilk döneminde dış borç yükü nispeten daha iyi oranlara sahipken, bu hükümetin ikinci döneminde bu oran çok büyük bir yükseliş göstermiştir. Kamu borç yükünde 55. Hükümet %0'lık bir oranla en iyi performansa sahipken, tıpkı dış borç yükünde olduğu gibi 50. ve 57. Hükümet en kötü performansa sahip hükümetler olmuştur. 57. Hükümet'in incelenen ilk döneminde kamu borç yükü artış oranları 50. Hükümet'e göre daha iyiyken; bu hükümetin ikinci döneminde borç yükü %500'lerin üstünde bir artış göstererek çok yüksek oranlara çıkmıştır. 50. Hükümet'in en başarısız olduğu bir diğer kategori ise faiz yükü artışı olmuştur. Yine önceki unsurlarda olduğu gibi bu unsurda da 57. Hükümet'in birinci dönemi ile ikinci dönemi arasında büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. 57. Hükümet'in ikinci dönemi, 50. Hükümet'in ardından en kötü faiz yükü artış oranının gözlemlendiği dönem olmuştur. Üç kategoride başarısız hükümet olan 50. Hükümet iç borç yükü artışında ise en iyi performansa sahip hükümet olmuştur. Bu da, negatif yönlü ekonomik veriler açısından hükümetlerin oldukça değişkenlik gösterdiğinin

¹²⁸ Negatif yönlü ekonomik verilerde, değer ne kadar düşük olursa hükümet o kadar başarılıdır.

en açık kanıtıdır. Aynı partilerin kurduğu iki hükümetten 50. Hükümet en kötü faiz yükü artış oranına sahipken, bir önceki hükümet olan 49. Hükümet döneminde bu oran eksili rakamlara düşmüştür. Bu oranlar 49. Hükümet'i, bu kategoride açık ara en başarılı hükümet yapmıştır. Bunun tersine 49. Hükümet iç borç yükünde, 57. Hükümet'in ikinci döneminin ardından en başarısız hükümet olmuştur. Fiyat istikrarı, kur istikrarı ve işsizlik rakamlarında 54. Hükümet, tıpkı pozitif yönlü ekonomik verilerde olduğu gibi negatif yönlü ekonomik verilerin bu kategorilerinde de en başarılı hükümet olmuştur. Bununla beraber bu hükümetin enflasyon rakamları çok iyi değildir. Enflasyon oranı açısından 54. Hükümet diğer kategorilerin aksine üçüncü en iyi performansı sergileyen hükümet olmuştur. Enflasyon oranlarında en başarılı performansı diğer kategorilerde genel olarak başarısız bir performans sergileyen 57. Hükümet'in sergilemiş olması ilginç bir durum oluşturmaktadır. 57. Hükümet her iki döneminde de en iyi enflasyon oranlarına sahip hükümet olmuştur. Fiyat istikrarı ve enflasyon oranlarında en başarısız hükümet ise 50. Hükümet olmuştur.

Tüm incelenen veriler ışığında, hükümetlerin ekonomik verimlilik kategorilerine göre birbirleriyle karşılaştırılması ve sıralanması şu şekilde olmuştur;

Tablo 56: 1991-2002 Yılları Arası Koalisyon Hükümetlerinin Ekonomi Performans Sıralamaları

Ekonomik Göstergeler	49. Hükümet	50. Hükümet	54. Hükümet	55. Hükümet	57. Hükümet
Milli Gelir Artış Oranı	2	4	1	3	5
Turizm Gelirleri Artışı	2	4	1	5	3
Dış Ticaret Dengesi	5	3	2	4	1
Fiyat İstikrarı	2	5	1	4	3
Kur İstikrarı	3	4	1	2	5
İşsizlik	4	3	1	2	5
Enflasyon	2	5	3	4	1
Dış Borç Yükü Artışı	2	4	1	3	5

Kamu Borç Yüğü Artışı	3	4	2	1	5
İç Borç Yüğü Artışı	4	1	3	2	5
Faiz Yüğü Artışı	1	5	3	2	4
ORTALAMA¹²⁹	2,73	3,82	1,73	2,91	3,82

Kaynak: DİE, TCMB, ATO

Hükümetlerin ekonomik verileri karşılaştırıldığında 54. Hükümet'in, 11 kategorinin altısında en iyi performansa sahip hükümet olduğu dikkat çekmektedir. Diğer dört hükümetin de en iyi performansa sahip oldukları kategorilerin olması dikkat çeken başka bir noktadır. 50. Hükümet ise üç kategoride en kötü, beş kategoride en kötü ikinci performansa sahip hükümet olmuştur. 57. Hükümet ise altı kategoride en başarısız hükümet olmuştur. 57. Hükümet'in enflasyon ve dış ticaret dengesi oranlarında başarılı olması, onların bu kötü ortalamasını değiştirememiştir. Nitekim 50. ve 57. Hükümetler en kötü ekonomi performansı gösteren iki hükümet olarak dikkat çekmektedir. 54 Hükümet'ten sonra en iyi performansı sergileyen iki hükümet olan 49. ve 55. Hükümet'in ortak özelliği kendinden önceki hükümetlerin iyi bir ekonomik performans sergilemiş olmalarıdır. Genel ortalamalara bakıldığı zaman ekonomik verimlilik açısından en başarılı hükümet asgari uzaklıklı koalisyona göre kurulan 54. Hükümet olmuştur.

1991-2002 yılları arasında görev yapmış koalisyona hükümetlerinin farklı verimlilik kategorilerinde farklı performanslar sergilediği görülmektedir. Siyasi istikrarın süre unsuru açısından en başarılı hükümetler, 49. ve 50. Hükümetleri oluşturan DYP-SHP koalisyona olurken; politik verimlilik açısından en başarılı hükümet 57. Hükümet olmuştur. Bunların yanı sıra, ekonomik verimlilik açısından ise en iyi performansı 54. Hükümet göstermiştir. Görüldüğü üzere 49. ve 50. Hükümet'i süre istikrarı açısından birlikte değerlendirdiğimiz için, 55. Hükümet dışında bütün hükümetlerin istikrar ve verimlilik açısından en iyi oldukları unsurlar mevcuttur. 55. Hükümet'in bu durumda şüphesiz gerekli çoğunluğu sağlayamadan dışarıdan destekle hükümeti kurmak zorunda kalmaları etkili olmuştur.

Koalisyona teorileri açısından Türkiye'de hükümetlerin istikrar ve verimlilik performansları açısından en iyi oldukları alanlar şu şekildedir;

¹²⁹ Bu ortalama, hükümetlerin sıralamalarının toplam kategori sayısı olan 11'e bölünmesi ile bulunmuştur. Bu durumda en az ortalamaya sahip hükümet, ekonomik verimlilik açısından en başarılı hükümettir.

Tablo 57: İstikrar ve Verimlilik Kategorilerinde En Başarılı Hükümetler

KOALİSYON MODELİ	İSTİKRAR-VERİMLİLİK KATEGORİSİ
Asgari Büyüklükte Koalisyon (49. ve 50. Hükümet)	İstikrar
Asgari Uzaklıklı Koalisyon (54. Hükümet)	Ekonomik Verimlilik
Asgari Çoğunluklu Bağlantılı Koalisyon (57. Hükümet)	Politik Verimlilik

Koalisyon teorileri açısından Türkiye'de hükümetlerin istikrar ve verimlilik performansları açısından en kötü oldukları alanlar şu şekildedir;

Tablo 58: İstikrar ve Verimlilik Kategorilerinde En Başarısız Hükümetler

KOALİSYON MODELİ	İSTİKRAR-VERİMLİLİK KATEGORİSİ
Asgari Uzaklıklı Koalisyon (Refahyol)	İstikrar
Asgari Büyüklükte Koalisyon (50. Hükümet) Asgari Çoğunluklu Bağlantılı Koalisyon (57. Hükümet)	Ekonomik Verimlilik
Asgari Çoğunluklu Koalisyon (Anasol-D)	Politik Verimlilik

Tablolar incelendiği zaman, Türkiye özelinde istikrar açısından en başarılı koalisyon, asgari büyüklükte koalisyon modeli ile kurulmuş DYP-SHP hükümeti olmuştur. İstikrar açısından en başarısız koalisyon ise asgari uzaklıklı koalisyon modeline göre kurulmuş olan Refahyol hükümeti olmuştur. Ancak buna karşın, ekonomik verimlilik açısından en başarılı hükümet asgari uzaklıklı koalisyon modeline göre kurulmuş olan Refahyol hükümeti olmuştur. Buradan çıkan sonuç Türkiye özelinde, asgari uzaklıklı koalisyonlar ekonomik verimlilik açısından en iyi modelken, istikrar açısından en başarısız modeldir. Asgari büyüklükte koalisyonlar ise Türkiye özelinde asgari uzaklık modelinin aksine istikrar açısından en başarılı modeli oluştursa da, ekonomik verimlilik açısından en başarısız modellerden birisini oluşturmaktadır. Politik verimlilik açısından ise Türkiye özelinde en başarılı koalisyon modeli, asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyon modeli olurken; bu model aynı şekilde ekonomik verimlilik açısından en başarısız iki modelden

biri olmuştur. Asgari çoğunluklu koalisyon modeli ise istikrar açısından en başarısız hükümet olarak göze çarpmaktadır. Politik verimliliğin birinci kıstası olan normalsal düzenlemeler için mecliste belli bir çoğunluğa sahip olmak gerektiği için, Türkiye özelinde bu model politik verimlilik açısından başarısız bir örnek olmuştur.

Koalisyon modellerinin Türkiye özelinde farklı istikrar ve verimlilik kategorilerinde, farklı sonuçlar verdiği açıktır. Hatta aynı modelde kurulan hükümetlerin performansları arasında bile büyük farklılıklar oluşabilmektedir. Bu farklılık istikrar, politik verimlilik unsurlarında kendisini göstermese de, özellikle ekonomik verimlilik unsurları içerisinde açık bir şekilde göstermektedir. Bu durum bize kurulan koalisyon modellerinin, hükümetin istikrar ve politik verimlilik açısından değerlendirilmesine doğrudan ışık tutabileceğini ancak ekonomik verimlilik değerlendirilirken tek başına bir done olarak kabul edilemeyeceğini göstermektedir.

Genel olarak istikrarlı hükümetlerin aynı zamanda verimli hükümetler olacağı görüşü literatürde hâkimken, Türkiye özelinde bu durumun tam da böyle olmadığı görülmektedir. Nitekim değerlendirilen dönemler arasında en istikrarlı koalisyon dönemi olan DYP-SHP koalisyonları, özellikle ikinci dönemlerinde (50. Hükümet) son derece başarısız bir ekonomik performans sergilemiştir. 50. Hükümet incelenen dönemler içerisinde en kötü ekonomik performansa sahip hükümetlerden biri olmuştur. Aynı şekilde istikrar açısından DYP-SHP koalisyonundan sonra en iyi koalisyon olan ANAP-DSP-MHP koalisyonu ekonomik verimlilik açısından başarısız diğer bir hükümet olmuştur. İlginç bir şekilde incelenen dönemler arasında en istikrarsız dönem olan Refahyol hükümeti, ekonomik verimlilik açısından en başarılı hükümet olmuştur. Bununla beraber Türkiye özelinde istikrarlı hükümetlerin aynı zamanda politik verimlilik açısında başarılı performanslar sergilediği görülmektedir. ANAP-DSP-MHP koalisyonu politik verimlilik açısından en başarılı hükümet olmuştur. DYP-SHP koalisyonu ise onun ardından en iyi ikinci politik verimlilik performansını sergilemiştir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

AKARTÜRK, Ekrem Ali (2010). *Parlamenter Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri: Parlamenter Hükümet Yapıları ve Parti Sistemleri Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

ALESINA, Alberto ve **PEROTTİ**, Roberto (1996). Income Distribution, Political Instability, And Investment. *European Economic Review*, 40:6, 1203-1228.

ALPAY, Şahin ve **GÜRSEL**, Seyfettin (1986). *DSP - SHP Nerede Birleşiyorlar, Nerede Ayrılıyorlar?*, İstanbul: Afa.

ALPER, C. Emre (2001). The Turkish Liquidity Crisis of 2000: What Went Wrong... *Forthcoming: Russian and East European Finance and Trade*, 37:6, 51-77.

ATAR, Yavuz (2012). *Türk Anayasa Hukuku*, Konya: Mimoza.

AXELROD, Robert (1970). *Conflict of Interest: A Theory of Divergent Goals with Applications to Politics*. Chicago: Markham.

BALAN, Feyza (2016). Politik İstikrar ve Devlet Harcamaları İlişkisi: 1986-2013, VAR Analizi. *Yönetim Bilimleri*, 14:27, 519-537.

BAYIR ERLER, Özgün (2011). Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, 45, 45-72.

BİLİR, Faruk (2005). Ülke Seçim Çevresi Milletvekilliği. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 13:2, 61-77.

BOZTAŞ, Fulya (2012). 28 Şubat Süreci ve Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak TÜSİAD’ın Sürece Bakışı. *Sakarya İktisat*, 1:3, 46-58.

BÖLÜKBAŞI, Mustafa (2012). Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları*, 1:2, 166-187.

BROWNE, Eric C. ve **DREIJMANİS**, John (Ed.) (1982). *Government Coalitions in Western Democracies*. New York: Longman.

BRUNETTI, Aymo (1998). Political Variables in Growth Regressions. *Volatility, Uncertainty, Instability And Growth*, 117-135.

BULUT, Nihat (2010). Temsilde Adalet - Yönetimde İstikrar İkilemi Bağlamında 12 Haziran 2011 Seçimleri. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 14:1-2.

BÜKE, Ahmet (2016). Kuvvetler Ayrılığının Parlamenter Sistemde Siyasal Partilerin Faaliyetlerine Etkisi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar*, 1:2, 110-124.

ÇİTÇİ, Oya (2005). Yerel Seçimler Coğrafyası 1963-1999. *TODAYE*, 329.

COLLIARD, Jean-Claude (1978). *Les Regimes Parlementaires Contemporains*. Paris: Presses de La Fondation Nationale des Sciences Politiques.

ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin (2009). Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler*, 19:2, 265-278.

ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin (2010). Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin Karşılaştırmalı Analizi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler*, 9:1, 19-33.

ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin (2016). Süleyman Demirel'in Siyasal Hayatı ve Kişisel Özellikleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 21:3, 1043-1051.

ÇEMREK, Murat (2014). 1980-2000'de Türkiye Ekonomi Politikası: Çalkantılı Bir Ekonomide İslamcı Siyasetin Yükselişi ve Düşüşü. Çaylak Adem vd. (Ed.) *Osmanlı'dan İtibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika* içinde, Ankara: Savaş.

CHEIBUB, Jose Antonio vd. (2004). Government Coalitions and Legislative Success Under Presidentialism and Parliamentarism. *British Journal of Political Science*, 34:4, 565-587.

DEMİR, Fevzi (2011). *Etkin Demokratik Hukuk Devleti*. İzmir: Orion.

DEMİR, Fevzi ve **KARATEPE**, Şükrü (1989). *Anayasa Hukukuna Giriş*. İstanbul: Evrim.

DİKİCİ BİLGİN, Hasret (2008). Foreign Policy Orientation of Turkey's Pro-Islamist Parties: A Comparative Study of the AKP and Refah. *Turkish Studies*, 9:3, 407-421.

DİKKAYA, Mehmet ve **ÖZYAKIŞIR**, Deniz (2014). Türkiye Ekonomisinde Kayıp Yıllar (1991-2001). Çaylak, Adem vd. (Ed.) *Osmanlı'dan İki binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika* içinde, Ankara: Savaş.

DOWNS, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. Harper&Row.

DURSUN, Çiler (2004). Televizyon Haberlerinde Siyasal İslamcı Partinin Temsili: 1999 Seçimlerinde Fazilet Partisi. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi*, 3:3, 5-20.

DUVERGER, Maurice (1993). *Siyasi Partiler*. Ankara: Bilgi.

EFE, Şeref ve **RUMELİ**, Mustafa (2002). *Hükümet Performanslarının Değerlendirilmesi: 1983-2002 Yıllarında Görev Yapan Türk Hükümetlerinin Performanslarının Temel Ekonomik Göstergelerle Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Ticaret Odası.

ERDOĞAN TOSUN, Gülgün ve **TOSUN**, Tanju (1999). *Türkiye'nin Siyasal İstikrar Arayışı*. İstanbul: Alfa.

ERDOĞAN, Mehmet (2006). Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri (1990-2005). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

ERSEL, Hasan vd. (Ed.) (2003). *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1981-2000) Cilt: 4*. İstanbul: Yapı kredi.

ERTUĞRUL, Ahmet ve **SELÇUK**, Faruk (2001). A Brief Account of the Turkish Economy: 1980-2000. *Forthcoming in Russian and East European Finance and Trade*.

GÖKÇE, Orhan vd. (2002). 3 Kasım Seçimlerinin Anatomisi: Türk Siyasetinde Süreklilik ve Değişim. *Selçuk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar*, 4.

GÖZLER, Kemal (2011). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt: 1*. Bursa: Ekin.

GÖZLER, Kemal (2011). *Anayasa Değişikliği Gerekli mi? 1982 Anayasası İçin Bir Savunma*. Bursa: Ekin.

GÖZLER, Kemal (2011). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. Bursa: Ekin.

GÖZLER, Kemal (2011). *Türk Anayasa Dersleri*. Bursa: Ekin.

GÖZLER, Kemal (2011). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin.

GÖZTEPE, Ece (2010). Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışına Karşı Çoğulcu Demokrasi Modelleri: Normatif Düzenleme Olanakları ve Bunun Sınırlılığı Üzerine Bazı Düşünceler. Türkiye Barolar Birliği Çoğulcu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı, Ankara.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref (2000). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Turhan.

GÜLMEZ, Mesut (1999). 1995 Anayasa Değişiklikleri ve Sendikal Haklar. *Amme İdaresi Dergisi*, 32:1, 3-30.

GÜLOĞLU, Bülent ve **ALTUNOĞLU**, Ender (2002). Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, 27, 107-134.

GÜRSEL, Seyfettin (1999). *Toplumsal Tercih Kuramı Çerçevesinde Anayasanın 67. Maddesinde Yer Alan Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar İlkelerinin Değerlendirilmesi*. Ankara: Anayasa Mahkemesi.

GÜVENİR, Murat (1982). Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama. *Ankara Üniversitesi SBF*, 37:1, 215-250.

HEKİMOĞLU, Mehmet M. (2009). *Anayasa Hukukunda Karşılaştırmalı Demokratik Hükümet Sistemleri ve Türkiye*. Ankara: Detay.

HEYWOOD, Andrew (2011). *Siyasi İdeolojiler*. Ankara: Adres.

HEYWOOD, Andrew (2013). *Siyaset*. Ankara: Adres.

HİBBS, Douglas (1977). Political Parties and Macroeconomic Policy. *American Political Science Review*, 71, 1467-1487.

İBA, Şeref (2008). *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*. Ankara: Turhan.

İBA, Şeref (2015). *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*. Ankara: Seçkin.

İZCİ, Ömer ve **GÖREN**, Zafer (2002). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Yorumu*, Cilt: 2. Ankara: TBMM.

KALAYCIOĞLU, Ersin (2007). The Motherland Party: The Challenge of Institutionalization in a Charismatic Leader Party. *Turkish Studies*, 3:1.

KAMA, Sezen (2016). Parlamenter Hükümet Sistemi Olarak “Westminster Modeli” Britanya Örneği Üzerine Bir Deneme. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları*, 22:2, 161-201.

KAPUSIZOĞLU, Mehmet (2011). Ekonomik Kriz, 2002 Seçimleri ve Seçmen Tercihi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler*, 3:2, 121-131.

KARABULUT, Kerem (2001). Sağlık Sektöründe Özelleştirme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler*, 15:1-2, 31-39.

KARAGÜL, Mehmet (2001). Ekonomik İstikrarsızlığın Ekonomik ve Ekonomik Olmayan Nedenleri İle Çözüm Arayışları. *Yönetim ve Ekonomi*, 8:1, 187-196.

KARAHAN, Hatice ve **KARAGÖL** Erdal T. (2014). Ekonomik Performansın Temel Taşı: Siyasi İstikrar. *Seta Perspektif*, 41.

KARLUK, Rıdvan ve **TONUS**, Özgür (2002). *Avrupa Birliği Kapısında Türkiye*. Ankara: Turhan.

KELLEY, E.W. ve **LEİSERSON**, Michael (Ed.) (1970). *The Study of Coalition Behavior: Theoretical Perspectives and Cases from Four Continents*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.

KİRİŞ, Hakan (2011). Parti Sisteminde Kutuplaşma ve Türk Parti Sistemi Örneği. *Amme İdaresi*, 44:4, 33-67.

KİRİŞ, Hakan Mehmet (2012). Türkiye’de Rekabetçi Siyasal Partilerin Dönüşümü: Post-80 Sisteminde Eski Yeni Partilerin Yükselişi ve Düşüşü. *Toplum ve Demokrasi*, 6: 13-14, 25-53.

KİRİŞ, Hakan Mehmet ve **GÜL**, Hüseyin (2007). Türkiye’de 1965 Sonrası Yapılan Genel Seçimler ve Siyasal Partiler Bağlamında Solda Yaşanan Gelişmelerin Bir Çözümlemesi. *Toplum ve Demokrasi*, 1:1.

KORKMAZ, Tuğrul (2016). Hükümet Sistemleri ve Türkiye Üzerine Bir Analiz, *Akademik Hassasiyetler*, 6, 43-57.

KÖSE, İsmail (2014). Çok Partili Siyasi Hayat, Partilerin Seçim Beyannameleri ve Propaganda Görselleri (1950-2011). *T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, İletişim ve Diplomasi*, 2:3, 155-194.

KURTOĞLU, Ramazan (2017). *Türkiye Ekonomisi (1838-2010): Mali Bağımlılık, Büyüme, Krizler ve Siyasi Sonuçları: Zihniyet - Borç - Büyüme - İstihdam 1938-1914 Dönemi İle 1980 Sonrası Benzerlikleri*. İstanbul: Destek.

KUZU, Burhan (2013). *Her Yönüyle Başkanlık Sistemi*. İstanbul: Babiali Kültür.

LİJPHART, Arend (1984). *Çağdaş Demokrasiler: Yirmi Bir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*. Ankara: Yetkin.

LİJPHART, Arend (2016). *Demokrasi Modelleri: 36 Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları*. İstanbul: İthaki.

LİNZ, Juan J. ve **VALENZUELA**, Arturo (Ed.) (1999). *The Failure of Presidential Democracy*. Baltimone ve Londra: The John Hopkins University.

LOMBARDİ, Ben (1997). Turkey: The Return of the Reluctant Generals? *Political Science Quarterly*, 112:2, 191-215.

MAİR, Peter ve **CASTLES**, Francis G. (1997). Revisiting Expert Judgement. *European Journal of Political Research*, 31.

NEZİROĞLU, İrfan ve **YILMAZ**, Tuncer (2015). *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 2*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı.

NEZİROĞLU, İrfan ve **YILMAZ**, Tuncer (2015). *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 3*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı.

ÖZBUDUN, Ergun (2000). *Contemporary Turkish Politics Challenges to Democratic Consolidation*. Lynne Reinner.

ÖZBUDUN, Ergun (2010). *Türk Siyasal Hayatı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

ÖZBUDUN, Ergun (2013). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin.

ÖZDEMİR, Hakan (2015). 28 Şubat Süreci Arifesinde ve Ertesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi - Fazilet Partisi (Karşılaştırmalı Bir Analiz). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 20:2, 165-193.

ÖZER, Atilla (2012). *Türk Anayasa Hukuku: Türklerin Devlet Anlayışı ve Anayasal Yapılanma*. Ankara: Turhan.

ÖZSOY, Osman (2010). *Dünden Bugüne Türkiye'nin Demokrasi Arayışı: 21. Yüzyılın ve AB'nin Eşiğinde Genel Siyasal ve Sosyal Tablo*. İstanbul: Yedirenk.

“Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın Basın Toplantısı: 24 Aralık 1995 Seçim Sonuçları Değerlendirilmesi-Refah Partisinin Büyük Zaferi” (1996). *Türkiye Yeniden Doğuyor Serisi-1*.

RİKER, William H. (1962). *The Theory of Political Coalitions*. New Haven, Conn: Yale University.

ROUBİNİ, N. ve **SACHS**, J. D. (1989). Political and Economic Determinants of Budget Deficits in the Industrial Democracies. *European Economic Review*, 33, 903-938.

SARTORİ, Giovanni (1997). *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Yetkin.

SAYARI, Sabri (2002). The Changing Party System. Sayarı, Sabri and Esmer, Yılmaz (Ed.) *Politics, Parties and Elections in Turkey* içinde, Londra: Lynne Reinner Publishing.

SELÇUK, Faruk (2002). Alacakaranlık Kuşağı. *Doğu Batı*, 4:17, 181-190.

“Sermaye Piyasası Faaliyetleri Temel Düzey Lisansı Eğitimi, Genel Ekonomi” (2004). *Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği (TSPAKB)*.

SEVİNÇ, Murat (1997). 1995 Anayasa Değişikliklerinin Siyasi Partiler Tüzemize Etkileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, 52:1-4, 633-645.

SEZER, Abdullah (2014). *Demokrasi Teorisi ve Pratiğinde Seçim Barajlar*. İstanbul: Legal.

SILLS, David L. (Ed.) (1968). *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: Micmillan and Free Press.

ŞİMŞEK, Derya (2007). *Türk Siyasal Yaşamında İlk Koalisyon Hükümeti: CHP-AP Koalisyonu (1961-1962)*. Ankara: ICANAS 38.

SOBACI, Mehmet Zahid (2015). Türkiye'nin Koalisyon Tecrübesi: Modeller ve Siyasal Gerçeklikler. *Seta Perspektif*, 109.

ŞAHİN, Hüseyin (2007). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi: Bugünkü Durumu*. Bursa: Ezgi.

ŞANLISOY, Selim ve **KÖK**, Recep (2010). Politik İstikrarsızlık - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987–2006). *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 25:1, 101-125.

TAN, Turgut (1994). 1982 Anayasası'nın Geçici 15. Maddesi Üzerine. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, 49:1-2.

TANCHEV, E. (1993). Parlamantarizm Rationalised. *East European Constitutional Review*, 2:1, 33-34.

TANÖR, Bülent ve **YÜZBAŞIOĞLU**, Necmi (2001). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*. İstanbul: Yapı Kredi.

TOSUN, Gülsün (1993). Türkiye'de Siyasal Nitelikli Kamuoyu Araştırmaları ve 20 Ekim 1991 Seçimleri Örneği. *Amme İdaresi*, 26:3.

TUNÇ, Hasan vd. (2012). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Berkan.

TURAN, Ali Eşref (2004). *Türkiye'de Seçmen Davranışı: Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

TURAN, Zübeyir (2011). Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Niğde Üniversitesi İİBF*, 4:1, 56-80.

ULUŞAHİN, N. (1999). *Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi*. Ankara: Yetkin.

URAL, Mert (2003). Finansal Krizler ve Türkiye. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F.*, 18:1, 11-28.

ÜSTE, Bahar (2016). *Türkiye'de Siyaset: Dönemler, Etkileri ve Sonuçları*. İstanbul: Beta.

YALANSIZ, Nedim (2006). *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri (1961-2002)*. İstanbul: Buke.

YAVUZ, Bülent (2007). Çeşitli Parlamenter Hükümet Sistemi Uygulamalarında ve Türkiye'de Başbakanın Göreve Gelmesi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 11:1-2, 1219-1243.

YENAL, Oktay (2003). *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*. İstanbul: Homer.

YILMAZ ESER, Burçin ve **TERZİ**, Harun (2008). Türkiye'de İşsizlik Sorunu ve Avrupa İstihdam Stratejisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 30, 229-250.

YÜCEL, Bülent (2009). *Parlamenter Hükümet Sisteminin Rasyonelleştirilmesi ve Türkiye Örneği*. Ankara: Adalet.

YÜKSEL, Serhat (2015). 1998 Yılında Rusya'da Yaşanan Bankacılık Krizi ve Öncü Göstergeleri. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 37:2, 327-340.

ZÜNCHER, Erik Jan (1993). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim.

YARARLANILAN ANAYASALAR, KANUNLAR ve RESMİ KAYNAKLAR

“1949 Almanya Anayasası”,

<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/08-ALMANYA%20209-276.pdf> (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2017).

“1983 - 2007 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları / Türkiye Geneli”,

<http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/SecmenI slemleri/Secimler/1983-2007-MVSecimleri/Turkiye.pdf> , (Erişim Tarihi: 20 Ekim 2017).

“3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanununun 60 ıncı Maddesine Bir Fıkra Eklenmesine Dair Kanun” (1997, 8 Ocak),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc080/kanuntbmmc080/kanuntbmmc08004225.pdf (Erişim Tarihi: 24 Aralık 2017).

“4 Ekim 1958 Fransa Anayasası”,

<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/07-FRANSA%20169-208.pdf> (Erişim Tarihi: 8 Eylül 2017).

“926 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanununa Bir Ek Geçici Madde Eklenmesine İlişkin 28.7.1993 Tarihli ve 488 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun” (1997, 13 Ağustos),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc080/kanuntbmmc080/kanuntbmmc08004303.pdf (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2018).

“Bankalar Kanunu” (1999, 18 Haziran),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc083/kanuntbmmc083/kanuntbmmc08304389.pdf (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2018).

“Ceza İnfaz Kurumları İle Tutukevleri İşyurtları Kurumunun Kuruluş ve İdaresine İlişkin Kanun” (1997, 6 Ağustos),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc080/kanuntbmmc080/kanuntbmmc08004301.pdf (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2017).

“Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanunu” (1999, 30 Temmuz),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc083/kanuntbmmc083/kanuntbmmc08304422.pdf (Erişim Tarihi: 23 Ocak 2018).

“Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun İle Askerî Hâkimler Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun” (1999, 22 Haziran),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc083/kanuntbmmc083/kanuntbmmc08304390.pdf (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2018).

“Devlet Memurları Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” (1997, 12 Haziran),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc080/kanuntbmmc080/kanuntbmmc08004275.pdf (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2017).

“Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunun Bir Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun” (1998, 31 Temmuz),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104379.pdf (Erişim Tarihi: 30 Aralık 2017).

“Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006)”, (2007), Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

“Elektrik Piyasası Kanunu” (2001, 20 Şubat),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc085/kanuntbmmc085/kanuntbmmc08504628.pdf (Erişim Tarihi: 23 Ocak 2018).

“Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası”,

<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/08-ALMANYA%20209-276.pdf> (Erişim Tarihi: 4 Eylül 2017).

“Genel Nüfus Tespiti Yapılması ve Seçmen Kütüklerinin Güncelleştirilmesi Hakkında Kanun” (1997, 30 Temmuz),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc080/kanuntbmmc080/kanuntbmmc08004300.pdf (Erişim Tarihi: 30 Aralık 2017).

“Gümrük Kanunu” (1999, 27 Ekim),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/kanuntbmmc084/kanuntbmmc08404458.pdf (Erişim Tarihi: 23 Ocak 2018).

“Halk Oylaması Sonuçları: 2007, 1988, 1987, 1982, 1961” (2008). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.

“İslam Ülkeleri Arası Yatırım ve İhracat Kredi Sigortası Kurumu Kuruluş Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun” (1996, 3 Ağustos),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc079/kanuntbmmc079/kanuntbmmc07904163.pdf (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2017).

“İşsizlik Sigortası Kanunu” (1999, 25 Ağustos),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc083/kanuntbmmc083/kanuntbmmc08304447.pdf (Erişim Tarihi: 23 Ocak 2018).

“Kamu Finansmanı Ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun” (2002, 28 Mart),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc086/kanuntbmmc086/kanuntbmmc08604749.pdf (Erişim Tarihi: 22 Ocak 2018).

“Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu” (2001, 25 Haziran),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc085/kanuntbmmc085/kanuntbmmc08504688.pdf (Erişim Tarihi: 22 Ocak 2018).

“Kamu Hizmetleri İle İlgili İmtiyaz Şartlaşma Ve Sözleşmelerinden Doğan Uyuşmazlıklarda Tahkim Yoluna Başvurulması Halinde Uyulması Gereken İlkelere Dair Kanun” (2000, 21 Ocak),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/kanuntbmmc084/kanuntbmmc08404501.pdf (Erişim Tarihi: 23 Ocak 2018).

“Kamu İhale Kanunu” (2002, 4 Ocak),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc086/kanuntbmmc086/kanuntbmmc08604734.pdf (Erişim Tarihi: 22 Ocak 2018).

“Mahallî İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun ile Belediye Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” (1997, 20 Mart),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc080/kanuntbmmc080/kanuntbmmc08004231.pdf (Erişim Tarihi: 21 Aralık 2017).

“Memurlar Ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun” (1999, 2 Aralık),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/kanuntbmmc084/kanuntbmmc08404483.pdf (Erişim Tarihi: 21 Ocak 2018).

“Mera Kanunu” (1998, 25 Şubat),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104342.pdf (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2018).

“Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu” (2000, 12 Nisan),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/kanuntbmmc084/kanuntbmmc08404562.pdf (Erişim Tarihi: 23 Ocak 2018).

“Seçimlerle İlgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması; Türkiye Büyük Millet Meclisinin 21 İnci Dönem Milletvekili Genel Seçimleri ve Birlikte Yapılacak Mahallî İdareler Genel Seçimleri Hakkında Kanun” (1998, 31 Temmuz),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104381.pdf (Erişim Tarihi: 6 Ocak 2018).

“Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun” (2000, 1 Haziran),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/kanuntbmmc084/kanuntbmmc08404572.pdf (Erişim Tarihi: 23 Ocak 2018).

“TBMM 19. Dönem Tutanak Dergisi, Kanunlar”,

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=1&v_donem=19&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=380&v_gelecek_sayfa=1&v_kullanici_id=12025243 (Erişim Tarihi: 2 Kasım 2017).

“Tuz Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” (1998, 28 Temmuz),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104373.pdf (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2018).

“Türk Silâhlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, Devlet Memurları Kanunu ve Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” (1998, 29 Temmuz),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104375.pdf (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2018).

“Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” (1996, 3 Ekim),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc080/kanuntbmmc080/kanuntbmmc08004185.pdf (Erişim Tarihi: 21 Aralık 2017).

“Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanununun 49. Maddesinde Değişiklik Yapılmasına ve Bu Kanuna Bir Ek Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun” (1998, 15 Ocak),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104323.pdf (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2018).

“Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” (1998, 28 Temmuz),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104374.pdf (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2018).

“Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası”, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> (Erişim Tarihi: 10 Ekim 2017).

“Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası” (1961, 31 Mayıs). *T.C. Resmi Gazete*, Sayı:10816, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10816.pdf> (Erişim Tarihi: 11 Ekim 2017).

“Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası”, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm> (Erişim Tarihi: 19 Eylül 2017).

“Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 143 Üncü Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun” (1999, 18 Haziran),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc083/kanuntbmmc083/kanuntbmmc08304388.pdf (Erişim Tarihi: 24 Ocak 2018).

“Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun” (2001, 3 Ekim),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc086/kanuntbmmc086/kanuntbmmc08604709.pdf (Erişim Tarihi: 24 Ocak 2018).

“Uluslararası Ticarî İşlemlerde Yabancı Kamu Görevlilerine Verilen Rüşvetin Önlenmesi Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun” (2000, 1 Şubat),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/kanuntbmmc084/kanuntbmmc08404518.pdf (Erişim Tarihi: 21 Ocak 2018).

“Yaş Sebze Ve Meyve Ticaretinin Düzenlenmesi ve Toptancı Halleri Hakkında Kanun Hükümünde Kararnamenin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun” (1998, 11 Haziran),

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104367.pdf (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2018).

“Yıllara Göre Dış Ticaret: 1923-2016”, *TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri*, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Erişim Tarihi: 7 Kasım 2017).

Anayasa Mahkemesi Kararı (1995, 18 Kasım), Esas Sayısı: 1995/54, Karar Sayısı: 1995/59, <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/8bb352ec-e762-484a-a273-1cfdeaa74c18?excludeGerekce=False&wordsOnly=False> (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2017).

T.C. Resmi Gazete (1992, 11 Temmuz), Sayı: 21281, Yasama Bölümü.

T.C. Resmi Gazete (1995, 28 Ekim), Sayı: 22447, Yasama Bölümü.

T.C. Resmi Gazete (1995, 26 Temmuz), Sayı: 22355, Yasama Bölümü.

T.C. Resmi Gazetesi (1997, 15 Temmuz), Sayı: 23050, http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23050_1.pdf (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2017).

T.C. Resmi Gazetesi (1997, 18 Ağustos), Sayı: 23084, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23084.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23084.pdf> (Erişim Tarihi: 27 Aralık 2017).

Türkiye Büyük Millet Meclisi 19.Dönem, 118. Birleşim (1993). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 19.Dönem 2.Yasama Yılı Tutanak Dergisi 37. Cilt.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi 19.Dönem, 123. Birleşim (1995). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 19.Dönem 4.Yasama Yılı Tutanak Dergisi 88. Cilt.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi 19.Dönem, 66. Birleşim (1992). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 19.Dönem 1.Yasama Yılı Tutanak Dergisi 9. Cilt.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi 19.Dönem, 87. Birleşim (1992). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 19.Dönem 1.Yasama Yılı Tutanak Dergisi 13. Cilt.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi 19.Dönem, 91. Birleşim (1993). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 19.Dönem 2.Yasama Yılı Tutanak Dergisi 34. Cilt.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi 20 Dönem 2. Yasama Yılı Tutanak Dergisi, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=002&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=122&v_gelecek_sayfa=1&v_kullanici_id=11783928 (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2017).

Türkiye Büyük Millet Meclisi 20. Dönem Tutanak Dergisi, Kanunlar,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=249&v_kullanici_id=12056944&v_gelecek_sayfa=1 (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2017).

Türkiye Büyük Millet Meclisi 20. Dönem, 120. Birleşim (1997). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 20. Dönem 2. Yasama Yılı Tutanak Dergisi 31. Cilt.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi 20. Dönem, 24. Birleşim (1998). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 20. Dönem 4. Yasama Yılı Tutanak Dergisi 66. Cilt.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi 20. Dönem, 37. Birleşim (1998). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 20. Dönem 4. Yasama Yılı Tutanak Dergisi 68. Cilt.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi 20. Dönem, 44. Birleşim (1999). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 20. Dönem 4. Yasama Yılı Tutanak Dergisi 69. Cilt.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi 20. Dönem, 73. Birleşim (1996). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 20. Dönem 1. Yasama Yılı Tutanak Dergisi 8. Cilt.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi 21. Dönem Tutanak Dergisi,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=1&v_donem=21&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUN%20H%C3%9CKM%C3%9CNDE%20KARARNAMELER&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=13&v_kullanici_id=11888608&v_gelecek_sayfa=1 (Erişim Tarihi: 21 Ocak 2018).

Türkiye Büyük Millet Meclisi 21. Dönem Tutanak Dergisi, Kanunlar,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=1&v_donem=21&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=390&v_gelecek_sayfa=301&v_kullanici_id=12056264 (Erişim Tarihi: 21 Ocak 2018).

Türkiye Büyük Millet Meclisi 21. Dönem, 13. Birleşim (1999). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 21. Dönem 1. Yasama Yılı Tutanak Dergisi 1. Cilt.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi 19. Dönem 101. Birleşim (1993). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 19.Dönem 2.Yasama Yılı Tutanak Dergisi 35. Cilt.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi 19. Dönem 103. Birleşim (1993). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 19.Dönem 2.Yasama Yılı Tutanak Dergisi 35. Cilt.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi 19. Dönem 9. Birleşim (1991). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 19.Dönem 1.Yasama Yılı Tutanak Dergisi 1. Cilt.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi 19. Dönem, 122. Birleşim (1993). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 19.Dönem 2.Yasama Yılı Tutanak Dergisi 38. Cilt.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi 19.Dönem, 91. Birleşim (1993). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 19.Dönem 2.Yasama Yılı Tutanak Dergisi 34. Cilt.*

İNTERNET KAYNAKLARI

“1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının İlk ve Son Hali (Karşılaştırma Tablosu)”, <http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/1982ilkson.pdf>, (Erişim Tarihi: 12 Ekim 2017).

“1999 Gölcük Depremi (17 Ağustos Depremi)”, *TarihiOlaylar*, <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/1999-golcuk-depremi-17-agustos-depremi-362> (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2018).

“1999 yılındaki DMS'ye kaç aday girmişti?” (2014, 5 Mart), *Memurlar.net*, <https://www.memurlar.net/haber/459242/1999-yilindaki-dms-ye-kac-aday-girmisti.html> (Erişim Tarihi: 21 Ocak 2018).

“23 yıl sonra resmen 'olağan hal’ (2002, 30 Kasım), *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/23-yil-sonra-resmen-olagan-hal-112742> (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2017).

“49.Hükümet Kabine Üyeleri”, *Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık*, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_Cabinets.aspx (Erişim Tarihi: 30 Ekim 2017).

“82 Anayasası'nda Yapılan Değişiklikler” (2010, 30 Mart), *Cumhuriyet*,
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/131754/82_Anayasasi_nda_yapilan_degisiklikler.html (Erişim Tarihi: 24 Ocak 2018).

“Alman seçim sistemi nasıl işliyor?” (2013, 21 Eylül), *AljazeeraTurk*,
<http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/alman-secim-sistemi-nasil-isliyor> (Erişim Tarihi 17 Ekim 2017).

“Anavatan Partisi Seçim Beyannamesi” (1991), *TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı*,
<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/199106304%20ANAVATAN%20PARTISI%20SECIM%20BEYANNAMESI/199106304%20ANAVATAN%20PARTISI%20SECIM%20BEYANNAMESI.pdf> (Erişim Tarihi: 28 Ekim 2017).

“Anavatan Partisi Tüzüğü” (1989), *TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı*,
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/656/198700274.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 27 Ekim 2017).

“Cumhuriyet Tarihimizdeki Koalisyon Hükümetleri” (2015, 7 Eylül), *Beyaztarih Bilge Ansiklopedi*, <http://www.beyaztarih.com/resimlerle-tarih/detay/cumhuriyet-tarihimizdeki-koalisyon-hukumetleri> (Erişim Tarihi: 24 Ekim 2017).

“Demokratik Sol Parti Programı” (1991), *TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı*,
<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/199201500%20DSP%20PROGRAMI%201991/199201500%20DSP%20PROGRAMI%201991.pdf> (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2017).

“Dinçer, 8 yıllık eğitimin amacını açıkladı” (2012, 23 Şubat), *Mynet*,
<http://www.mynet.com/haber/politika/dincer-8-yillik-egitimin-amacini-acikladi-617364-1> (Erişim Tarihi: 27 Aralık 2017).

“Doğru Yol Partisi Seçim Bildirgesi” (1991), *Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı*,
<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN>

%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/199106768%20DOGRU%20YOL%20PARTISI%201991%20SECIM%20BILDIRGESI/199106768%20DOGRU%20YOL%20PARTISI%201991%20SECIM%20BILDIRGESI.pdf (Erişim Tarihi: 28 Ekim 2017).

“Doğru Yol Partisi'nin İdeolojik Söylemi”,
https://scholar.google.com.tr/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=DO%2C4%9ERU+YOL+PART%2C4%B0S%2C4%B0%27N%2C4%B0N+%2C4%B0DEOLOJ%2C4%B0K+S%2C3%96YLEM%2C4%B0&btnG=, (Erişim Tarihi: 10 Kasım 2017).

“Ekonomik Göstergeler”, *Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü*,
<http://www.bumko.gov.tr/TR,147/ekonomik-gostergeler.html> (Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2018).

“Election to the 16th German Bundestag on 18 September 2005”, *The Federal Returning Officer*, <https://www.bundeswahlleiter.de/en/bundestagswahlen/2005.html> (Erişim tarihi: 17 Ekim 2017).

ERDOĞAN, Emre (1999). Seçim Sistemleri ve Siyasal Sonuçları: İstikrar ve Temsiliyet,
https://scholar.google.com.tr/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=NDUh_mUAAA&citation_for_view=NDUh_mUAAA&qjMakFHDy7sC (Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2017).

EROĞLU, Burak (2017). 17 Ağustos Marmara Depremi'nin Ekonomiye Etkisi, *Ekonomist*, 22 Aralık 2017, <https://ekonomist.co/ekonomist/ekonomi/marmara-depremi-ekonomiye-etkisi-9054/> (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2018).

“Fiyat İstikrarı”, *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*,
<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Para+Politikasi/Fiyat+Istikrari>, (Erişim Tarihi: 7 Kasım 2017).

“Geçmiş Hükümetler”, *Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık*,
https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx, (Erişim Tarihi: 12 Ekim 2017).

GÖNENÇ, Levent (2001). Meşruiyet Kavramı ve Anayasaların Meşruiyeti Problemi,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/291/2651.pdf> (Erişim Tarihi: 1 Eylül 2017).

“Günüşığında Türkiye, FP Seçim Beyannamesi” (1999, 18 Nisan), *TBMM Kütüphanesi*, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/613> (Erişim Tarihi: 24 Ocak 2018).

“İşte Türkiye'de Bugüne Kadar Kurulan Koalisyon Hükümetleri” (2015, 14 Temmuz), *Cnntürk*, <https://www.cnnturk.com/turkiye/iste-turkiyede-bugune-kadar-kurulan-koalisyon-hukumetleri?page=1> (Erişim Tarihi: 18 Aralık 2017).

KARLUK, Rıdvan vd. (1999). Güneydoğu Asya ve Rusya Krizi Karşısında Türkiye. Marmara Üniversitesi Yayınları, http://www.academia.edu/3320014/G%C3%BCneydo%C4%9Fu_Asya_ve_Rusya_Krizi_Kar%C5%9F%C4%B1s%C4%B1nda_T%C3%BCrkiye (Erişim Tarihi: 6 Ocak 2018).

KILIÇ, Abdullah (2012, 18 Nisan). “MGK kararlarını Erbakan imzaladı mı?”, *Habertürk*, <http://www.haberturk.com/polemik/haber/735257-mgk-kararlarini-erbakan-imzaladi-mi> ; (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2017).

KUŞTEPELİ, Yeşim ve **ÖNEL**, Gülcan (2005). Türkiye’de Hükümetlerdeki Politik Parçalanma ve İdeolojinin Bütçe Üzerine Etkileri: 1976-2004, http://www.academia.edu/4215377/T%C3%BCrkiye_de_h%C3%BCk%C3%BCmetlerdeki_politik_par%C3%A7alanma_ve_ideolojinin_b%C3%BCt%C3%A7e_%C3%BCzerine_etkileri_1976-2004 (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2017).

“Lider Türkiye'ye Doğru, MHP Seçim Beyannamesi” (1999, 18 Nisan), *TBMM Kütüphanesi*, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/740> (Erişim Tarihi: 24 Ocak 2018).

“Party seats to the 6th German Bundestag 1969”, <https://www.bundeswahlleiter.de/en/bundestagswahlen/1969.html> (Erişim Tarihi: 5 Eylül 2017).

“Party seats to the 7th German Bundestag 1972”, <https://www.bundeswahlleiter.de/en/bundestagswahlen/1972.html> (Erişim Tarihi: 5 Eylül 2017).

“Refah Partisi Seçim Beyannamesi” (1991), *TBMM Kütüphanesi ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı*, <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN>

%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/199106298%20RP%20SECIM%20BEYANNAMESI%201991/199106298%20RP%20SECIM%20BEYANNAMESI%201991%200000_0174.pdf (Erişim Tarihi: 29 Ekim 2017).

“Sosyal Demokrat Halkçı Parti Seçim Bildirgesi” (1991), *TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı*,

<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/199106301%20SHP%20SECIM%20BILDIRGESI%201991/199106301%20SHP%20SECIM%20BILDIRGESI%201991.pdf> (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2017).

“Sosyal Demokrat Halkçı Parti Tüzük-Program ve Grup İç Yönetmeliği” (1990), *TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı*,

<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/199102079%20SOSYALDEMOKRAT%20HALKCI%20PARTI%20TUZUK%20%20PROGRAM%20VE%20GRUP%20IC%20YONETMELIGI/199102079.pdf> (Erişim Tarihi: 27 Ekim 2017).

“Türkiye’de Koalisyon Hükümeti Zamanları” (2015, 13 Temmuz), *Haber7*,
<http://www.haber7.com/ic-politika/haber/1456625-turkiyede-koalisyon-hukumeti-zamanlari> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2017).

TÜRKYILMAZ, Tuğçe (2015). “Türk Siyasetinde Yeni Bir Dönemin Başlangıcı ve 1995 Seçimler”, <https://prezi.com/qjntezsjvubm/turk-siyasetinde-yeni-bir-donemin-baslangici-ve-1995-secimle/> (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2017).

“Yerel Seçim Sonuçları/1989”,

<http://www.yerelsecim.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=1989>, (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2017).

YILDIRIM, Abdurrahman (2013, 4 Eylül). “Ne Kadar Kur İstikrarı o Kadar Fiyat İstikrarı”, *Bloomberg*, <https://bloomberght.com/ht-yazarlar/abdurrahman-yildirim/1418360-ne-kadar-kur-istikrari-o-kadar-fiyat-istikrari> (Erişim Tarihi: 7 Kasım 2017).

YARARLANILAN GAZETE ARŞİVLERİ

“Af Askıya Alındı” (1999, 3 Kasım). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

BELOVACIKLI, Mete (1996, 14 Ekim). “Atatürk İlklerine RP Yorumu”, *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

BENGİN, Tunca (1999, 27 Eylül). “Acizlik İtirafı”, *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

BİLA, Fikret (1991, 11 Kasım). “Yılmaz'a Gitmeyebilirim”, *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

BİLA, Fikret (1993, 14 Haziran). “Çiller: SHP İle Devam”, *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

BİLA, Fikret (1999, 18 Temmuz). “Ekonomide Tarihsel Adımlar”, *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

BİLA, Fikret (1999, 8 Ocak). “Hükümetin Kimyası”, *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

BİLA, Fikret (2000, 28 Eylül). “Ecevitler Açısından Sezer”, *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Caniler” (2001, 20 Ocak). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Çakıcı Yakalandı” (1998, 18 Ağustos). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Çeteler Özgür” (1999, 29 Ağustos). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

ÇEVİKCAN, Serpil (1999, 3 Mayıs). “İbre: DSP-MHP-ANAP”, *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Çiller: Çankaya Darbesi” (1997, 21 Haziran). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Çillerin Zaferi”, (1993, 14 Haziran). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

DOĞAN, Yalçın (1991, 8 Kasım). “Yılmaz'dan Çarpıcı Mesajlar”, *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

DOĞAN, Zülfikar (1998, 9 Eylül). “Rusya Hapşirdikçe Biz Titremeyelim”, *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Doğru Yol 102'ye İndi” (1997, 4 Temmuz). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Düşünceyi Bombaladılar” (1999, 22 Ekim). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Ecevit Çok Umutlu” (1998, 4 Aralık). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Ecevit: Üç Partili Olur” (1999, 4 Mayıs). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“En Kapsamlı Harekat” (1997, 15 Mayıs). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“General Şehit” (1993, 23 Ekim). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Görev Ecevit'e Verildi” (1998, 3 Aralık). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

GÜREK, Harun (1998, 18 Ağustos). “Türkiye, İzleme Komitesi Kurdu”, *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Halk Affetmedi” (1999, 17 Ağustos). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“IMF: Rusya Krizine Dikkat!” (1998, 1 Ekim). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“İstifalar Baykal'da” (1995, 12 Eylül). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Kabineye Çiller Damgası: DYP Kanadı Değişecek” (1993, 14 Haziran). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Kanlı İftar” (2000, 20 Aralık). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

KUŞÇUOĞLU, Cengiz (1999, 12 Temmuz). “Şeriatçı Yayına Asker Takibi”, *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Öfke Meydanlarda” (1999, 25 Temmuz). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

ÖZSEVER, Atilla (1999, 25 Temmuz). “Hak Aradılar”, *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Para İçin Değmez” (1996, 7 Ekim). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Piyasada Tansiyon Şimdilik Düştü” (1998, 29 Ağustos). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Refahyol'a Güvenoyu” (1996, 9 Temmuz). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Referanduma Gerek Yok” (2001, 23 Ekim). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

SABUNCU, Murat (1999, 7 Temmuz). “IMF Görüşmeleri ve Belge Bunalttı”, *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Sır Dolu Cinayet” (1999, 8 Ağustos). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Sivas Kana Bulandı” (1993, 3 Temmuz). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Sümer'in Garip İddiası” (1993, 14 Haziran). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

ÜÇLER, Arif ve **ESER**, Ali Suat (1999, 7 Ağustos). “Şemsi Denizer Öldürüldü”, *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Yıldırım Aktuna da DTP'de” (1997, 3 Temmuz). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

“Yine Yıkıldık” (1999, 13 Kasım). *Milliyet Gazetesi Arşivi*.

